

UDK 811.16+821.16.09(05)

ISSN 0350-6894 (tisk - print)

ISSN 1855-7570 (splet - online)

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

SRL 2020
1

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK VOLUME 68	ŠT. NO. 1	STR. 1–108	LJUBLJANA	JANUAR– MAREC 2020
-----	---------------------	--------------	------------	-----------	-----------------------

VSEBINA

RAZPRAVE

Kozma AHAČIČ: Razvoj slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju v številkah	3
Mladen UHLIK, Andreja ŽELE: Vzrok v slovenščini: predlogi in predložne zveze.....	21
Primož VITEZ: Besedilne in terminološke novosti v drugem slovenskem prevodu Saussurjeve knjige.....	41
Mira KRAJNC IVIČ: Obravnava besedil: merila za razlikovanje med besedilno vrsto in besedilnim tipom.....	55
Krzysztof Tomasz WITCZAK: Are There Traces of a Finno-Ugric Substratum in Proto-Slavic? ...	73
Krystyna PIENIAŻEK-MARKOVIĆ: Dalmacija i banska Hrvatska u Pavlinovićevim <i>Putima (Godine 1867–75)</i>	91

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

Andreja ŽELE: Ob jubileju Ade Vidovič Muha	103
Urška PERENIČ: Zaslužni profesorici dr. Adi Vidovič Muha ob 80. rojstnem dnevu	107



Slavistična revija (<http://www.srl.si>) je ponujena pod licenco:
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international

Izdajatelj – Issued by: Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor – Editorial Board: Aleksandra Derganc, Miran Hladnik (odg. ur. - executive ed.), Miha Javornik (gl. ur. za literarne vede - ed. in chief for literary studies), Irena Orel, Urška Perenič, Blaž Podlesnik (tudi spletni urednik - also web editor), Ada Vidovič Muha (gl. ur. za jezikoslovje - ed. in chief for linguistics), Đurđa Strsglavec, Andreja Žele (Univerza v Ljubljani), Nina Mečkovska (Univerza v Minsku), Timothy Pogačar (Državna univerza Bowling Green), Ivo Pospíšil (Masarykova univerza, Brno)

Tehnični urednik – Technical Editor: Rok Mrvič

Časopisni svet – Advisory Council: Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru), Janko Kos

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija

Račun pri Slavističnem društvu Slovenije – Bank Account: 02083-018125980 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 22 €, za člane Slavističnega društva Slovenije 15,50 €, za študente 8,50 €, za institucije in knjigarne 33 €, za tujino 35 €.

Annual subscription price: individuals 22 €; members of Slavistično društvo Slovenije 15,50 €; students 8,50 €; institutions and bookstores 33 €; outside of Slovenia 35 €.

Natisnil – Printed by: Para d. o. o.

Naklada – Circulation: 300 izvodov – 300 copies

Vključenost Slavistične revije v podatkovne baze – Slavistična revija is indexed/abstracted in:

Digitalna knjižnica Slovenije (dLib), DOAJ, Scopus (Elsevier), EBSCO, Cabell's Directories of Publishing Opportunities, Bibliographie Linguistique (BL), European Reference Index for the Humanities (ERIH PLUS), Modern Language Association of America (MLA) Directory of Periodicals (New York), Cambridge Scientific Abstracts (CSA), Linguistic Abstracts (Uni Arizona), ProQuest Online Information Service.

CONTENTS

ARTICLES

Kozma AHAČIČ: The Development of Sixteenth-Century Standard Slovenian in Numbers	3
Mladen UHLIK, Andreja ŽELE: Expressing Cause in Slovenian: Prepositions and Prepositional Phrases	21
Primož VITEZ: Textual and Terminological Solutions for a New Slovene Translation of Saussure's Book	41
Mira KRAJNC IVIČ: Discussing Texts: Criteria for Differentiating Genre and Text Type	55
Krzysztof Tomasz WITCZAK: Are There Traces of a Finno-Ugric Substratum in Proto-Slavic?	73
Krystyna PIENIAŻEK-MARKOVIĆ: Dalmatia and the Banate of Croatia in Pavlinović's <i>Puti (Godine 1867–75)</i>	91

REVIEWS – REPORTS – NOTES – MATERIAL

Andreja ŽELE: In Recognition of Professor Ada Vidovič Muha	103
Urška PERENIČ: Eminent Professor Ada Vidovič Muha at Eighty	107

Zgodba se začne nekako takole:

V Notranjem stoji vas, Št. Peter po imenu. [...]

Ne, pravzaprav gre takole, saj je bila tedaj že nekaj let
vzpostavljena rapalska meja:

Na Primorskem stoji vas, Šempeter (it. San Pietro del Carso)

po imenu. V tej vasici se je 1940. leta rodila Ada.

*Ni bilo pozimi, čeprav razkladajo, da je v nekdanjih časih tod sneg
ležal krog in krog. Bilo je spomladi ...*

Urška Perenič ob navdihu pripovedke Frana Levstika

Sourednici Adi Vidovič Muha ob osebnem jubileju.

UDK 811.163.6'373"15"

Kozma Ahačič

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

kozma.ahacic@zrc-sazu.si

RAZVOJ SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA V 16. STOLETJU V ŠTEVILKAH

Prispevek s pomočjo treh podatkovnih zbirk opisuje tiste številčne značilnosti del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, ki imajo lahko pomembnejši vpliv na raziskave slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju: število znakov v posamezni knjigi, število besed v posamezni knjigi, število različnih besed (»potencialnih iztočnic«) v posamezni knjigi in število novih besed, ki jih je glede na predhodne vpeljala posamezna knjiga. Primerjava razmerij med navedenimi podatki omogoča objektivni pogled na oblikovanje slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju in opozarja na doslej premalo opažena dejstva.

Glavne besede: Primož Trubar, Jurij Dalmatin, Sebastijan Krelj, zgodovina jezika, novo besedje

This article uses three databases to describe quantitative features of works by sixteenth-century Slovenian Protestant writers that may have a major impact on studies of sixteenth-century standard Slovenian: the number of characters in an individual book, the number of different words (potential headwords) in an individual book, and the number of new words a book introduces. A comparison of the ratios between these data provides an objective perspective on the formation of sixteenth-century standard Slovenian, drawing attention to facts that have to date been insufficiently observed.

Keywords: Primož Trubar, Jurij Dalmatin, Sebastijan Krelj, history of language, new words

1 Izhodišča raziskave

1.1 Priprava zgodovinskega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*¹ je omogočila oblikovanje treh podatkovnih zbirk, ki bodo v prihodnosti zelo uporaben vir za raziskovanje razvoja slovenskega knjižnega jezika na vseh ravneh. Prvi dve zbirki, *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (Merše idr. 2014) in *Korpus 16: Korpus besedil slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (Ahačič idr. 2019) sta že objavljeni in dostopni na portalih Fran.si in CLARIN.si. Tretja, slovarska se še izdeluje (končan je celotni del A–D in z njim povezana gesla drugih črk), a bo sproti dostopna še pred izdelavo celote.

¹ Prispevek je pripravljen ob minuli 70-letnici moje sodelavke Majde Merše, dolgoletne vodje Sekcije za zgodovino slovenskega jezika na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, brez katere gradiva za to raziskavo ne bi bilo, in ob prihajajoči 80-letnici moje profesorice Ade Vidovič Muha, FF UL, ki je med drugim pisala o vzpostavljanju slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju z vidika njegove narodotvorne vloge (Vidovič Muha 2009) in o tvorbi novih besed v besedilih 16. stoletja. Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

Na podlagi podatkov iz omenjenih treh zbirk ter z njihovim kombiniranjem bomo v prispevku skušali številčno ovrednotiti in opazovati pomen posameznih knjig slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja za slovenski knjižni jezik 16. stoletja kot celoto. Pokazati bomo skušali, kako lahko realni podatki, ki doslej še niso bili na voljo, dodatno osvetlijo nekatere temeljne tokove v razvoju slovenskega knjižnega jezika. To je za raziskave v slovenskem prostoru temeljnega pomena, saj je videti, da so trenutno najbolj razisk(ov)ana predvsem tista dela, ki so zanimiva zlasti z vidika zgodovine slovenske književnosti ali kulturne zgodovine.²

1.2 Številčno raziskovanje zgodovine jezika ima seveda tudi svoje pomanjkljivosti, saj so neustrezno interpretirani podatki lahko zavajajoči. V raziskavi, ki sledi, se je pokazalo, da številčni podatki predvsem opozarjajo na problematiko, ki jo je treba nato reševati z natančnejšimi pregledi, predvsem pa z dobrim poznavanjem različnih okoliščin.

Podatki iz treh podatkovnih zbirk (predvsem iz *Besedja* in *Slovarja*) so že sami po sebi interpretacija. To je najotipljiveje razvidno iz dejstva, da termin »iztočnica« v podatkovni bazi *Besedja* ne ustreza povsem terminu »iztočnica« v podatkovni bazi *Slovarja*: v *Besedju* so na primer izrazi *britbar*, *britvar* in *britfar* obravnavani pod ločenimi geselskimi iztočnicami, v *Slovarju* pa pod enotno geselsko iztočnico *britvar*, saj gre v vseh primerih zgolj za različen glasovni razvoj iste besede. Medtem ko je rešitev iz *Slovarja* primernejša za slovarsko obravnavo, nam rešitev iz *Besedja* ponuja priročnejše podatke za opazovanje razvoja jezika v času njegovega najzgodnejšega oblikovanja v knjižni jezik.

Pri interpretaciji rezultatov je treba upoštevati tudi, da so homonimne geselske iztočnice, nastale s preходом v drugo besedno vrsto, obravnavane kot ločene samostojne iztočnice. Kadar govorimo o geselski iztočnici, zato v nadaljevanju uporabljamo izraz »potencialna iztočnica«, izhodiščni podatek zanjo pa je podatek v *Besedju*. Kot »potencialne iztočnice« niso upoštevana lastna imena, ki ne izkazujejo občnoimenske rabe, tujejezični citati in številčne/črkovne oznake, upoštevani pa so leksemi, ki so v *Registru* DB 1584 ter v slovarjih (MD 1592, MTh 1603) označeni kot narečni.³

1.3 Podobno zavajajoč je lahko podatek o številu znakov ter besed v posameznem delu. Zaradi velikega števila različnih elementov na povprečni strani protestantske knjige (glava, noga, številčenje, opombe) se je kot objektivnejši podatek izkazal podatek o številu znakov brez presledkov.

Prav tako se je bilo treba odločiti, kaj bo pomenil izraz »beseda«: neupoštevanje različnih elementov, kot so kustode, oznake strani, oznake poglavij v glavi ipd., je dalo manj objektivne rezultate, zato smo se odločili, da kot »besedo« upoštevamo vse, kar

² Prim. npr. pregled raziskav v Narat (2009), Merše (2009), Legan Ravnikar (2009) in Ahačič (2009).

³ Prim. Merše idr. 2014 [=2011]: 8–9.

je med dvema presledkoma. To seveda pomeni, da imajo knjige, ki so številčene, že v izhodišču nekoliko več besed kot knjige, ki niso številčene.⁴

Treba se je bilo odločiti tudi, kako obravnavati slovarja (MD 1592, MTh 1603) in slovnico (BH 1584) kot večjezična dela. Kot najustreznejše se je izkazalo, da jih iz primerjalnega pregleda knjig glede na skupno število znakov izločimo, saj nobena vrsta številčnega podatka ni bila uporabna za primerjavo z drugimi knjigami. Ta podatek nato lahko nadomestimo s primerjavo števila vseh potencialnih iztočnic in povsem novih potencialnih iztočnic v teh delih.

2 Obseg glede na znake brez presledkov in število besed

2.1 Po obsegu glede na znake brez presledkov⁵ celotni nabor slovenskih besedil v 16. stoletju brez večjezičnih slovarjev (MD 1592, MTh 1603), v latinščini pisane slovnice (BH 1584) ter letakov (BTa 1580 in poskusni odtis DBo 1580) obsega 16.145.852 znakov brez presledkov. Več kot polovico vseh besedil tako tvorijo tri največja: DB 1584 (4.822.131), TPo 1595 (2.484.177) in JPo 1578 (1.229.037), v nabor »velikih besedil« pa lahko uvrstimo še TT 1581–82 (999.517), DB 1578 (741.008) in TT 1557 (589.746). Logična meja med temi in preostalimi knjigami je še jasneje razvidna, če obseg glede na znake brez presledkov kombiniramo s podatki o obsegu glede na število besed:⁶ razlika med TT 1557 in naslednjim najobsežnejšim delom (TO 1564) je namreč na ravni števila besed očitnejša.⁷

Vrstni red glede na razmerje med številom znakov s presledki in številom vseh besed se tudi vsebinsko potrjuje kot pomemben podatek pri opazovanju jezika: gre za besedila, ki izstopajo tudi pri vsebinski obdelavi na ravni geselskih sestavkov za *Slovar*, kakor je razvidno iz podatkovne zbirke. Številčnost ima namreč ne glede na kvaliteto svoj nespregledljivi jezikovni vpliv. Še enkrat pa opozarjamo, da ti podatki niso relevantni za slovarja Hieronima Megiserja in slovnico Adama Bohoriča.

Knjiga	Število znakov brez presledkov	Število besed (enot med presledki)
DB 1584	4.822.131	978.832
TPo 1595	2.484.177	508.052

⁴ Primer je DPa 1576, ki ima malo oznak zunaj jedrnega besedila in je zato tudi prvo besedilo, kjer se vrstni red na podlagi števila znakov brez presledkov ne ujema z vrstnim redom po številu besed (prim. graf 1).

⁵ Vir za določanje števila znakov brez presledkov je bila podatkovna zbirka *Korpus 16*. V štetje seveda niso bile vključene oznake elementov v zbirki v jeziku xml.

⁶ Vir za določanje števila besed je bila podatkovna zbirka *Korpus 16*. Datoteke xml smo pred štetjem pretvorili v običajne tekstovne datoteke, kot enoto pa upoštevali znake med dvema presledkoma.

⁷ TT 1557: število znakov brez presledkov 589.746, število besed 185.946; TO 1564: število znakov brez presledkov 480.538, število besed 97.829. Odstopanja, ki pričajo o bogatejši zunanji opremljenosti besedil, so se tu pokazala kot relevantna.

JPo 1578	1.229.037	240.425
TT 1581–82	999.517	218.533
DB 1578	741.008	150.749
TT 1557	589.746	185.946
TO 1564	480.538	97.829
TT 1577	470.008	96.799
TR 1558	421.136	85.876
TC 1575	400.671	81.400
KPo 1567	360.765	73.188
TPs 1566	342.167	71.418
TAr 1562	256.057	51.334
TL 1561	193.787	40.569
TL 1567	190.109	38.625
TkM 1579	165.986	32.347
TfC 1595	160.429	32.962
TfM 1595	145.383	28.689
DM 1584	143.355	28.208
DJ 1575	132.911	27.942
DC 1584	127.686	26.375
TT 1560	121.756	25.163
DPa 1576	120.537	25.828
TC 1550	118.815	25.437
TE 1555	116.800	25.363
ZK 1595	113.276	22.195
TtPre 1588	105.784	20.288
DC 1579	93.035	19.124
*P 1563	83.540	16.874
TC 1555	70.388	14.872
DPr 1580	68.031	13.442
TC 1574	60.768	12.422
KB 1566	44.496	8.641
DC 1580	38.412	7.557

DAG 1585	34.585	6.748
TC 1567	18.040	3.455
DC 1585	17.591	3.512
TP 1575	15.677	3.197
TA 1550	11.714	2.484
TP 1567	7.564	1.544
TPs 1567	6.878	1.393
TA 1555	6.773	1.574
TA 1566	5.554	1.201
TM 1555	5.548	1.128
TPs 1579	3.686	759
BTa 1580	neupoštevano	neupoštevano
DBu 1580	neupoštevano	neupoštevano
BH 1584	neupoštevano	neupoštevano
MD 1592	neupoštevano	neupoštevano
MTh 1603	neupoštevano	neupoštevano

Graf 1: Knjige slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja glede na število znakov brez presledkov in glede na število besed (enot med presledki)

Med največjimi besedili zagotovo ne presenečajo tista, ki so nastajala daljši čas z vmesnimi objavami. Vendar moramo ob tem poudariti, da Dalmatinov prevod celotne Biblije leta 1584 z vmesnimi objavami DJ 1575, DB 1578, DPr 1580, DBu 1580 prinaša cca. 3.875.000 znakov novega besedila, medtem ko JPo 1578 in TT 1581–82 znatneje izgubita svoj delež, ko jim odštejemo predhodne objave (KPo 1578 pri JPo 1578; TE 1555, TT 1557, TL 1561, TL 1567, TT 1567, TT 1577 pri TT 1581–82). V vseh treh primerih seveda tudi naknadni posegi v že obstoječe prevode niso zanemarljivi in so za spremljanje jezikovnega razvoja nadvse pomembni. Vendarle pa z vidika številčne vloge pri jezikovnem razvoju bistveno težo pridobita TT 1557 (zaradi zgodnje letnice) in TPo 1595 (kljub pozni letnici).

2.2 Med večjimi besedili, ki ne prinašajo predvsem prevodov svetopisemskih besedil, velja omeniti še TO 1564 (480.538), TR 1558 (421.136), TC 1575 (400.671) in KPo 1567 (360.765), med prevodi svetopisemskih besedil pa sta v tej skupini TT 1577 (470.008) in TPs 1566 (342.167). Sem bi sodila tudi slovnica (BH 1584) in Megiserjev tezaver (MTh 1603), če bi upoštevali njuno celotno večjezično besedilo.

2.3 Večavtorske pesmarice so razvrščene povsem predvidljivo:⁸ Tfc 1595 (160.429), DC 1584 (127.686), DC 1579 (93.035), TC 1574 (60.768), TP 1575 (posebna večavtorska objava, 11.714) in (zelo poškodovana) TP 1567 (6.878). Po obsegu odstopa od predvidljivega razvojnega loka samo neavtorizirana pesmarica, Juričičeva/Klombnerjeva *P 1563 (83.540), v katere pesmi je bilo kasneje opravljenih precej zelo potrebnih uredniških posegov, tudi črtanj.

2.4 Brez pesmaric je sicer razmerje med objavami Primoža Trubarja in Jurija Dalmatina 7.314.551 : 6.118.561, kar je presenetljivo izenačeno (zlasti, če upoštevamo, da je bila TPo 1595 izdana posthumno), močno zadaj jima sledi Jurij Juričič (1.229.037).

3 Potencialne iztočnice v primerjavi z vsemi besedami po knjigah

3.1 Odstotek posameznih potencialnih iztočnic⁹ (kazalke niso upoštevane) je praviloma v čistem obratnem sorazmerju s številom vseh besed v knjigi, zato so odstopanja v številu različnih besed glede na zapovrstje po številu vseh besed v posamezni knjigi pomemben jezikovni podatek. Izračun odstotkov potencialnih iztočnic glede na število vseh besed v knjigi močno izpostavi Juričičev in Kreljev prevod postile (KPo 1567, JPo 1578), nekoliko manj molitvenik Janža Tulščaka (TkM 1579), nespregledljivo pa tudi prvi dve Dalmatinovi prevodni objavi (DJ 1575, DB 1578). Medtem ko gre pri Juriju Juričiču in Sebastijanu Krelju za (zavesten) jezikovni odklon (o čemer več v nadaljevanju), je večjo besedno pestrost v ostalih treh primerih povzročil manj poenoten in zato številčno pestrejši jezik.

Knjiga	Število potencialnih iztočnic v knjigi	Odstotek potencialnih iztočnic glede na število vseh besed v knjigi	Število vseh besed (enot med presledki) v knjigi
DB 1584	11.275	1,15	978.832
JPo 1578	7.339	3,05	240.425
TPo 1595	7.322	1,44	508.052
TT 1581–82	5.701	2,61	218.533
TT 1557	5.414	2,91	185.946
MTh 1603	5.207	ni podatka	ni podatka
MD 1592	4.876	ni podatka	ni podatka
DB 1578	4.638	3,08	150.749

⁸ Upoštevati moramo, da vse niso ohranjene v celoti in da so se vsebinsko prekrivale in hkrati dopolnjevale.

⁹ Vir za določanje števila potencialnih iztočnic je bila podatkovna zbirka *Besedja*, iskanje pa je bilo opravljeno prek portala Fran.si z logičnima operatorjema AND ter NOT.

KPo 1567	4.347	5,94	73.188
TT 1577	3.760	3,88	96.799
TC 1575	3.457	4,25	81.400
TPs 1566	3.391	4,75	71.418
TR 1558	3.346	3,90	85.876
TO 1564	3.335	3,41	97.829
TkM 1579	2.677	8,28	32.347
TAr 1562	2.668	5,20	51.334
DJ 1575	2.667	9,54	27.942
TfC 1595	2.631	7,98	32.962
TL 1567	2.503	6,48	38.625
TL 1561	2.447	6,03	40.569
ZK 1595	2.288	10,31	22.195
DC 1584	2.287	8,67	26.375
DPa 1576	2.052	7,94	25.828
*P 1563	2.049	12,14	16.874
BH 1584	2.048	ni podatka	ni podatka
TE 1555	2.046	8,07	25.363
TtPre 1588	2.004	9,88	20.288
DC 1579	2.003	10,47	19.124
DM 1584	1.955	6,93	28.208
TfM 1595	1.949	6,79	28.689
DPr 1580	1.809	13,46	13.442
TT 1560	1.805	7,17	25.163
TC 1550	1.675	6,58	25.437
TC 1574	1.513	12,18	12.422
TC 1555	1.487	10,00	14.872
KB 1566	1.403	16,24	8.641
DC 1580	1.074	14,21	7.557
DAG 1585	989	14,66	6.748
DC 1585	872	24,83	3.512

TP 1575	802	25,09	3.197
TA 1550	686	27,62	2.484
TA 1555	528	33,55	1.574
TP 1567	433	28,04	1.544
TPs 1567	417	29,94	1.393
TC 1567	416	12,04	3.455
TM 1555	394	34,93	1.128
TA 1566	365	30,39	1.201
TPs 1579	313	41,24	759

Graf 2: Knjige slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja glede na razmerje med številom potencialnih iztočnic in številom vseh besed (enot med presledki) v posamezni knjigi

3.2 Glede na povedano postane razumljivejši tudi podatek o številu potencialnih iztočnic v posameznih knjigah, saj se v primerjavi z razvrstitvijo po številu znakov/besed po DB 1584 (11.275) na drugem in tretjem mestu zamenjata JPo 1578 (7.339) in TPo 1595 (7.322). Glede na večjezično naravo del lahko šele v tem razdelku relevantno umestimo tudi oba Megiserjeva slovarja in Bohoričevo slovnico. Iz grafa 2 je razvidno, da se vrstni red ostalih »najpomembnejših« del nekoliko spremeni. Sledijo namreč TT 1581–82 (5.701), MTh 1603 (5.207), TT 1557 (5.028), MD 1592 (4.876), DB 1578 (4.638) in KPo 1567 (4.638).

4 Pritok novega besedja v slovenski knjižni jezik 16. stoletja

4.1 Skupaj lahko na ravni potencialnih iztočnic v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja spremljamo 22.184 različnih leksemov. Glede na odstotek novega besedja v posamezni knjigi¹⁰ glede na potencialne iztočnice v posamezni knjigi je Trubarjev Katekizem (TC 1550) kot prva slovenska knjiga seveda na nespornem prvem mestu. Sledijo TE 1555 (46,58 %), TT 1557 (45,01 %), TA 1550 (37,46 %) in TC 1555 (31,88 %), kar se ujema s predpostavko o pomenu prvih knjig za vzpostavitev slovenskega knjižnega jezika, jo pa dopolnjuje z zanimivim podatkom o vrstnem redu.

¹⁰ Vir za določanje novega besedja je bila podatkovna zbirka *Besedja*, iskanje pa je bilo opravljeno prek portala Fran.si z logičnima operatorjema AND ter NOT, primer: "TtPre 1588" NOT "DC 1585" NOT "Dag 1585" NOT "BH 1584" NOT "DM 1584" NOT "DC 1584" NOT "DB 1584" NOT "TT 1581-82" NOT "DC 1580" NOT "DPr 1580" NOT "DBu 1580" NOT "BTa 1580" NOT "DC 1579" NOT "TPs 1579" NOT "TKm 1579" NOT "DB 1578" NOT "JPo 1578" NOT "TT 1577" NOT "DJ 1575" NOT "TC 1575" NOT "TP 1575" NOT "TC 1574" NOT "KPo 1567" NOT "TPs 1567" NOT "TP 1567" NOT "TL 1567" NOT "TC 1567" NOT "KB 1566" NOT "TA 1566" NOT "TPs 1566" NOT "TO 1564" NOT "P 1563" NOT "TAr 1562" NOT "TL 1561" NOT "TT 1560" NOT "TR 1558" NOT "TKo 1557" NOT "TT 1557" NOT "TM 1555" NOT "TA 1555" NOT "TE 1555" NOT "TC 1550" NOT "TA 1550" NOT "TC 1555" NOT "gl".

4.2 Po vzpostavitvi Trubarjevega knjižnega jezika lahko na ravni novega besedja opazimo še štiri jezikovne tokove, ki so bistveni tudi za opazovanje splošne zgodovine slovenskega jezika v 16. stoletju:

1. zastranitve: Kreljev in Juričičev jezik (KP 1567: 27,35 %; JPo 1578: 28,16 % – opazen pritok novega besedja kot poskus vzpostavitve knjižnega jezika na drugi narečni osnovi pri Krelju ter kot posledica vplivov hrvaščine pri Juričiču); jezik »Juričičeve«/»Klombnerjeve« pesmarice (*P 1563: 18,64 %);
2. uveljavljanje Dalmatinovega jezika (DB 1578: 22,14 %; DB 1584: 27,13 % – pritok novega besedja na podlagi novih vsebinskih področij);
3. slovarja in slovnica kot neverska besedila (MD 1592: 19,81 %;¹¹ BH 1584: 17,24 – pritok besedja s področja vsakdanjega življenja);
4. pomen večjih del (obseg dela večja možnost za večjo vsebinsko raznovrstost, s tem pa tudi za novo besedje).

Pomen večjih del nam še dodatno osvetlijo stvarne številke o novem besedju glede na posamezno knjigo (prvih osem: DB 1584: 3.059, TT 1557: 2.437, JPo 1578: 2.067, TC 1550: 1.675, TPo 1595: 1.303, KPo 1567: 1.189, DB 1578: 1.027, MD 1592: 966), seveda pa ta pomen ni absoluten (TT 1581–82 je po številu novega besedja razmeroma nizko: 131 [2,30 %], saj je bila večina besedila predhodno že objavljena, popravki pa niso posegali na besedno raven v smeri iskanja novosti, ampak predvsem v smeri enotnega jezika).¹²

Knjiga	Novo besedje	Odstotek novega besedja glede na potencialne iztočnice v knjigi	Število potencialnih iztočnic v knjigi
TC 1550	1.675	100,00	1.675
TA 1550	257	37,46	686
TC 1555	474	31,88	1.487
TE 1555	953	46,58	2.046
TA 1555	18	3,41	528
TM 1555	27	6,85	394
TT 1557	2.437	45,01	5.414
TR 1558	619	18,50	3.346
TT 1560	173	9,58	1.805
TL 1561	334	13,65	2.447
TAr 1562	387	14,51	2.668

¹¹ Prim. Merše 2014: 42–66.

¹² Prim. Merše 1990: 163–179.

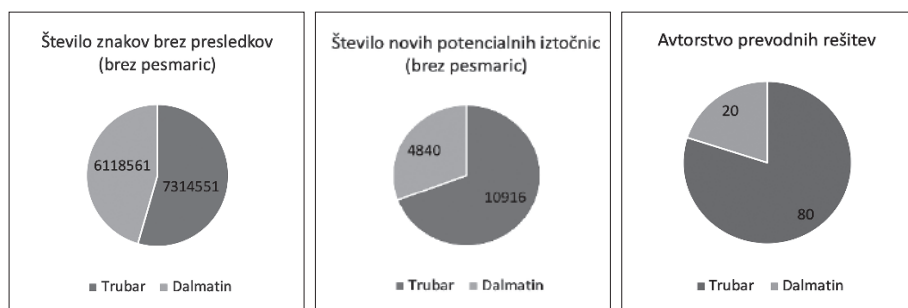
*P 1563	382	18,64	2.049
TO 1564	485	14,54	3.335
TPs 1566	602	17,75	3.391
TA 1566	15	4,11	365
KB 1566	236	16,82	1.403
TC 1567	1	0,24	416
TL 1567	236	9,43	2.503
TP 1567	6	1,39	433
TPs 1567	8	1,92	417
KPo 1567	1.189	27,35	4.347
TC 1574	66	4,36	1.513
TP 1575	30	3,74	802
TC 1575	358	10,36	3.457
DJ 1575	415	15,56	2.667
DPa 1576	119	5,80	2.052
TT 1577	420	11,17	3.760
JPo 1578	2.067	28,16	7.339
DB 1578	1.027	22,14	4.638
TkM 1579	210	7,84	2.677
TPs 1579	5	1,60	313
DC 1579	13	0,65	2.003
BTa 1580	1	1,30	77
DBu 1580	0	0,00	243
DPr 1580	112	6,19	1.809
DC 1580	9	0,84	1.074
TT 1581–82	131	2,30	5.701
DB 1584	3.059	27,13	11.275
DC 1584	36	1,57	2.287
DM 1584	55	2,81	1.955
BH 1584	353	17,24	2.048
DAg 1585	9	0,91	989

DC 1585	35	4,01	872
TtPre 1588	59	2,94	2.004
MD 1592	966	19,81	4.876
TPo 1595	1.303	17,80	7.322
TfM 1595	2	0,10	1.949
TfC 1595	20	0,76	2.631
ZK 1595	105	4,59	2.288
MTh 1603	685	13,16	5.207

Graf 3: Knjige slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja glede na razmerje med novim besedjem in številom potencialnih iztočnic v posamezni knjigi (kronološko)

5 Razmerja v pritoku novega besedja po avtorjih

5.1 Razmerje med novimi besedami, ki jih je uvedel Primož Trubar (10.916), in novimi besedami, ki jih je uvedel Jurij Dalmatin (4.840), ni presenetljivo. Čeprav je njuna produkcija po številu znakov brez presledkov skoraj izenačena, nam očitna razlika v številu besed, ki sta jih uvedla na novo, potrjuje rezultate že obstoječih raziskav: da se je Dalmatin pri besedju in drugih rešitvah v prevodnih besedilih skušal naslanjati na Trubarja, kjer mu je to njegov jezikovni čut le dopuščal. Primerjava med Dalmatinom in Trubarjem na ravni znakov brez presledkov, na ravni upoštevanja predhodnih prevajalskih rešitev (kjer je isto svetopisemsko besedilo pred Dalmatinom prevedel Trubar) in na ravni razmerja med novimi besedami nam poda odličen opis jezikovnega razmerja med obema avtorjema. Precej jasno je namreč razvidno, da je Dalmatin po eni strani sledil Trubarju, da pa mu je hkrati širitev vsebinskih področij omogočala tudi dopolnjevanje knjižnega jezika z novim besedjem.



Graf 4: Jezikovna razmerja med Primožem Trubarjem in Jurijem Dalmatinom

5.2 Vpliva novih besed, ki jih je uvedel Megiser v obeh slovarjih, na tem mestu ne moremo ocenjevati, ker nimamo dovolj podatkov za 17. in 18. stoletje, lahko pa navedemo natančen odstotek novih besed v obeh slovarjih: MD 1592 – 19,81 % in MTh 1603 – (dodatnih) 13,16 %; skupaj gre za 1651 novih besed.

5.3 Številčni podatki nam tako za Krelja kot za Juričiča pokažejo, da njune novosti niso naletele na odmev.¹³ Pri Juričiču odmeva ni našlo kar 1.543 od 2.067 novih besed, pri Krelju pa kar 987 od 1.425.¹⁴ Podoben rezultat nam da tudi vpogled v nove besede v Juričičevi/Klombnerjevi pesmarici (od 387 jih 71 ni imelo odmeva – kljub siceršnji tradiciji pesmaric, 32 pa se jih pojavi samo pri Juričiču, v Dalmatinovih registrih ali pri Megiserju).

Avtor	Novo besedje
P. Trubar	10.916
J. Dalmatin	4.840
J. Juričič	2.067
H. Megiser	1.651
S. Krelj	1.425
pesmarice	555
A. Bohorič	354
J. Tulščak	210
J. Znojilšek	105
M. Trošt	59
F. Trubar	2

Graf 5: Novo besedje po avtorjih

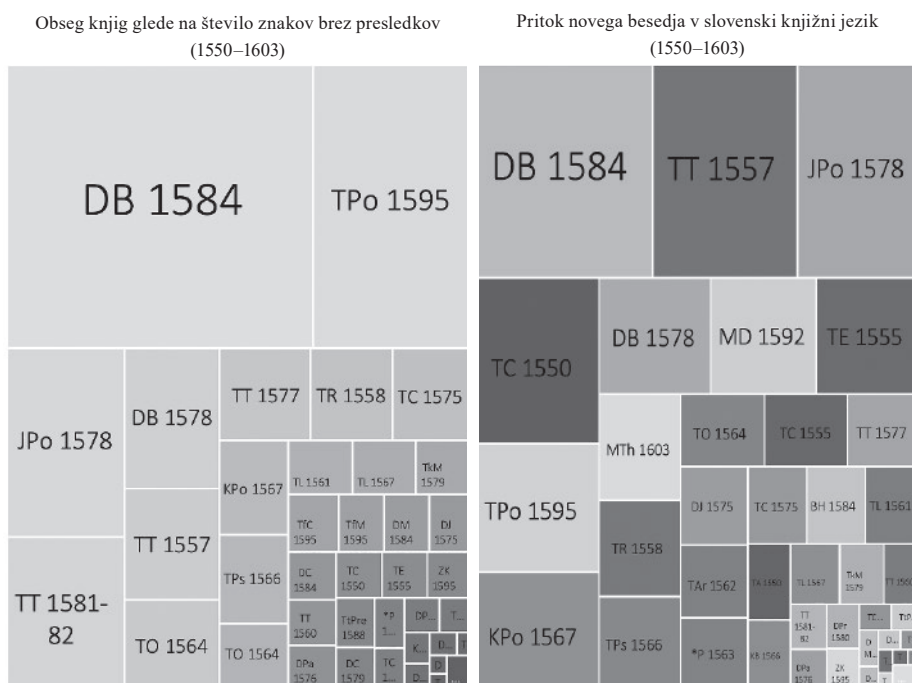
¹³ Na tem mestu se mi zdi potrebno ponovno opozoriti na tezo, da Krelj ni vplival na Bohoričev/Dalmatinov črkopis nič bolj kot kdo drug. Jezikovne odločitve niso vedno linearne (nasledniki ne nadgrajujejo vedno predhodnikov) in preveč dejstev (tudi neodmavnost Kreljevega jezika) govori o tem, da je šlo pri bohoričici za odločitve, ki je ne moremo neposredno povezati s Kreljevo jezikovno dejavnostjo, ampak z mnogo širšim premislekom. Slabo vplivnost Krelja lahko pripišemo med drugim tudi njegovemu precej očitnemu napadu na Trubarjevo delo (Ahačič 2007: 228–230).

¹⁴ Štetje odmevnosti novih Kreljevih besed smo morali po ureditvi zbirke (na podlagi iskanja po *Besedju* na portalu Fran.si z logičnimi operatorji ter v programih Oxygen in iLex) opraviti ročno, saj nekatere njegove besede prevzemajo kot (hrvaške) posebnosti Dalmatinova registra in Megiserjevi slovarji, na nekaj mestih tudi Bohorič, v prvi knjigi postile pa besede večinoma ohranja tudi Juričič. Gre za zaprti krog, ki ga je treba ločevati od siceršnje vplivnosti posameznih novih besed. Od 1.425 novih besed samo pri Krelju najdemo 490 besed, samo pri Juričiču jih je še nadaljnjih 389, pri Dalmatinu (predvsem oba registra), Megiserju in Bohoriču pa še 208. Primerjalno: TC 1575 kot vsebinsko podobno (in jezikovno zelo inovativno) Trubarjevo besedilo iz podobnega časa ima 358 novih besed, od katerih jih nima nadaljnje odmeva 120.

6 Sklep

Številčni vpogled v delo slovenskih protestantskih piscev lahko postavlja prihodnje raziskave razvoja slovenskega knjižnega jezika v nov okvir: zlasti nas lahko znova opozori, da dela, ki so najzanimivejša za zgodovino slovenske književnosti ter kulturno in splošno zgodovino, niso nujno tudi jezikovno najpomembnejša dela. Hkrati pa nam vpogled kaže tudi, kako pomembno za pravilno razumevanje številčnih podatkov je podrobnejše poznavanje pojavov in okoliščin, ki se navzven odražajo v posameznih številčnih podatkih.

Z vidika besedja lahko kot jezikovno najpomembnejša besedila 16. stoletja na podlagi številčnih podatkov razpoznamo naslednja besedila: DB 1584, TT 1581–82, TPo 1595, DB 1578 (vsebovano v DB 1584), TT 1557, TC 1550, TE 1555, TC 1555, MTh 1603, MD 1592, pesmarice kot ločeno enoto, kot večji zastranitvi pa še JPo 1578 in KPo 1567. Na jezik sta daleč najbolj vplivala Primož Trubar in Jurij Dalmatin.



Graf 6: Grafični prikaz razmerij med obsegom knjig glede na število znakov brez presledkov in glede na pritok novega besedja v slovenski knjižni jezik

VIRI

- TC 1550 = Trubar, Primož, 1550: *Catechismus*. Tübingen.
 TA 1550 = Trubar, Primož, 1550: *Abecedarium vnd der klein Catechismus*. Tübingen.
 TA 1555 = Trubar, Primož, 1555: *ABECEDARIVM*. Tübingen.
 TC 1555 = Trubar, Primož, 1555: *CATECHISMVS*. Tübingen.
 TE 1555 = Trubar, Primož, 1555: *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*. Tübingen.
 TM 1555 = Trubar, Primož, 1555: *ENA MOLITOV TIH KERSZhenikou*. Tübingen.
 TT 1557 = Trubar, Primož, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
 TKo 1557 = Trubar, Primož, 1557: *TA SLOVENSKI KOLENDAR*. Tübingen.
 TR 1558 = Trubar, Primož, 1558: *EN REGISHTER*. Tübingen.
 TT 1560 = Trubar, Primož, 1560: *TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. Tübingen.
 TL 1561 = Trubar, Primož, 1561: *SVETIGA PAVLA TA DVA LISTY*. Tübingen.
 TR 1561 = Trubar, Primož, 1561: *Regifter vnd summarifcher Innhalt*. Tübingen.
 TAr 1562 = Trubar, Primož, 1562: *ARTICVLI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZHANSKE*. Tübingen.
 *P 1563 = *ENE DVHOVNE PEISNI*, Tübingen, 1563.
 TO 1564 = Trubar, Primož, 1564: *CERKOVNA ORDNINGA*. Tübingen.
 TPs 1566 = Trubar, Primož, 1566: *Ta Celi Pfalter Davidou*. Tübingen.
 TA 1566 = Trubar, Primož, 1566: *ABECEDARIVM, OLI TABLIZA*. Tübingen.
 KB 1566 = Krelj, Sebastijan, 1566: *OTROZHIA BIBLIA*. Regensburg.
 TC 1567 = Trubar, Primož, 1567: *TA CELI CATEHISMVS*. Tübingen.
 TL 1567 = Trubar, Primož, 1567: *SVETIGA PAVLA LYSTVVI*. Tübingen.
 TP 1567 = Trubar, Primož, 1567: *ENA DVHOVSKA PEISSEN SVBPER TVRKE*. Tübingen.
 TPs 1567 = Trubar, Primož, 1567: *ENI PSALMI, TA CELI CATEhifmus*. Tübingen.
 KPo 1567 = Krelj, Sebastijan, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.
 TC 1574 = Trubar, Primož, 1574: *TA CELI CATEHISMVS*. Tübingen.
 TP 1575 = Trubar, Primož, 1575: *Try Duhouske peifsni*. Tübingen.
 TC 1575 = Trubar, Primož, 1575: *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*. Tübingen.
 DJ 1575 = Dalmatin, Jurij, 1575: *JESVS SIRAH*. Ljubljana.
 DPa 1576 = Dalmatin, Jurij, 1576: *PASSION*. Ljubljana.
 TT 1577 = Trubar, Primož, 1577: *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL*. Tübingen.
 JPo 1578 = Juričič, Jurij, 1578: *POSTILLA*. Ljubljana.
 DB 1578 = Dalmatin, Jurij, 1578: *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*. Ljubljana.
 TkM 1579 = Tulščak, Janž, 1579: *Kerfzhanske LEIPE MOLITVE*. Ljubljana.
 TPs 1579 = Trubar, Primož, 1579: *TA PERVI PSALM SHNEGA TRIIEMI ISLAGAMI*. Tübingen.
 DC 1579 = Dalmatin, Jurij, 1579: *TA CELI CATEHISMVS*. Ljubljana.
 BTa 1580 = Bohorič Adam, 1580: *OTROZHIA TABLA*. Ljubljana.
 DBu 1580 = Dalmatin, Jurij, 1580: *PERVE BVQVE MOSESSOVE*. Ljubljana.
 DPr 1580 = Dalmatin, Jurij, 1580: *SALOMONOVE PRIPVVISTI*. Ljubljana.

- DC 1580 = Dalmatin, Jurij, 1580: *CATEHISMVS*. Ljubljana.
- TT 1581–82 = Trubar, Primož, 1581–82: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. Tübingen.
- DB 1584 = Dalmatin, Jurij, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.
- DC 1584 = Dalmatin, Jurij, 1584: *TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI*. Wittenberg.
- DM 1584 = Dalmatin, Jurij, 1584: *KARSZANSKE LEPE MOLITVE*. Wittenberg.
- BH 1584 = Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae succifivae*. Wittenberg.
- DAG 1585 = Dalmatin, Jurij, 1585: *AGENDA*. Wittenberg.
- DC 1585 = Dalmatin, Jurij, 1585: *TA KRATKI WIRTEMBERSKI CATECHISMVS*. Wittenberg.
- TiPre 1588 = Trost, Matija, 1588: *ENA LEPA INV PRIDNA PREDIGA*. Tübingen.
- MD 1592 = Megiser, Hieronymus, 1592: *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM*. Graz.
- TPo 1595 = Trubar, Primož, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.
- TfM 1595 = Trubar, Felicijan, 1595: *LEPE KARSZHANSKE MOLITVE*. Tübingen.
- TfC 1595 = Trubar, Felicijan, 1595: *TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI*. Tübingen.
- ZK 1595 = Znojilšek, Janž, 1595: *KATECHISMVS DOCTORIA MARTina Luthra*. Tübingen.
- MTh 1603 = Megiser, Hieronymus, 1603: *Thesaurus Polyglottus*. Frankfurt.

LITERATURA

- Kozma AHAČIČ, 2009: Skladnja in retorični modeli v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. *Slavistična revija* 57/Trubarjeva številka. 93–104. Tudi na spletu.
- Alenka JELOVŠEK in Tomaž ERJAVEC, 2019: A corpus based study of 16th-century Slovene clitics and clitic-like elements. *Slovenski Jezik/Slovene Linguistic Studies* 12. 3–19. Tudi na spletu.
- Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2009: Besedotvorna podoba slovenske knjižne leksike 16. stoletja s poudarkom na pridevniških tvorjenkah. *Slavistična revija* 57/Trubarjeva številka. 69–91. Tudi na spletu.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2009: 16. stoletje – čas vzpostavitve narodotvorne vloge jezika. *Slavistična revija* 57/Trubarjeva številka. 13–22. Tudi na spletu.
- Majda MERŠE, 1990: Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove Zaveze. *Razprave: Razred 2 / Classis 2, Razred za filološke in literarne vede / Philologia et litterae* 13. 163–179.
- Majda MERŠE, 2009: Oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. *Slavistična revija* 57/Trubarjeva številka. 47–68. Tudi na spletu.
- Majda MERŠE, 2014: Megiserjeva slovarja 1592 in 1603 v slovenski jezikoslovni zavesti ter prekrivnost slovenskega besedja v njih. *Stati inu obstatu: revija za vprašanja protestantizma* 19–20. 42–66, 428–429.
- Jožica NARAT, 2009: Slovenski knjižni jezik 16. stoletja v luči besedoslovnih raziskav. *Slavistična revija* 57/Trubarjeva številka. 105–138. Tudi na spletu.

PODATKOVNE ZBIRKE

Besedje gl. Merše idr. 2014.

Korpus 16 gl. Ahačič idr. 2019.

Kozma AHAČIČ, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Majda MERŠE, Jožica NARAT, France NOVAK, 2014: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2014. Na spletu.

Kozma AHAČIČ, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Alenka JELOVŠEK (ur.), 2019: *Korpus 16: Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja, različica 1.0*. Ljubljana: Založba ZRC. Na spletu.

Kozma AHAČIČ, Metod ČEPAR, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Majda MERŠE, Jožica NARAT, France NOVAK, Francka PREMK, 2020: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Podatkovna zbirka v delu, neobjavljeno.

Slovar gl. Ahačič idr. 2020.

SUMMARY

In terms of the number of characters without spaces, the three longest works comprise more than half of all sixteenth-century standard Slovenian texts: DB 1584 (4,822,131), TPo 1595 (2,484,177), and JPo 1578 (1,229,037). In addition to these, TT 1581–82 (999,517), DB 1578 (741,008), and TT 1557 (589,746) can also be categorized as “major texts.” As a rule, the percentage of different words (potential headwords) in an individual book is inversely proportionate to the total number of words in the book, and any deviations from this norm indicate special linguistic features.

In terms of the number of potential headwords, DB 1584 (11,275) is the most extensive, followed by JPo 1578 (7,339), TPo 1595 (7,322), TT 1581–82 (5,701), MTh 1603 (5,207), TT 1557 (5,028), MD 1592 (4,876), DB 1578 (4,638), and KPo 1567 (4,638).

Potential headwords in sixteenth-century standard Slovenian comprise a total of 22,184 different lexemes.

In terms of the percentage of new words among potential headwords in an individual book, Trubar's *Catechismus* (TC 1550; 100%) is followed by TE 1555 (46.58%), TT 1557 (45.01%), TA 1550 (37.46%), and TC 1555 (31.88%). This agrees with the assumption about the importance of the first books for the establishment of standard Slovenian, and it supplements this with interesting information on their relative importance. In terms of the absolute value of new vocabulary, the following works can be highlighted: DB 1584 (3,059 new words), TT 1557 (2,437), JPo 1578 (2,067), TC 1550 (1,675), TPo 1595 (1,303), KPo 1567 (1,189), DB 1578 (1,027), and MD 1592 (966). The authors can be ranked in the following order in terms of the number of newly introduced words: Primož Trubar (10,916), Jurij Dalmatin (4,480), Juraj Juričič (2,067), Hieronymus Megiser (1,651), Sebastian Krelj (1,425), and others.

Based on these data, all major sixteenth-century Slovenian linguistic tendencies can be evaluated numerically: 1) Sebastian Krelj's and Juraj Juričič's language usage as deviations, 2) the manner in which Jurij Dalmatin's language became established, 3) the importance of non-religious texts, and 4) the importance of extensive texts.

In terms of the vocabulary used, the numerical data show that the following sixteenth-century texts are most important linguistically: DB 1584, TT 1581–82, TPo 1595, DB 1578 (contained in DB 1584), TT 1557, TC 1550, TE 1555, TC 1555, MTh 1603, MD 1592, hymnals as a separate unit, and JPo 1578 and KPo 1567 as two major deviations. Primož Trubar and Jurij Dalmatin had by far the greatest impact on the language.

UDK 811.163.6'367.633

Mladen Uhlik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

mladen.uhlik@ff.uni-lj.si

Andreja Žele

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani,

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

andreja.zele@ff.uni-lj.si

VZROK V SLOVENŠČINI: PREDLOGI IN PREDLOŽNE ZVEZE

Adi, kot iskalki vzrokov in pojasnjevalki posledic v raziskovanju slovenščine.

Prispevek predstavlja predloge in predložne zveze, ki v slovenščini lahko uvajajo različna vzročna razmerja; dodana je še kontrastivna obravnava vzročne predložne rabe v ruščini in deloma tudi v štokavščini. Predstavljena so merila, po katerih lahko opredelimo različne podvrste vzročnega razmerja. Hkrati je opozorjeno na propozicijsko in medpropozicijsko vrednost določenih predlogov in predložnih zvez.

Ključne besede: vzrok, vzročnost, predlogi, predložne zveze, slovenščina, ruščina

The paper presents Slovenian prepositions and prepositional phrases that introduce various causal relations. It includes a contrastive analysis of causal prepositions in Russian and partly in Štokavian. The article sets forth criteria that can be used to define different subtypes of a causal relation and draws attention to the propositional and interpropositional value of specific prepositions in prepositional phrases.

Keywords: cause, causality, prepositions, prepositional phrases, Slovenian, Russian

Uvod

Vzrok se pogosto izraža z metaforizacijo različnih prostorskih in časovnih razmerij: metaforično uporabljeni predlogi, povezani s prostorskimi in iz njih izpeljanimi časovnimi razmerji, vzpostavljajo vzročno-posledična razmerja med dogodki in situacijami.¹ Ravno zmožnost izražanja vzročno-posledičnega razmerja omogoča vzročnim predložnim zvezam, da lahko različna prostorska in časovna razmerja vključijo in povežejo v meddogodkovna oz. medsituacijska razmerja. Slednja se v jezikih izražajo kot medpropozicijska razmerja znotraj eno- ali večstavčnih povedi.

Prispevek se osredotoča na obravnavo predlogov, ki so sposobni izražati medpropozicijska vzročna razmerja. Medpropozicijsko razmerje se vzpostavlja z vključitvijo

¹ V tej obravnavi se bomo omejili samo na izražanje vzroka, brez upoštevanja razmerij kot namen, pogoj dopustnost, ozir, ki jih lahko vključujemo v širše pojmovano vzročnost/kavzalnost (prim. *Slovensko slovnico* (1976) in *Novo slovensko skladnjo* (1982)).

predložne zveze tipa *od bolečine, iz radovednosti*, kot izvora vzroka, v vzročno-posledično razmerje s končno posledico. Ta je navadno izražena z matičnim povedkom, npr. *Jokal je od bolečine*, ali s posamostaljenim dejanjem/stanjem, npr. *jok od bolečine*.²

Vzročni predlogi so v predložnih zvezah torej sposobni izražati različna vzročna razmerja med propozicijskimi udeleženci, npr. *Navdušen je nad ukrepi*, ali nepropozicijskimi udeleženci, npr. *Navdušen je nad športniki*, in oba udeleženca sta v teh primerih vezljiva.

Na izrazni ravni je vzrok lahko vezljivi predložni predmet, npr. *Ponosen sem na dosežke/športnike*, ali nevezljivo prislovno določilo, npr. *Zaradi hvaležnosti mu je napisal posvetilo*.

1 Slovenski predlogi, ki vzpostavljajo vzročna razmerja

S pomenskoskladenjskega vidika so predlogi prislovni morfemi, ki kot posplošene okoliščine opredeljujejo glagole v povedju in hkrati vzpostavljajo različna okoliščinska razmerja z drugimi udeleženci v povedi³; predlog torej izraža prislovno specifikacijo samostalnika, usmerjano od glagolskega pomena (Nikitina 1979: 108).

Za opredelitev predlogov je torej odločilna skladenjska funkcija, ki je hkrati pomenskorazločevalna tudi pri ločevanju predlogov od prislovov (Uryson 2017: 37). Zagotovo je ena odločilnih tudi oblikovnih lastnosti predlogov njihova vezavnost s sklonom oz. vezavno (oblikoskladenjsko) usmerjanje sklona, npr. *Ljudje so stali okrog ognja* (nasproti: *Ljudje so stali okrog*).

Tu bomo predstavili najpogosteje uporabljane slovenske predloge, ki lahko vzpostavljajo vzročna razmerja *iz, od, za, ob, na, po, glede* in *okoli*. Izjema je sklopni predlog *zaradi*, ki deluje kot krovni vzročni predlog; drugi, pretežno sekundarni predlogi, bodo sproti pokomentirani pod črto.

2 Izražanje vzročnega razmerja v povezavi s prostorom in časom: (ne)propozicijskost vzročnih predložnih zvez

Pri nas je bilo na propozicijskost vzročnih zvez še najbolj eksplicitno opozorjeno z ugotovitvijo A. Vidovič Muha v monografiji Slovensko leksikalno pomenoslovje (2000: 37): »Vzrok, kot ga izražata jedrna vzročna prislova *zakaj – zato*, oblikuje svoj denotat v besedilu oz. z vzročnimi stavčnimi in nestavčnimi (samostalniškimi) besednimi zvezami; pomen teh zvez oz. njihov denotat odloča o ev. propozicijski vrednosti prislova vzroka.« Pri isti avtorici (Vidovič Muha 2000: 76–77) lahko beremo o možnosti

² Pri opisu situacijskega okvira vzročnosti Piper (2005: 788) opozarja na tri elemente: izhodiščno vzročno situacijo, končno posledično situacijo in vzpostavljeno vzročno-posledično razmerje.

³ Po najstarejših virih za indoevropske jezike naj bi se predlogi (kot tudi predpone) razvili iz krajevnih prislovov, torej naj bi prvotno natančneje določevali glagolsko dejanje in naj bi bila preverbalna raba starejša od prepozicionalne (Bajec 1959: 9).

propozicijskega izražanja vzroka še s pretvorbne vidika,⁴ in sicer z vidika vloge t. i. vrstnih prislovov, kjer navaja, da so izrazljive/zunanje okoliščine, poleg prostora in časa tudi sredstvo (snov), spremstvo, vzrok, ozir ali izid, navadno skladenjskopomensko vezljive in zato hkrati tudi propozicijske,⁵ npr. *zakonsko zagotoviti*, *slovnično popraviti*, *klinično živeti/umreti*, *krvno maščevati* ipd. Torej potencialne samostojne sestavine propozicije so lahko tudi vzročne zveze s konkretnimi entitetami.⁶ Vzrok in ozir izražata neposredno razmerje s predmetom, kjer je bistvena sestavina 'prostorskost' (o tem že V. V. Vinogradov 1947: 377, 379).

Prostor je tudi sicer izhodišče izražanja vzročnosti/kavzalnosti, ki zajema tako vzrok kot namen, slednja pa se razlikujeta glede na usmeritev dejanja: vzrok je ponavadi usmerjen v preddobnost glede na trenutek govorjenja, namen pa v zadobnost; vzrok se lahko razlaga tudi kot izvor dejanja, medtem ko namen izraža ciljno usmerjenost dejanja (Luraghi 2014: 128).⁷

2.1 Merila za prepoznavanje in opredeljitve tipov vzročnosti

Pri delitvi tipov vzročnosti je prvenstvena umeščenost vzroka v prostoru (glede na to, ali vzrok označuje situacijo znotraj ali zunaj osebkove posledične povedi) in času (ali sta vzrok in posledica prostorsko in časovno povezana).

Glede na prostorsko in časovno umestitev lahko naredimo izhodiščno delitev na notranji in zunanji vzrok.⁸

Če predložna zveza izraža stanje ali lastnost osebkove posledične povedi, govorimo o **notranjem vzroku**, npr. *Zbolel je od žalosti*.⁹ V primerih, kot je npr. *Zbudil se je zaradi hrupa*, je vzrok umeščen zunaj osebkove povedi, torej gre za **zunanji vzrok**. Notranji vzrok je po navadi neposredno povezan s posledično situacijo (**neposredni vzrok**), npr. *Vprašal sem jo iz radovednosti*, medtem ko je zunanji vzrok pogosteje posredno povezan s posledično situacijo (**posredni vzrok**), npr. *Vprašal sem jo zaradi varnosti na cesti*.

⁴ Tudi sicer je bila večkrat in v različnih obdobjih opisana pretvorbna naveza vršilec/povzročitelj – sredstvo – orodje – vzrok, ki jo pogosto pretvorbno-izrazno zgošča vrstni prislov (prim. Mrázek 1976: 90, Vidovič Muha 2000).

⁵ P. Piper (2001: 45) tako npr. ločuje nepropozicijsko notranjo kavzalnost, npr. *oženiti se iz ljubezni*, od zunanje kavzalnosti, npr. *umreti od naboja*, ki je propozicijska.

⁶ Entiteta v tem primeru označuje materialno pojavnost, ki je vezana na obstoj v prostoru in času.

⁷ Tako znotraj vzročnosti lahko govorimo tudi o prostorskih razmerjih med ozirom, vzrokom in namenom (Luraghi 2014: 130).

⁸ S. Pavlovič (2006: 251) v zvezi z notranjim in zunanjim vzrokom glede na nosilca vzroka piše o subjektivni interni situaciji in o objektivni eksteri situaciji. Z vidika nosilstva vzroka pa efektorja (učinkovalca) in stimulatorja (spodbujevalca) vključuje v izražanje neposrednega vzroka, medtem ko inicializatorja (posrednega sprožilca) umešča v izražanje posrednega vzroka.

⁹ Tu za boljšo predstavbo navajamo nekaj iskalnih vzorcev za posamezne predložne rabe po korpusu, ki lahko dajo primerljive rezultate rabe: [lemma="jokati"][word="od"][word="žalosti"] = 46; [lemma="jokati"][word="zaradi"][word="žalosti"] = 3; [lemma="jokati"][word="iz"][word="žalosti"] = 1.

Pri notranjem vzroku je odločilno sovpadanje vloge osebk in vloge nosilca vzroka,¹⁰ kar hkrati pomeni sovpad neizraženega osebk vzroka z izraženim osebkom posledice.

V slovenščini se notranji vzrok povezuje z rabo predložnih zvez z *iz* in *od*, ki prvotno označujejo pomen premikanja iz izhodišča.¹¹

Pri določanju tipov vzrokov je pomemben vidik zavestnega in nezavednega ravnanja. Ta delitev je relevantna predvsem pri notranjem vzroku, ko je zavestno ravnanje povezano z notranjo motivacijo osebk, npr. *To je storil iz preračunljivosti, Odskočil je iz strahu*, nezavedno dejanje/stanje pa s stanjem, ki ga osebek ne more nadzorovati, npr. *Meša se mu od strahu, Odskočil je od strahu*.¹²

Zgornja delitvena merila omogočajo nadaljnje izpeljavne opredelitve, ki so lahko izhodiščna vodila pri presoji in izbiranju predlogov za izražanje vzročnosti (prim. Iordanska, Mel'čuk (1995: 200–202).

Izhodišče kot neposredni prostorski ali časovni stik omogoča razvoj tudi aktualnega vzroka (Nikitina 1979: 121), tj. ko sta vzrok in posledica neposredno povezani, npr. *pobledeti od strahu odpovedati prihod iz strahu* (istočasnost vzroka in posledice) vs. *odpovedati zaradi bolezni* (možna neistočasnost vzroka in posledice).¹³ V nasprotju z *iz* in *od* uporaba predlogov *po* ali *zaradi* med vzrokom in posledico ne zahteva vedno neposrednega prostorskega ali časovnega razmerja in zato vzroka ne aktualizira, bolj ga zgolj ugotavlja, npr. v *hrepeneti po sreči* ali *hrepeneti zaradi pomanjkanja sreče*.

Glede na razmerje osebek posledičnega povedka vs. nosilec vzroka je za izražanje vzročnega razmerja določilno tudi, ali je osebek izvor vzroka, kar ustvarja tesen vzajemni odnos med osebkom in vzrokom, ki vpliva tudi na izbor tako glagolov kot predlogov. Za posredni ali neposredni vzročno-posledični odnos, povezan z notranjim vzrokom, so značilni zlasti povratni glagoli duševnih stanj in procesov (Pavlović 2006: 253): *bati se*, *sramovati se*, *veseliti se*.

¹⁰ Sintagma nosilec vzroka izraža udeležensko vlogo nosilca določenega stanja ali procesa, ki je v konkretnem besedilu določen kot vzrok.

¹¹ Predlog *iz* je v svojem prvotnem prostorskem pomenu povezan z elativnim pomenom (tj. 'iz notranjosti') oz. z izhodiščnim prostorom/krajem znotraj orientatorja; predlog *od* pa se povezuje z ablativnim pomenom v ožjem smislu (tj. 'od bližine'), pri katerem je izhodišče prostor/kraj zunaj orientatorja (Šekli 2015: 724).

¹² S. Say opozarja, da je nasprotje med dvema vzrokoma – stanjem, na katero osebek ne more vplivati, in zavestnim motiviranim ravnanjem, v slovanskih jezikih ustaljeno (Say: v tisku).

¹³ Na časovno sosledje na nivoju zložene povedi z vzročnim odvisnikom je bilo tudi v slovenščini že opozorjeno (prim. Gabrovšek, Žele 2019). Znotraj vzroka dejanja je narejena enaka delitev kot pri časovnem odvisniku, saj je tudi pri vzročnem odvisniku (in na splošno pri vzročno-posledičnih razmerjih) pomembna sosledica časov: **predodobnost**: dejanje v odvisniku se zgodi pred dejanjem v nadrednem stavku, to dejanje je posledica prejšnjega dejanja: *Sodišče ga je oprostilo, ker ni našlo dovolj dokazov, Ker se je otopilo, se je sneg stopil*; **istodobnost** oz. prosta časovna določitev: Dejanji potekata istočasno ali pa ni pomembno oziroma točno določeno, kdaj se dejanji dogajata: *Bodi skoncentriran, ker nimamo časa za ponavljanje*; **zadobnost**: Dejanje v odvisnem stavku se zgodi za dejanjem v glavnem stavku: *Takšne prilžnosti pač ne smete izpustiti, ker se ne bo kmalu ponovila*.

Pri omenjenih glagolih ima prednost izražanje neposrednega vzroka, ki pa se z uporabo predloga *zaradi* razširi še na možne dodane udeležence, ki so nosilci zunanjega vzroka, npr. *Boji se neznanja* vs. *Boji se svojega/sinovega neznanja*.¹⁴

Pri zunanjem vzroku, ko osebek ni izvor vzroka in osebkova vloga ne sovпада z vlogo nosilca vzroka, se to odraža tudi s širšim in poljubnejšim izborom glagolov in z njimi še zlasti predlogov, npr. *Boji se novih besednih napadov* / *Boji se zaradi novih besednih napadov*, *Strah ga je pred novimi besednimi napadi* / *Trese se pred novimi napadi* / *Trese se od mraza*, *Boji se očitkov* / *Beži pred očitki*.

Še večja arbitrarnost izražanja vzročnih razmerij pa se odkrije pri neizraženem izvoru vzroka, npr. *Boji se jutrišnjega dne*, *Trese se pred jutrišnjim dnevom* ipd.¹⁵

Med vsemi potencialno vzročnimi predlogi v slovenščini kot najpogostejše rabljen izstopa predlog *zaradi*. K njegovim posebnostim se bomo vrnili v sopostavitveni analizi z ruščino.

3 Pogostejše predložnosklonske rabe za izražanje vzroka in širše vzročnosti: sopostavitev slovenščine z ruščino

Za izhodišče nadaljnje analize slovenskih vzročnih predlogov in predložnih zvez smo izbrali sopostavitev z ruskimi in zgolj problemsko tudi s štokavskimi (v izbranem gradivu srbskimi) predložnimi zgradbami.

Za to sopostavitev je ruščina zelo ustrezna, saj ima v primerjavi s slovenščino bolj specializirano izražanje različnih tipov vzrokov – ruščini to omogoča raba različnih vzročnih predložnih zvez in nepredložnega orodnika, ki za slovenščino ni značilen.¹⁶

Za analizo in medjezikovno sopostavitev smo uporabili sodobno rusko leposlovno besedilo (Улицкая 2006) in kot vzporedni besedilni zbirki njegov slovenski (Ulicka 2009) in srbski prevod (Ulicka 2007).

Ker se v prispevku osredotočamo predvsem na značilnosti izražanja vzroka v slovenščini, je pri vseh primerih na prvem mestu naveden slovenski zgled, ne glede na to, da izhajamo iz prevodov ruskega besedila. Če v izbranem gradivu ni bilo določenega

¹⁴ O pomenskoskladenjskih značilnostih glagola *bati se* in različnih možnostih izražanja vzroka glej tudi Uhlik, Žele (2017: 94).

¹⁵ Na to je s kontrastivnega češko-ruskega vidika opozorjeno v Barnetová, Běličová idr. (1979: 773–780).

¹⁶ Tako predlog kot sklon sta oblikovna pokazatelja pomenskih razmerij, in vsekakor je predlog tudi potencialni funkcijski morfem sklona, zato je celovita slovnično-pomenska enota šele predložni sklon. Znotraj predložnih sklonov na modifikacijsko usmerjevalno moč predlogov in njihov vezavni vpliv na večjo konkretizacijo sklonskega pomena opozarja Kopečný (1958: 56) in za njim Běličová (1982: 14, 85–86). Po splošnem jezikoslovnem prepričanju naj bi bil namreč pomen sklona širši kot je lahko pomen predloga, saj skloni izražajo najširša osnovna skladenjskopomenska razmerja, ki se z naknadnim dodajanjem predlogov praviloma pomensko specializirajo.

predloga, ki se v slovenščini sicer pogosto uporablja, smo izbrali primer iz slovenskega referenčnega korpusa Gigafida 2.0.

3.1 Obravnava posameznih predlogov

Večina vzročnih predlogov je prostorsko motivirana, zato bomo začeli z njimi. Obravnavi slovenskih predlogov v najpogostejših predložnih zvezah bodo sledile obravnave ruskih predlogov s kontrastivnimi komentarji.

Iz je predlog, ki v gradivu kaže veliko stopnjo pomenskega ujemanja v slovenščini, srbsčini in ruščini. V vseh treh jezikih izraža prvenstveno notranji nagib,¹⁷ ki označuje notranji vzrok¹⁸ zavestnega dejanja osebk v posledični situaciji. V nasprotju z drugimi upoštevanimi slovenskimi predlogi je *iz* pri izražanju vzroka še najbolj pomensko razločevalen, primerjalno z drugimi najmanj nadomestljiv z *zaradi* in zato v slovenščini najbolj specifičen.

Vzročne predložne zveze z *iz* najpogosteje nastopajo z glagoli dejanja ali stanja v posledičnem delu stavčne povedi, na katera osebek lahko zavestno vpliva (pomenljivo je, da se je srbski prevajalec izognil vzročni predložni zvezi in za izražanje okoliščine uporabil *motiv*):

- (1) slvn. Temu lahko dodamo še eno okoliščino, ki jo **iz politične vljudnosti** ponavadi **zamolčijo**.

rušč. К этому добавляется ещё одно обстоятельство, о котором **малчивают из соображений политической вежливости**.

srb. U tekstovima se skrivao još jedan **motiv koji se obično ne pominje glasno**.

V primeru (2) se srbski prevajalec ni odločil za prevod s predložno zvezo, temveč z odvisnikom, kar potrjuje propozicijskost vzročnih zvez.

- (2) slvn. Odgovoril sem, da sem to **naredil iz sočutja**, saj ti ljudje niso naredili ničesar slabega.

rušč. Я ответил, что **сделал это из сострадания**, потому что эти люди не сделали ничего плохого.

srb. Odgovorio sam da sam to uradio zato što mi je bilo žao.

- (3) slvn. Vendar jih **ne hranimo iz koristoljubja**, pravi Daniel.

rušč. Но ведь мы их **кормим не из корысти**, – говорит Даниэль.

srb. Ali mi ih **ne hranimo iz koristoljublja**, – reče Daniel.

¹⁷ Glej A. Breznik (1916: 160–161), pri katerem je predlog *iz* razložen kot »‘nagib dejanja’: iz jeze kaj storiti; iz hudobije, iz lakomnosti«.

¹⁸ Notranji vzrok izhaja iz stanja ali lastnosti osebk, ki je sicer vršilec ali nosilec v posledični situaciji.

Primer (4) opozarja, da predložne zveze *z iz* zahtevajo zavestno dejanje v povedku, v nasprotnem primeru (5), ko gre za nizko stopnjo vršilskosti (nezavedno stanje ali dejanje), pa se namesto *iz* uporablja *od*:¹⁹

(4) slvn. Govoril je tudi nekaj v tem smislu, da Vatikan **iz strahu pred** arabskim svetom politično **spletkari** v korist Arabcev.

rus. Он также высказывался в том смысле, что Ватикан **ведёт политическую интригу** в пользу арабов **из страха перед** арабским миром.

srb. On je takođe izjavljivao da Vatikan **vodi političke intrige** u korist Arapa **iz straha od** arapskog sveta.

(5) slvn. Potem je vstopil in rekel, da bi bil skoraj **umrl od strahu** zame.

rus. Потом он вошёл и сказал, что он чуть не **умер от страха** за меня.

srb. Potom je ušao i rekao da samo što nije **umro od straha** za mene.

Primer (4) in (5) jasno kažeta na možnost t. i. vzročnega veriženja (po Piper, Antić idr. 2005: 789 »uzročni lanac«) v izbranih jezikih, poleg tega je v (4) zveza *strahu pred/cmpax neped* obrazložena kot predvidena nevarnost, medtem ko je v (5) zveza *strah za/cmpax za* izražena kot izvor skrbi.

V nasprotju z *iz* se predlog *od* v vzročnih predložnih zvezah obravnavanih jezikov le delno pomensko prekriva.²⁰

Njegova pomenska prekrivnost je povezana s tem, da lahko v slovenščini, ruščini in srbsčini označuje nezavedni notranji vzrok, na katerega osebek kot nosilec posledičnega stanja ne more vplivati. Toda tudi pri izražanju notranjega nezavednega vzroka v analiziranem slovenskem prevodu gradiva prevajalec niha med prevajanjem ruskega vzročnega *ot z od* (6) in *zaradi* (7). To lahko pomeni, da slovenščina za izražanje notranjega vzroka stanja ali dejanja z nizko stopnjo vršilskosti dopušča bolj arbitrarno uporabo vzročnih predlogov (7, 8).²¹

(6) slvn. Brat je **umrl od sepse** pri šestnajstih letih, še preden se je vrnila iz taborišča.

rus. Брат **умер от сепсиса** в шестнадцатилетнем возрасте до её возвращения из лагеря.

srb. Brat je **umro od sepse** kada mu je bilo šesnaest godina.

¹⁹ S kognitivnega vidika na zelo redko pojavljanje predloga *od* ob glagolih zavestnega ravnanja opozarja A. Będkowska-Kopczyk (263: 2011).

²⁰ Predlog *od* z roditeljskim je npr. že v stari srbsčini potrjen kot osnovno skladenjsko sredstvo za izražanje učinkovalca pri neposrednem (notranjem ali zunanjem) vzroku, medtem ko se je *iz* z roditeljskim uporabljal ob spodbujevalcu pri neposrednem notranjem vzroku (Pavlović 2006: 256, 258).

²¹ Ruščina strogo ločuje med neposrednim in posrednim vzrokom (Iordanskaja, Mel'čuk 1995: 173), npr. *Петр умер от ран* (rane so neposredni vzrok smrti) vs. *Петр умер из-за ран* (rane so posredni vzrok, morda je šlo za rane drugega ali za časovni razmik med konkretno poškodbo in smrtjo). V slovenščini se omenjeno ločevanje med neposrednim in posrednim vzrokom in med vzročnimi zvezami z *od* in *zaradi*, ki označujejo notranji vzrok, zabrisuje.

- (7) slvn. Nekaj let pozneje pa je Metek nenadoma **umrl zaradi zastoja srca** in ona se je popolnoma zaprla vase.

rus. А через несколько лет Метек неожиданно **скончался от остановки сердца**, и она совсем замкнулась и съёжилась.

srb. A posle nekoliko godina Metek je iznenada **umro od infarkta**, i ona se sasvim zatvorila.

V nasprotju z ruščino se v slovenščini in srbsčini pri izražanju vzroka duševnih in telesnih stanj uporabljata tudi slvn. *zaradi* in srb. *zbog* (8):

- (8) slvn. Ženske so v ljubezni skoraj vedno žrtve. Ženske bolj **trpijo zaradi ljubezni**.

rus. Женщины в любви почти всегда жертвы. Женщины больше **страдают от любви**.

srb. Žena je u ljubavi skoro uvek žrtva. Žene **više pate zbog ljubavi**.

Bistvena razlika med slovenščino in drugima vključenima slovanskima jezikoma je, da je raba *od/ot* v ruščini in srbsčini veliko širša, kar pomeni, da lahko poleg notranjega nezavednega vzroka izraža tudi zunanji vzrok, ki ne more biti povezan z zavestnim ali nezavednim ravnanjem osebka.

Pri določenih glagolih v povedku in njihovih samostalniških izpeljavah se pri izražanju zunanjega vzroka v ruščini in srbsčini uporabljata *ot* oz. *od*, medtem ko je v slovenščini pogosto uporabljen tudi predlog *pred*.

- (9) slvn. Še vedno imam pred očmi to podobo: cesta, zatrpna z vozovi, množice pešcev, vsi zelo potrti: **bežali so pred Nemci**, vendar so bežali neznano kam.

rus. Картина эта стоит перед глазами: забитая повозками дорога, толпы пешеходов, все были очень подавлены: **убегали от немцев**, но убегали неизвестно куда.

srb. Pred očima mi stoji ova slika: put zakrčen zaprežnim kolima, gomile pešaka. Svi utučeni; **bežali su od Nemaca**, ali su bežali u nepoznato.

- (10) slvn. ... ko sem bil mlad, sem se célo poldrugo leto **skrival pred Nemci** pri nunah v razdejanem samostanu.

rus. ... когда я был молод, **скрывался от немцев** у монахинь в разорённом монастыре целых полтора года.

srb. ... kad sam bio mlad, **krio sam se od Nemaca** kod monahinja u razorenom manastiru cele pola godine.

V zgornjih primerih (9, 10) je zunanji vzrok ob aktivnih glagolih premikanja (*bežati*, *uiti*) in ravnanja (*skrivati se*, *rešiti*, *varovati*) predstavljen kot nevarnost: v slovenščini je to nevarnost pred katero bežimo, v ruščini in srbsčini pa kot točka, od katere se oddaljujemo.

Pri glagolih premikanja se kot posebnost lahko obravnava tudi (11), pri katerem je zunanji vzrok v slovenščini izražen z nepredložnim dajalnikom:

- (11) slvn. Nobenega načrta nisva imela, vedela sva le, da morava **uiti Nemcem**.
rus. У нас не было никакого плана, мы знали только, что надо уходить **от немцев**.
srb. Nismo imali nikakav plan, znali smo samo da treba **bežati od Nemaca**.

Primerjava izražanja zunanjega vzroka – nevarnosti s predložno zvezo *s pred (uiti pred Nemci)* in z nepredložnim dajalnikom (*uiti Nemcem*), hkrati kaže, da je predložna zveza (*pred Nemci*) manj dvoumna, tj. izraža potencialno nevarnost, ki je pred osebo, medtem ko izražanje z dajalnikom lahko pomeni, ali da je osebek ujet ali, da je v potencialni nevarnosti, kateri se mora še pravočasno izogniti.

Tudi sicer izražanje zunanjega vzroka v slovenščini v primerjavi z ruščino omogoča uporabo več različnih predlogov, ki ustrezajo rabi ruskega predloga *ot*. V srbsčini povedek v (12) dopušča izražanje vzroka s pomočjo nepredložnega orodnika, ki v slovenščini ni v rabi.

- (12) slvn. Ko sem prenehala hoditi na univerzitetne zabave, **je bil** čisto **navdušen nad mojo taktnostjo**.
rus. ... когда я перестала ходить на их университетские развлечения, он просто **пришёл в восторг от** моей деликатности.
srb. kad sam prestala da odlazim na njihove univerzitetске zabave, on **je** prosto **bio oduševljen mojom delikatnošću**.

Primer (13) kaže, da se v slovenščini tudi pri izražanju zunanjega posrednega vzroka, ki je v ruščini lahko izražen z *ot*, uporablja predložna zveza *zaradi*.

- (13) slvn. Mi, arabski kristjani, pa **smo** sploh stisnjeni v kot – **zaradi vaših zmag in zaradi vaših porazov**.
rus. Нам, арабам-христианам, вообще деваться некуда – и **от ваших побед, и от ваших поражений**.
srb. Mi, Arapi-hrišćani, **nemamo kud da se denemo – ni od vaših pobeda ni od vaših poraza**.

Pri slovenskem predlogu *za* se križa izražanje namena in vzroka, za razlikovanje je bistveno upoštevanje časovnih razmerij: vzrok se povezuje s situacijo, ki je preddobna (retrospektivna) v odnosu do matičnega povedka posledice (14, 15):

- (14) slvn. ... **žalujemo za tistimi**, ki so umrli strašne mučeniške smrti od fašistične roke.
rus. ... **Скорбим о тех**, кто погиб ужасной мучительной смертью от рук фашистов.
srb. ... **žalimo za onima** koji su umrli mučeniškom smrću od fašističke ruke.

- (15) slvn. Tvoja žalost je razumljiva – **hudo ti je za umrlo žensko.**

rus. Горе твоё понятно – **жалко погибшую женщину.**

srb. Tuga tvoja je shvatljiva – **žao ti je žene** koja je umrla.

V nasprotju z navadno preddobnim vzročnim *za* je za namenski *za* značilna zadobna (prospektivna) situacija, ki jo v ruščini izražajo drugi predlogi, npr. *dlja* in *na* (16):

- (16) slvn. Vodim vse računovodstvo, plačujem delavcem, ki smo jih morali **najeti za dela** na strehi. (= najeti, da bi delali na strehi = namen)

rus. Я веду всю бухгалтерию, все расчёты с рабочими, которых пришлось **нанимать для работы** на крыше.

srb. Ja vodim celo računovodstvo, sve obračune s radnicima koje smo morali da **unajmimo za rad** na krovu.

V slovenščini, ruščini in srbsščini se raba vzročnih predložnih zvez pogosto navezuje na skladenjski pomen glagola. Prednostno izstopajo glagoli s pomeni pozitivnega odnosa in nagrajevanja (*zahvaliti se za* = поблагодарить за; *nagraditi za* = вознаградить за) ali negativnega odnosa oz. sankcioniranja (slvn. *kaznovati za* / srb. *kazniti za* = наказать за, slvn. *oštevat* *za* / srb. *grditi za* = упрекать за, slvn. *kritizirati za* / srb. *kritikovati za* = критиковать за).

Toda glagolov pozitivnega odnosa, pri katerih se vzrok izraža z *za*, je v slovenščini manj kakor v ruščini, ker je v slovenščini predlog *za* prvenstveno uporabljen za izražanje namena, medtem ko je izražanje vzroka, povezanega s pozitivnim odnosom, možno tudi s predlogom *zaradi*:

- (17) slvn. Vsi smo ga poznali kot zanesljivega in priljubljenega delavca, ki so ga ljudje **spoštovali zaradi osebne poštenosti in odkritosti** (Gigafida 2. 0)

rus. Мы все его знали как надёжного и любимого работника, которого люди **уважали за личную честность и открытость.**

srb. Svi su ga poznavali kao pouzdanog i popularnog radnika kojeg su ljudi **voleli zbog poštenja i otvorenosti.**

- (18) slvn. V Združenem kraljestvu vas izredno **cenijo zaradi ustvarjalnosti in tržnega uspeha** (Gigafida 2. 0)

rus. В Объединённом королевстве вас очень **ценят за креативность и рыночный успех.**

srb. U Ujedinjenom kraljevstvu vas vrlo **cene zbog kreativnosti i tržišnog uspeha.**

Med slovenskimi, ruskimi in tudi srbskimi vzročnimi predlogi ima posebno mesto slovenski predlog *ob*, ki ohranja tesnejšo povezavo med zunanjim vzrokom in časovno

povezanostjo dveh situacij (19, 20). Predložne zveze z *ob* namreč izražajo zunanji povod,²² ki je neposredno časovno povezan s situacijo v povedku.

- (19) slvn. Malo pred božičem pa je Karin **priredila sprejem ob svoji petdesetletnici**.
 rus. Незадолго до Рождества Карин **устроила приём по поводу своего пятидесятилетия**.
 srb. Malo pre Božića Karin je organizovala **proslavu svog pedesetog rodendana**.

- (20) slvn. Kljub temu pa je v meni živel nagon po samoohranitvi in kakor žival **sem odskočil ob najmanjši nevarnosti**.
 rus. Но при этом во мне жил инстинкт самосохранения, и я, как животное, **шарахался при малейшей опасности**.
 srb. Ali u meni je živio instinkt samoodržanja, i kao životinja, **trzao sam se pri najmanjoj opasnosti**.

Če v zgornjih primerih (19, 20) predlog *ob* zamenjamo z *zaradi*, izgubimo neposredno časovno povezanost med vzrokom in posledico. Vzročne predložne zveze z *ob* se v ruščino najpogosteje prevajajo ali s predložnimi zvezami s *pri* (20), saj ta predlog lahko označuje tako vzrok kot prostorsko in časovno povezanost, ali s predložno zvezo *po povodu*, ki uvaja dogodek kot povod dogajanja (19).

V slovenščini je za izražanje vzročnega pomena dokaj obrobna raba predloga *na*. Zožena je predvsem na razmerje 'zahteva' vs. 'odziv na zahtevo,' npr. *odzvati se na poziv, na prošnjo, na vabilo, na ukaz*:

- (21) slvn. ... **na župnikovo prošnjo** je ta škof včasih kakšnega mladeniča posvetil v duhovnika.
 rus. ... **по просьбе настоятеля** епископ иногда рукополагал в священнический сан молодых людей.
 srb. ... **na molbu nastojnika** episkop je ponekad rukopolagao mlade ljude.

Ruska ustreznica tovrstnih vzročnih zvez je najpogosteje predložna zveza s *po* (*no приказу* = na ukaz, *no приглашению* = na poziv). Raba *po* je v vzročnih predložnih zvezah v slovenščini veliko bolj omejena kot v ruščini.

V slovenščini in ruščini se vzročne zveze s *po* uporabljajo tudi za izražanje notranjega vzroka (*po neumnosti, po krivdi*), ki ima negativno posledico; za srbsčino pa tovrstna raba predloga *po* ni značilna:

- (22) slvn. **Po neumnosti** sem se ji pobahal, da sem dobil nagrado za knjigo o partizanščini Jiddischlanda ...

²² Tudi štokavščina pozna rabo predloga *o* za izražanje dogodka, ki je kot zunanji podov z dogajanjem neposredno časovno in vzročno povezan: *o prazniku, o Novoj godini* (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika III: 835). Ta je v nasprotju s slovenskim *ob* zaznamovana kot arhaična.

rus. **По глупости** я похвастал, что получил премию за книгу о партизанщине «Идишланда» ...

srb. **Zbog svoje gluposti** sam se pohvalio da sam dobio nagradu za knjigu o partizanima Jidišlanda ...

V ruščini se vzročni *po* pojavlja pri zvezah (*po družbe, po znakovstvu, po ljubvi*), ki jih navadno slovenimo s predlogom *zaradi* (23):

- (23) slvn. **Zaradi starega prijateljstva** te prosim, da nas ne obremenjujete z verniki, že tako imamo dela čez glavo.

rus. **По старой дружбе** прошу, не загружайте нас религиозниками, и так дел по горло.

srb. **Kao starog druga** vas molim, ne opterećujte nas religioznima, ionako imamo posla preko glave.

Slovenski *po* lahko izraža tudi posredni zunanji vzrok, ki poudarja izvor, ki sproži nadaljnjo aktivnost osebkov v posledičnem delu povedi.

- (24) Zaposleni so nam priznali, da pse ubijejo **po naročilu** nadrejenih. (Gigafida 2. 0)

rus. Работающие признали нам, что собак **убивают по поручению начальства**.

srb. Zaposlenici su nam priznali da pse ubijaju **prema naredbi vodstva**.

- (25) slvn. Conte se je Gibanju pridružil **po prigovarjanju** svojega prijatelja Alfonsa Bonafedeja, odvetnika in desne roke vodje populističnega gibanja Di Maia. (Gigafida 2. 0)

rus. Конте присоединился к Движению пяти звезд **после уговоров** своего друга Альфонса Бонафедее, адвоката и правой руки популистического движения Ди Мая.

srb. Konte se je pridružio Pokretu pet zvezdica **po nagovoru/na nagovarjanje** svog prijatelja Alfonsa Bonafeda, advokata i desne ruke populističkog pokreta Di Maia.

Predlog *glede* že po svoji motivaciji izraža v prvi vrsti ozir, kar lahko razlagamo kot 'v zvezi z nečim, nekom'. Pri izražanju ozira je vzrok šele drugotnega pomena, saj je osnovna vloga ozira vzpostavljanje določevalnega, in ne vzročno-posledičnega razmerja.

Pri vzajemnih (simetričnih) glagolih (26) – *spreti se, skregati se, prepirati se* – in njihovih samostalniških izpeljavah (27) se lahko raba *glede* povezuje z vzrokom.

- (26) »**Prepirava se glede bivališča**,« se je oglasil zajec. »Prosim, podaj nama svojo sodbo« (Gigafida 2. 0)

rus. «**Мы спорим из-за жилища**», сказал заяц. «Скажи, пожалуйста, что ты об этом думаешь?»

srb. **Prepiremo se oko prebivališta**, reče zec. »Kaži, molim, što ti o tome misliš?»

- (27) slvn. Vsi so takoj pozabili na **spore glede predsednikove navzočnosti**.

rus. Все тут же забыли о **споре вокруг поездки президента**.

srb. Svi su odmah zaboravili na **sporove oko predsjednikovog dolaska**.

Kot je razvidno iz (26, 27), je ob vzajemnih glagolih v srbsčini vzročni predložni predmet lahko izraža s predlogom *oko*, ki je prav tako prostorsko motiviran. Tudi v pogovorni slovenščini se ob omenjenih glagolih za izražanje vzroka uporablja drugotni predlog (pog. slvn. *prepirata se okoli denarja* = *prepirata se glede denarja* = *prepirata se zaradi denarja*).

Dosedaj obravnavana razmerja med slovenskimi in ruskimi predlogi kažejo, da za izražanje tako zunanega kot notranjega vzroka prevladuje predlog *zaradi*. Predlog *zaradi* izraža vzročna in namenilna razmerja tudi v drugih južnoslovanskih jezikih (bolg. *zarad(i)*,²³ arh. štok. *zarad(i)*,²⁴ sred. čak. *zaradi*,²⁵ kajk. *zarad(i)*²⁶), vendar v nobenem od naštetih nima tako celostne vzročne rabe, tj. prednostne vloge za izražanje različnih vzročnih razmerij, kot v slovenščini. V slovenščini je vzročna specializiranost predloga *zaradi*, povezana z izražanjem različnih tipov vzroka, tudi v tem, da izvorno ni prostorsko motiviran; izraža tako vzrok kot namen.

V nadaljevanju pa spodnja primera (28, 29) kažeta na nasprotje med *iz*, ki izraža izključno neposredno notranjo motivacijo, in *zaradi*, ki lahko vključuje tako neposredno kot posredno notranjo motivacijo ali zunanjo motivacijo. Posredna notranja motivacija namreč obvezno pomeni istovetnost osebkā – vršilca (*policija*) in neizraženega nosilca motivacijskega stanja (*iz objestnosti*). Posebnost predloga *zaradi* je, da v tem primeru odpira možnost dvoumnega razumevanja, ko npr. nosilec vzročnega stanja (ne)sovpada prizadetim glavnega povedka.

(28) slvn. Policija_i je pretepala protestnike_j **iz objestnosti**_i.

rus. Полиция избивала участников протестной акции из наглости.

štok. Policija je tukla učesnike demonstracija iz objesti.

(29) slvn. Policija_i je pretepala protestnike_j **zaradi objestnosti**_i.

rus. Полиция избивала участников протестной акции из-за их/собственной наглости.

štok. Policija je tukla učesnike demonstracija zbog njihove objesti.

Predlog *zaradi* se poleg vzroka uporablja tudi za izražanje namena.²⁷ V našem gradivu – prevodu ruskega romana – so zveze z *zaradi* uporabljene 87-krat, le dva primera se nanašata na namen (2,3 %), vsi drugi zgledi (97,7 %) so povezani z vzrokom, kar potrjuje, da se *zaradi* prvenstveno uporablja za izražanje vzroka. S kontrastivnega vidika je povedno, da se v ruskih ustreznih namenskih slovenskih zvez z *zaradi* pojavlja predlog *dlja*:

²³ Gl. slovar Речник на българския език <http://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/заради/> (datum ogleda 15. 12. 2019)

²⁴ Po našem poizvedovanju je v štokavskem prostoru *zarad(i)* značilno predvsem za srbske govore, kjer izraža tako namen kot vzrok. Večina vprašanih ga ocenjuje kot arhaičnega.

²⁵ Gl. M. Benić § 92/ XXX: v tisku.

²⁶ Gl. slovar T. Lipljin (2013: 2198).

²⁷ Primerjaj slovarsko spletišče Fran.

- (30) slvn. Zbiramo pa se zato, da bi se učili ljubezni ..., in ne **zaradi bogoslovskih razprav**.

rus. А вместе мы собираемся, чтобы учиться любви ..., а не **для богословских дискуссий**.

srb. Okupljamo se da se učimo ljubavi ..., a ne **zbog bogoslovskih diskusija**.

V našem gradivu prevajalec vzročne zveze z *zaradi* uporablja za prevajanje ruskih zvez z *ot* in *iz-za*. Kot je že napisano, se v slovenščini vzročni *od* uporablja predvsem z izražanje notranjega neposrednega vzroka. V ruščini je raba *ot* širša, opozorili smo na razmerje rus. *ot* vs. slvn. *pred*, opozoriti pa moramo še na primere, ko prevajalec ruske vzročne zveze z *ot*, povezane z zunanjim vzrokom prevaja z *zaradi* ali pa za izrazitev zunanjega vzroka uporablja drugo pripovedno izhodišče (rus. *ljudi ne delajutsa huže* vs. slvn. *tudi vojna ljudi ne pokvari*):

- (31) slvn. Zelo dobrih **ljudi tudi vojna ne pokvari**, nasploh pa **ljudje zaradi vojne in ječe izgubijo človeški obraz**.

rus. Очень хорошие люди и **от войны** не делаются хуже, но вообще-то – **от войны и тюрьмы люди теряют** человеческое лицо.

srb. Pre će biti da veoma dobri ljudi **od rata** ne postaju gori, ali uopšte – **od rata i zatvora** ljudi gube ljudsko lice.

Na to, da raba predloga *zaradi* v slovenščini obsega tako pozitivna kot negativna notranja in zunanja vzročna razmerja, dovolj jasno opozorja primerjava z ruščino.

Kot posebnost ruščine, v primeru, če osebek posledičnega povedka označuje živo, se kaže razlikovanje med zunanjim pozitivnim in negativnim zunanjim vzrokom, ki jo izražata predloga *из-за* (32) in *благодаря* (33). Pri izražanju zunanjega vzroka, je samoumevno, da gre najpogosteje za neujemanje med povzročiteljem in osebkom posledičnega dela povedi: (prim. Iordanskaja, Mel'čuk 1995: 171)

- (32) slvn. Zmeraj boš mislila, da sem jaz pogubil očeta s svojim samizdatom in ječo, da mu je **srce odpovedalo prav zaradi mene**.

rus. Ты всегда будешь считать, что я погубил отца своим самиздатом, тюрьмой, и *сердце* его **не выдержало** именно **из-за меня**.

srb. Ti ćeš uvek smatrati da sam ja uništio oca svojim samoizdatom, zatvorom, i da njegovo **srce nije izdržalo** upravo **zbog mene**.

- (33) slvn. Samo **zaradi najine ljubezni** se nama je posrečilo preživeti – med vojno in zdaj.

rus. Только **благодаря нашей любви** нам удалось выжить – и в войну, и теперь. Здесь очень-очень нелёгкая жизнь.

srb. Samo **zahvaljujući našoj ljubavi** uspeli smo da preživimo – i u ratu i sada.

Posebnost ruskega predloga *iz-za*²⁸ torej je, da je njegova uporaba vezana na izražanje negativne (glede na osebek) vzročnosti (32) le, če je povezana z živim osebkom, sicer pri neživih osebkih lahko posredni vzrok, ki je lahko tako negativen kot pozitiven; za izražanje pozitivnega vzroka (33) pa je navadno zamenjan z *благодаря*.²⁹

Tu moramo še pripomniti, da se slovenski *zahvaljujoč*, v nasprotju z ruskim *благодаря*, redko uporablja v predložni rabi.

Predlog *zaradi* izkazuje svojo specializiranost za izražanje vzročnih razmerij in hkrati vseobvladovanje vzročnih razmerij s tem,³⁰ da se lahko pri osebkem kot nosilcu vzroka uporabi za izražanje vseh vrst vzroka, tj. notranjega ali zunanjega vzroka, npr. *zboleti zaradi ljubosumja* ali *zboleti zaradi mraza*, ali v primerih, ko osebek in nosilec vzroka v stavčnočlenski vlogi predmeta ne sovpadata, npr. *Mati je oštevala sina zaradi njegove lahkomišljenosti* / *Mati je oštevala sina zaradi nereda v sobi*, *Takšna stališča ima zaradi očeta*, ipd.

Primerjava z ruskimi vzročnimi zgradbami kaže na pomembno razliko med jezikoma: v ruščini se lahko vzrok, v nasprotju s slovenščino, izraža tudi z nepredložnim orodnikom. Orodniška nepredložna raba je možna tako pri izražanju načinovno-vzročne okoliščine (34) kot pri vezljivem udeležencu kot povzročitelju čustva (35).³¹ V prevodu (34, 35) je uporabljena predložna zveza z *zaradi*, kar potrjuje njeno univerzalno vzročnost.

- (34) rus. Могу сказать: **твоими молитвами**, чадо, беда отошла.
slvn. Lahko rečem: **zaradi tvojih molitev**, otrok moj, je šla nesreča mimo mene.
srb. Mogu da kažem: **zahvaljujući tvojim molitvama**, beda je otišla.

- (35) rus. Я так взволнована этой встречей, что не могу выразить всего, что у меня в душе.
slvn. Tako **sem vznemirjena zaradi tega srečanja**, da ne morem izraziti vsega, kar mi leži na duši.
srb. Ja sam bila tako **uzbudena zbog tog susreta** da ne mogu da izrazim sve što mi je na duši.

²⁸ Ruski predlog *u3-za*, ki ima sicer prvotno prostorski pomen umeščenosti za nečim, se v izbranem gradivu precej pogosteje uporablja v vzročnem, kot v prostorskem pomenu (samo 10 % predložnih zvez izraža prostor, vse drugo pa vzrok).

²⁹ O pogosto odločujoči vlogi kategorije živosti pri osebkem matičnega stavka gl. tudi pri Uhlik, Žele (2019: 136).

³⁰ Vse vzročnost predloga *zaradi* potrjuje tudi podatek, da so tudi v stari uradovadni srbsščini *za + tož.* in *rod. + radi* precej bolj pogoste za izražanje posrednega vzroka (Pavlović 2006: 259). Eno izmed sredstev izražanja posrednega vzroka v stari uradovadni srbsščini je tudi zveza, v kateri se med *za* in *radi* vriva roditeljski samostalnik: *za + rod + radi*.

³¹ Izražanje vzroka s pomočjo nepredložnega orodnika je med slovanskimi jeziki značilno predvsem za češčino (Běličeva 1984: 4). M. Ivić je opozorila na diahroni proces izpodrivanja vzročnega nepredložnega orodnika s predložnimi zvezami v štokavščini (Ivić 1953: 194). Na variantno rabo vzročnega nepredložnega orodnika v sodobni srbsščini je opozorjeno tudi v Piper, Antonić idr. (2005: 796).

Pomenskoskladenjsko različna primera (34, 35) nazorno pokažeta prevladujoče medpropozicijsko izražanje vzročno-posledičnega razmerja.

4 Za sklep

V prispevku obravnavamo slovenske predložne zveze s predlogi *iz, od, za, ob, na, po, glede, okoli* in *zaradi*, ki vzpostavljajo vzročno-posledična razmerja med dogodki in situacijami; na ravni povedi so to navadno medpropozicijska razmerja. Večina izbranih predlogov je prvotno prostorsko motivirana, izjema je predlog *zaradi*, ki v slovenščini izraža vzročna in namenska razmerja. Kontrastivna obravnava slovenščine z ruščino in srbsčino kaže, da ima ruščina najbolj specializiran način razlikovanja različnih tipov vzročnosti, tj. notranji vs. zunanji vzrok; neposredni vs. posredni vzrok; pozitivni vs. negativni vzrok. V slovenščini večino tipov vzročnosti lahko izraža predložna zveza z *zaradi*; izjema je neposredni notranji motivirani vzrok s predlogom *iz*, ki izraža motivirano dejanje in je v večini primerov nezamenljiv z *zaradi*.

Primerjava z ruskim in štokavskim gradivom kaže, da je raba predloga *od* v slovenščini veliko redkejša in omejena na neposredni notranji vzrok, tj. stanje, na katerega živi osebek ne more vplivati.

VIRI IN LITERATURA

- Anton BAJEC, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone*. Ljubljana: SAZU.
- Vilma BARNETOVÁ, Helena BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ idr., 1979: *Русская грамматика 2*. Praha: Československé akademie věd.
- [Vilma BARNETOVÁ, Helena BĚLIČOVÁ-KŘÍŽKOVÁ idr., 1979: *Russkaja grammatika 2*. Praha: Československé akademie věd.]
- Helena BĚLIČOVÁ, 1982: Sémantická struktura věty a kategorie pádu. *Příspěvek k porovnávání syntaxi ruské a české jednoduché věty*. Praha: Československé akademie věd.
- Helena BĚLIČOVÁ, 1984: K systému kauzálních určenív současných slovanských spisovných jazycích. *Slavica slovaca* 19/1. 3–14.
- Mislav BENIČ, v tisku. *Gramatika govora Kukljice*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje.
- Agnieszka BĘDKOWSKA-KOPCZYK, 2011: Emotions as causes of human behaviour in Polish and Slovene. *Slavic Linguistics in a Cognitive Framework*. Ed. M. Grygiel, L. A. Janda. Frankfurt am Main, Berlin, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.
- Anton BREZNIK, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec. 3. izd., Prevalje 1924: Družba sv. Mohorja. 4. pomnožena izd., Celje 1934: Družba sv. Mohorja.
- Dejan GABROVŠEK, Andreja ŽELE, 2019: Tipologija stavčnoočlenskih odvisnikov v slovenščini. *Slavistična revija* 67/3. 487–507.
- Gigafida 2.0* = Besedilni korpus slovenskega jezika. Na spletu.

- Milka Ivić, 1954: Uzročne konstrukcije s predlogom zbog, od, iz u savremenom književnom jeziku. *Naš jezik* 5/ 5–6. 186–194.
- František KOPEČNÝ, 1958: *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Tomislav LIPLJIN, 2013: *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*. Drugo, prošireno izdanje. Varaždin: Stanek media.
- Silvia LURAGHI, 2014: Plotting diachronic semantic maps. The role of metaphors. *Typological Studies in Language* 106. *Perspectives on Semantic Roles*. Ed. S. Luraghi, H. Narrog. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 99–150.
- Roman MRÁZEK, 1976: Problematika tzv. hierarchizace propozice. *Slovo a slovesnost XXXVII/2*. Praha: ČAV. 86–96.
- Slobodan PAVLOVIĆ, 2006: *Determinativni padeži u starosrpskoj poslovnopravnoj pismenosti*. Novi Sad: Matica srpska.
- Predrag PIPER, 2001: *Jezik i prostor*. Drugo izdanje. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Predrag PIPER, Ivana ANTONIĆ, idr. 2005: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska.
- Sergej SAY, (v tisku): Nominal causal constructions across Slavic: semantic contrasts in a parallel corpus perspective. *Slavia*.
- Marko SNOJ, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Druga izdaja. Ljubljana: Modrijan.
- Matej ŠEKLI, 2015: Prislovna določila v jeziku Brežinskih spomenikov. *Simpozij Obdobja* 34. *Slovnica in slovar - aktualni jezikovni opis*. 721–729.
- SSKJ 2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. Na spletu.
- Jože TOPORIŠIČ, 1982: *Nova slovenska skladnja (NSS)*. Ljubljana: DZS.
- Jože TOPORIŠIČ, 1976, 2000: *Slovenska slovnica (SS)*. Prva in četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Mladen UHLIK, Andreja ŽELE, 2017: Semantic and syntactic features of the verbs bati se 'to fear' and upati (si/se) 'to hope; to dare' in the Slovenian sentence. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 11. 87–109.
- Mladen UHLIK, Andreja ŽELE, 2019: Comitative constructions in Slovenian: A Comparison with other South Slavic languages and Russian. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 12. 135–156.
- Ljudmila ULICKA, 2007: *Danijel Štajn, prevodilac*. Prev. L. Milinčić. Beograd: Paidea.
- Ljudmila E. ULICKA, 2009: *Daniel Stein, prevajalec*. Prev. L. Dejak. Maribor: Litera.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Юрий Д. АПРЕСЯН, Валентина Ю. АПРЕСЯН [и др.], 2003: Новый объяснительный словарь русского языка. Москва: Школа Языки славянской культуры.
- [Jurij D. APRESJAN, Valentina Ju. APRESJAN [i dr.], 2003: *Novyj ob"jasnitel'nyj slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Škola Jazyki slavjanskoj kul'tury.]
- Виктор В. ВИНОГРАДОВ, 1947: *Русский язык (грамматическое учение о слове)*. Москва, Ленинград: Учпедгиз.
- [Viktor V. VINOGRADOV, 1947: *Russkij jazyk (grammatičeskoe učenie o slove)*. Moskva, Leningrad: Učpedgiz.]
- Лидия Н. ИОРДАНСКАЯ, Игорь А. МЕЛЬЧУК, 1996: К семантике русских причинных предлогов. *Московский лингвистический журнал* 2. 162–211.

- [Lidija N. IORDANSKAJA, Igor' A. MEL'ČUK. 1996: K semantike russkih pričinnyh predlogov. *Moskovskij lingvističeskij žurnal* 2. 162–211.]
- Ирина Б. ЛЕВОНТИНА, 2003. Из-за 4, из 8. 1, от 6, по 1.7, с 1.10, за 1.8, благодаря, по причине, вследствие, в результате, ввиду, в силу. *Новый объяснительный словарь русского языка*. Ред. Ю. Д. Апресян, В. Ю. Апресян [и др.]. Москва: Школа Языки славянской культуры. 430–437.
- [Irina B. LEVONTINA, 2003. Iz-za 4, iz 8. 1, ot 6, po 1.7, s 1.10, za 1.8, blagodarja, po pričine, vsledstvie, v rezul'tate, vvidu, v silu. *Novyj ob''jasnitel'nyj slovar' russkogo jazyka*. Red. Ju. D. Apresjan, V. Ju. Apresjan [i dr.]. Moskva: Škola Jazyki slavjanskoj kul'tury. 430–437.]
- Серафима Е. НИКИТИНА, 1979: О семантическом варьировании русских предлогов – предмет задачи и способ описания. *Семантическое и формальное варьирование*. Ред. В. Н. Ярцева. Институт языкознания. Москва: Наука. 111–132.
- [Serafima E. NIKITINA, 1979: O semantičeskom var'irovanii russkih predlogov – predmet zadači i sposob opisovanija. *Semantičeskoe i formal'noe var'irovanie*. Red. V. N. Jarceva. Institut jazykoznanija. Moskva: Nauka. 107–132.]
- Речник српскохрватског књижевног језика (I–IV)*, 1967. Нови Сад, Загреб: Матица српска, Матица хрватска.
- [*Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (I–IV)*, 1967. Novi Sad, Zagreb: Matica srpska, Matica hrvatska.]
- Речник на българския език*, 2001. Ред. К. Чолакова. Второ допълнено и преработено издание. София: Българска академия на науките, Институт за български език. На spletu.
- [*Rečnik na bālgarskija ezik*, 2001. Red. K. Čolakova. Vtoro dopālneno i preraboteno izdanie. Sofija: Bālgarska akademija na naukite, Institut za bālgarski ezik. Na spletu.]
- Людмила Е. УЛИЦКАЯ, 2006: *Даниэль Штайн, переводчик*. Москва: Эксмо.
- [Ljudmila E. ULICKAJA, 2006: *Daniël' Štajn, perevodčik*. Moskva: Èksmo.]
- Елена В. УРЫСОН, 2017: Предлог или наречие? Частеречный статус наречных предлогов. *Вопросы языкознания* 5. 36–55.
- [Elena V. URYSON, 2017: Predlog ili narečie? Časterečnyj status narečnyh predlogov/ Adverbial prepositions as a subclass of adverbs. *Voprosy jazykoznanija* 5. 36–55.]

РЕЗЮМЕ

Статья рассматривает особенности выражения причины при помощи предложных конструкций в словенском языке в сравнении с русскими и штокавскими аналогами на материале словенского и сербского переводов русской художественной литературы.

Одним из способов выражения причинности в словенском языке являются конструкции с предлогами *iz*, *od*, *za*, *ob*, *na*, *po*, *gledé*, *okóli* и *zarádi*. Поскольку творительный падеж всегда употребляется с предлогом, выражение причины творительным беспредложным для словенского, в отличие от штокавского и русского, нехарактерно.

Большинство предлогов (*iz, od, za, ob, na, po, okoli*), как и в других анализируемых языках, имеет первичную пространственную мотивацию, за исключением производного предлога *zaradi*, который, аналогично шток. *zbõg*, служит для выражения причины и цели.

Сопоставление словенского языка с русским и штокавским показывает, что в русском языке представлены наиболее специализированные способы различения типов причинности (внутренняя и внешняя причина; прямая и косвенная причина; позитивная и негативная причина). Таким образом в русском языке точнее, чем в остальных рассматриваемых языках, очерчены границы употребления предлогов. В словенском языке разница между типами причин часто затёрта, зато чаще всего используется конструкция с предлогом *zaradi*, которая может выражать как внутренние и внешние, так и прямые и косвенные причины. Исключением является сочетание с предлогом *iz*, которое при выражении непосредственной внутренней причины невзаимозаменяемо с *zaradi*.

В случае словенского предлога *od* сравнение показало, что он используется сравнительно редко и ограничен выражением внутренней причины, т.е. состояния, на которое одушевлённое подлежащее не может повлиять. Русские и сербские конструкции с причинным *om/od*, относящиеся к косвенной внешней причине или прямой внутренней причине при неодушевлённом подлежащем, на словенский чаще всего переводятся предложной конструкцией с *zaradi*.

В статье описывается целевое и причинное употребление словенского предлога *za*. Значение конструкций с этим предлогом очень часто зависит от временных отношений: причина обычно связана с предшествующей ситуацией, а цель – с последующей по отношению к матричному предикату ситуацией.

Словенский предлог *ob*, служащий для выражения причины, в этом значении не имеет аналогов в русском и современном штокавском. Он сохраняет тесную связь между внешней причиной и временной связью двух ситуаций, поскольку предложные конструкции с *ob* обозначают внешний повод, непосредственно связанный с ситуацией в сказуемом в части предложения, выражающей следствие. В статье также рассматривается предлог *glede*, который в первую очередь выражает пояснение, а с причиной связан исключительно при взаимных глаголах (слвн. *prepirati se / kregati se glede denarja* «ссориться из-за денег»).

Если обратиться к более широкому кругу южнославянских языков, то можно заметить, что для них характерно употребление производных причинно-целевых предлогов, образованных из сочетания простых предлогов *za* и *po* и финального предлога *radi/radi*: слвн. *zarádi*, кайк. *zárad(i)*, *póradi*, сред. чак. *záradi*, уст. шток. *zǎrad(i)*, *pòradi*, мак. *zarád(u)*, *poradi*, болг. *zaradí*, *poradí*. В словенском языке *zaradi*, впервые зафиксированное в XVII в., в настоящее время является самым распространённым предлогом, выражающим разные типы причины.

UDK 81:81'25:001.4

Primož Vitez

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

primoz.vitez@guest.arnes.si

BESEDILNE IN TERMINOLOŠKE NOVOSTI V DRUGEM SLOVENSKEM PREVODU SAUSSURJEVE KNJIGE

Članek predstavlja konceptualne in besedilne motivacije, nato pa pojmovne rešitve, ki so pripeljale do izida novega prevoda Saussurjevega *Splošnega jezikoslovja* (1916). Gre za znanstveno besedilo, ki ni vplivalo le na razvoj sodobnega jezikoslovja, temveč je usmerilo analitično razmišljanje na vseh področjih humanistike in družboslovja. Prevajalka Saša Jerele se je v sodelovanju z uredniško ekipo posebej posvetila razčlembi terminoloških dihotomij, ki so v jedru Saussurjeve jezikoslovne misli. Ob upoštevanju prevodne tradicije se je naslonila na najnovejše interpretacije tega ključnega teksta, ki so se močno zgostile v desetletju pred stoto obletnico izida izvirnika (2006–2016). Uredniški in prevajalski razmislek, bistven za nastanek prevoda, najprej zadeva naslov besedila, nato pa zlasti temeljno dialektiko teoretičnih razmerij med jezikom (*langue*) in govorom (*parole*), označevalcem in označenim, sinhronijo in diahronijo ter ključna koncepta jezikovnega znaka in njegove arbitarnosti.

Ključne besede: Ferdinand de Saussure, *Splošno jezikoslovje*, jezikoslovna terminologija, dihotomija, prevod znanstvenega besedila

The paper first presents conceptual and textual motivations and then translation solutions that inform a new Slovene edition of Saussure's *Cours de linguistique générale* (1916). This scientific text not only influenced the main directions in modern linguistics, but affected analytical thought in all areas of the humanities and social sciences. In collaboration with the editorial team, Saša Jerele, the translator, paid particular attention to the analysis of terminological dichotomies, the core of Saussure's linguistic ideas. Following translation traditions, she considered the latest interpretations of this key text, which was condensed in the decade before the centennial of the original (2006-2016). The editor's and translator's reflections focus especially on the text's title as well as the elementary dialectics of theoretical relations between language (*langue*) and speech (*parole*), signifier and signified, synchrony and diachrony, and the crucial concepts of the linguistic sign and its arbitrariness.

Keywords: Ferdinand de Saussure, *Course in General Linguistics*, linguistic terminology, dichotomy, translation of scientific text

»[L]ingvistika danes sploh ni več saussurovska, pa čeprav se še zmerom sklicujemo na Saussurovo ime. Vendar Saussurov poskus ostaja presenetljiv in občudovanja vreden. Lingviste prisili, da jim nič ni evidentno«

(Milner 2003: 39)

1 Novi prevod *Splošnega jezikoslovja*

V naravi jezikovne dejavnosti je, da sporazumevalni prijemi v kontinuirani rabi na najrazličnejših ravneh postanejo samodejni. Med jezikovnimi uporabniki se med govorjenjem redkokdo sprašuje, kako je izgovorjen ta in ta soglasnik, kako je tvorjena ta in ta skladenjska zveza, kako je izpeljana ta in ta množinska oblika samostalnika, pridevnika, glagola. Tudi na besedilni ravni stvari sčasoma postanejo samodejne. Tako je v zadnjih petih stoletjih postalo samoumevno, da Sveto pismo lahko beremo v slovenščini, v zadnjih dvajsetih pa, da tudi Saussurjevo knjigo študiramo v slovenskem prevodu. A ker se je v stoletjih razvijala slovenščina, obenem pa se je napredovala tudi teološka eksegeza, Dalmatinova *Biblija* ni ostala edini prevod krščanskih sakralnih besedil v slovenščini. Prav tako se je v zadnjih dvajsetih letih močno razmahnila interpretacija saussurjanskih osnov sodobnega jezikoslovja (mdr. Arrivé 2015, Fehr 2000, Forel, Robert 2017, Gasparov 2013, Normand 2000, Rastier 2015, Sofia 2017, Urbain 2016, Vincent 2017), še posebej v času obeleževanja stote obletnice (2016) izida *Cours de linguistique générale* (v nadaljevanju CLG), ključne knjige za usmerjanje razvoja znanstvene lingvistike dvajsetega in enaindvajsetega stoletja. Samoumevnost v recepciji in uporabi besedil je značilna za tiste jezikovne uporabnike, ki se po navadi ne posvečajo refleksiji tvorjenja in nastanka jezikovnih izdelkov, temveč jih uporabljajo tako, kot uporabljajo vsako jezikovno danost.

Kljub dejstvu, da uveljavljena besedila postanejo del jezikovne konvencije (Vitez 2019: 44) – ali pa prav zaradi tega – se tekstualno jezikoslovje, med drugim osredotoča na Saussurjevo trditev, da so nekatera načela tako očitna, »da nihče ni pomislil na to, da bi jih izrazil, bržkone zato, ker so se zdeli preveč preprosta.« (Saussure 2018: 103) Ena od nalog lingvista je ta, da razmišlja, zakaj nekatera besedila postanejo konvencionalna in ali nemara kljub dejstvu, da se zdijo nedotakljiva, obstajajo razlogi, da bi ta besedila v zgodovinski razsežnosti svojega bivanja morala doživeti spremembo. Poleg novih spoznanj o nastanku, smislu in terminoloških izpeljavah Saussurjevega *Splošnega jezikoslovja* je ob odločitvi za novi slovenski prevod (Saussure 2018) francoskega izvirnika pomembno vlogo odigralo tudi nekaj pragmatičnih dejstev: po eni strani je bil prvi prevod, *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*, ob razmeroma nizki nakladi hitro razprodan in ga je danes skoraj nemogoče dobiti tudi v antikvariatih, po drugi pa je bilo zaznati, da Saussurjev tekst pogosto manjka v bibliografijah najsodobnejšega slovenskega jezikoslovja. Novi prevod je prinesel motiv za posodobljeno analizo izvirnika, ki je bistven postopek v nastajanju prevoda in novih prevodnih rešitev, obenem pa priložnost, da slovenski humanisti in družboslovci na novo premislijo izvore svojih raziskovalnih in študijskih interesov.

V nadaljevanju so najprej predstavljena analitična stališča, ki izhajajo iz branja izvirnega besedila, nato pa razčlenjujemo poglobitve besedilne, jezikovne in terminološke posebnosti novega slovenskega prevoda.

2 Nastanek izvirnika

Geneza *Splošnega jezikoslovja* zadeva bistvo odnosa med govorom in pisanjem. Saussure je avtor skupno kakih šeststo strani pisnih besedil (člankov, povzetkov, poročil, zapiskov ipd.), vendar pa vsebine svojih predavanj iz splošnega jezikoslovja ni nameraval izoblikovati v knjigo. Morda bi to kdaj storil, vendar tega ni mogoče predvidevati, ker je 22. februarja 1913 umrl. Poleg tega je profesor v zadnjih desetih letih življenja objavljaval vse manj. Da je ta knjiga nastala, sta morala profesorjeva mlajša kolega zbrati zapiske iz treh semestralnih sklopov predavanj, jih sistematično urediti in na njihovi podlagi redigirati primerno razčlenjen tekst. Bally in Sechehaye nista prisostvovala Saussurjevemu predavanjem. Poleg nekaterih drugih sta pridobila tudi zapiske svojega kolega Alberta Riedlingerja, ki je Saussurja poslušal, ni pa sodeloval pri redakciji pisnega besedila. Poskusila sta delati tudi po fragmentih profesorjevih pisnih osnutkov, pozneje objavljenih v Saussure (2002), vendar iz njih po njunih besedah (*Predgovor*) ni bilo mogoče sestaviti celotnega besedila. O genezi CLG obširno in poglobljeno piše Sofia (2015).

Formulacije, ki jih beremo v *Splošnem jezikoslovju*, so torej delo dveh Saussurjevih naslednikov, ki sta njegove besede najprej povzemala po zapiskih (te sta zbrala od različnih slušateljev) in redkih pisnih predavateljskih skicah, nato pa vse skupaj še enkrat interpretirala v integralnem besedilu. Razlika med govornim kot časovnim jezikovnim medijem in pisanjem kot prostorsko izpeljavo jezikovnega izraza je v produkcijskem smislu bistvena. Predavatelj ni zmeraj enako razpoložen niti vselej optimalno zbran; njegovo govorno izvajanje je samo po sebi podvrženo specifičnim tvorbenim zakonitostim govora, učinek izgovorjenega je pogosto odmerjen s premolki, prozodičnimi odenki, ponavljanjem in formalno redundanco; po vsebinski plati je predavanje pogosto opremljeno z zastranitvami, ki imajo v govoru prav tako svojo narativno vlogo. Nasprotno pisni znanstveni tekst favorizira skladenjsko fluidnost in vsebinsko zgoščenost, sintetičnost izraza, rigorozno razčlenbo in besedilno organizacijo, ki v nobenem primeru ne more podati dobesednega prenosa govora, ker bi zapisovalec s tem tvegal motečo neberljivost pisnega besedila. Naloga tistega, ki skuša analitično govorno intervencijo prevesti v pisni medij, je zahtevna in terja večšega poslušalca, bralca in pisca, ki bo sposoben celostnega razumevanja in nato preciznega zapisovanja. Toliko bolj, če gre za celo serijo govornih posegov, razpršeno v štiri ali pet let predavanj z daljšimi premori: v tem primeru mora biti kontinuiteta spremljanja profesorjevega govora podprta s težnjo po verodostojni koherentnosti zelo raznorodnih predavateljskih intervencij – in v Saussurjevem primeru po jasnosti pri razvozlanju različno kakovostnih zapiskov. Kakor koli obrnemo: odgovornost za ustrezen povzetek in pisno interpretacijo Saussurjeve teorije nosita Charles Bally in Albert Sechehaye. Njuno delo je v grobem primerljivo s filološko metodo tekstovne rekonstrukcije, kakršno je uporabljalo historično jezikoslovje pri predvidevanju razvoja posameznih jezikovnih sistemov. Umevanje splošnega jezikoslovja, kakor ga je odpredaval veliki ženevski lingvist, je torej v mnogočem odvisno od njune interpretacije, s tem pa v bistvu od zaupanja v smiselno delo piscev. Danes ne bi vedeli, kaj je govoril Saussure, če Bally in Sechehaye po njegovih besedah ne bi napisala knjige CLG. Ostaja pa dejstvo, da bi Saussure, če bi sam napisal svojo knjigo (pa je ni), besedilo zanesljivo oblikoval drugače,

kot sta ga njegova mlajša kolega. To velja tako za celotno organizacijo teksta kot za posamične formulacije teoretskih izpeljav in narativnih postopkov. Glede na nekatere bolj ali manj prezrte poteze v tekstu je mogoče sklepati, da umevanje Saussurjeve jezikoslovne teorije, kakor se je pokazalo v njeni poznejši recepciji, ni zmeraj upoštevalo vseh razsežnosti Saussurjeve misli.

Uspeh Saussurjeve jezikoslovne teorije je pripisati zlasti razvidnosti dualnih¹ konceptov, ki tvorijo jedro njenega spoznavnega postopka, četudi se lahko zdi, da so njihove teoretske izpeljave mestoma poenostavljene. Te poenostavitve so bile zanesljivo produktivne v šolski predavateljski rabi, vendar jih Saussure v svojem govornem izvajanju glede na pričevanja slušateljev ni uporabljal kot končne rešitve zastavljenih problemov, temveč jih je sproti problematiziral in jih puščal odprte k nadaljnjim premislekom. Nasprotno pa fiksnost pisnega besedila mestoma ustvarja občutek, da ponujene dihotomije zapirajo Saussurjev miselni sistem. Prav zato so bile te dualne sheme v poznejših odzivih na ženevsko lingvistično šolo pogosto deležne kritike s strani jezikoslovcev (mdr. Benveniste 1988, Eco 1992), ki so Saussurjevo teorijo nadgrajevali, dopolnjevali ali pa se od nje na ta ali oni način distancirali. Analiza univerzalnih jezikovnih pojavov in njihovih temeljnih lastnosti je po Saussurju nenehno utemeljena na dvojnem pogledu: enemu opazovanemu pojavu je sistematično zoperstavljen drugi, ki funkcionira kot kontrast prvega, vendar oba obstajata le, kolikor bivata v vzajemnosti. Stvar metodološke odločitve je, kateremu od obeh ločenih pojavov bo raziskovalec namenil svojo analitično pozornost.² Vendarle drži, da je mišljenje v okviru konceptualnih dihotomij Saussurja pripeljalo do ključnih distinkcij, s pomočjo katerih, nasplošneje rečeno, reprezentativne forme ločuje od njihove rabe. Nasploh je bilo Saussurjevo prepričanje, skoraj mimogrede navrženo kot aforizem, da je »pogosto precej lažje odkriti resnico, kot pa jo umestiti, kakor je treba in kakor ji gre«. (2018: 101)

3 Problem govora

V analizi človekove jezikovno-sporazumevalne dejavnosti je Saussure na podlagi formalnih raziskav zgodovine indoevropskih jezikov prišel do prve znamenite terminološke dihotomije, v kateri je *jezik* (fr. *langue*) konceptualno in načelno ločen od *govora* (fr. *parole*). Takšna teoretska izpeljava opredeljuje *langue* kot sistem, v katerem posamezne jezikovne enote in podsistemi, sestavljeni iz teh enot, stopajo v odnose in tvorijo podlago za komunikacijsko zmožnost, ki jo govorci vsakokrat sproti realizirajo kot *parole*. V tej terminološki shemi nastopi jezik (in ne govor) kot ekskluzivni predmet

¹ Saussurjev binarni pristop za humanistiko in družboslovje pomeni preskok iz tradicionalnih trinarnih shem. Te so človeško sporazumevalno dejavnost od antike naprej povezovale s triado *inventio/dispositio/locutio*, v kartezijanskem racionalizmu pa še z razmerjem med *conception/jugement/raisonnement*.

² V nadaljevanju diskusije o metodološkem prvenstvu v jezikoslovju poroča Chomsky (2000: 72) o svoji debati s Searlom. Tudi tadva sta ubrala metaforično pot k razjasnitvi vprašanja: Searle je prepričan, da srčni kirurg vsekakor mora do potankosti poznati stroj in delovanje srčne mišice in žil, da pa je to znanje pridobljeno in osmišljeno zato, ker je kirurgov izvirni namen rešiti pacientovo življenje.

sinhrone oziroma statične jezikoslovne analize. *Splošno jezikoslovje* se konča s trditvijo,³ da je jezik (langue) »edini in resnični predmet jezikoslovja«, ker ga »proučujemo v njem samem in zaradi njega samega«. Ta generalni sklep teksta je rdeča nit vseh poznejših interpretacij, ki so za nekaj časa zamejile teoretski domet Saussurjevega teksta, še posebej strogo pa je določil metodološko usmeritev strukturalnega jezikoslovja. Posledica ekskluzivnosti te trditve (tekst nekaj vrstic višje dejansko govori o »negativnem nauku«) je predvsem ta, da se strukturalno jezikoslovje, ki se nanjo sklicuje, izključno posveča opisovanju stabilnosti jezikovnih sistemov, to pa pomeni, da iz svojih jezikoslovnih analiz izključuje vse kontekstualne prvine, ki sicer – kot vemo iz vsakršne jezikovne izkušnje – bistveno zaznamujejo sleherno jezikovno dejavnost. Sistemsko jezikoslovje kot sinhrona analiza slovnice in njihovih morebitnih strukturnih univerzalij se s tem ograjuje od sporazumevalnih dejavnikov, v okviru katerih se sistemske strukture udeležujejo vsakokrat, ko govorci tvorijo jezikovno sporočilo.

Stvar je toliko bolj paradokсна, ker Bally in Sechehaye v predgovoru k prvi izdaji *Splošnega jezikoslovja* – ko govorita o nekaterih vsebinskih pomanjkljivostih knjige, na primer odsotnosti semantike – sama navedeta tole: »Nimava občutka, da bi te vrzeli škodovali splošni arhitekturi. Odsotnost 'jezikoslovja govora' je bolj občutna. Obljubil jo je slušateljem tretjega cikla predavanj in v nadaljnjih ciklih bi prav gotovo dobila častno mesto; a še predobro vemo, zakaj te obljube ni mogel izpolniti.« Če bi Saussure živel dlje, bi svojo jezikoslovno teorijo dopolnil z analizo *parole*, to pa pomeni, da bi njegova teorija spregovorila tudi o govoru, torej o tisti jezikovni stvarnosti, ki se oblikuje v realnih sporazumevalnih situacijah in ki jo CLG – ko jo primerja s statusom jezikovnega sistema – opisuje kot »skupek raznorodnih stvari brez medsebojne pove-zave«. Še več, v poročilu, ki ga je Saussure napisal ob odprtju katedre za stilistiko na ženevski univerzi (prevzel jo je prav Bally), stoji tole: »Jezikoslovje je sestavljeno iz dveh delov: prvi je bližji jeziku, pasivnemu skladišču, drugi pa je bližji govoru, dejavni sili in resničnemu izvoru pojavov, ki jih je pozneje postopoma opaziti v drugem delu govorice.« (Saussure 2002: 272) Strukturalistični pogled na Saussurjevo teorijo – da je edino pravo jezikoslovje sistemsko – je torej na nenavaden način določen z nesrečno okoliščino, da je njen avtor umrl tako zgodaj. Vrzel po imenu »jezikoslovje govora« je tako šele slabih petdeset let po izidu CLG zapolnil Benveniste, ki velja za enega od začetnikov kontekstualne lingvistike.

³ Arrivé (2015) po nekaterih izvornih indicijah sklepa, da je ta domnevno ključna trditev CLG apokrif, ki naj ga Saussure ne bi izrekel v tej obliki, marveč je avtorsko delo obeh zapisovalcev. Kljub temu je strukturalizem tej sklepni formulaciji podelil kanonsko razsežnost in sporazumevalnim kontekstom odvzel analitično veljavo. Tudi na tem mestu se odpira delikatno vprašanje razmerja med izvornimi vsebinami profesorjevega govora in smislom grafičnega zapisa njegovih predavanj.

EksPLICITNO metodološko ločevanje jezika od govora⁴ je ena od tistih poenostavitev, ki se jih je zavedal že Saussure sam, ko je – kot navajata avtorja zapisa njegovih predavanj – dvomil o tem, da bi delovanje jezika lahko zadovoljivo opisali jezikoslovci sami. Jezikovni dejavnosti je v *Splošnem jezikoslovju* pripisana dvojna funkcija. Po eni strani deluje na individualni ravni (*govor*), ker vsak posameznik zase oblikuje svojo jezikovno stvarnost, po drugi strani pa je *jezik* družbeno dejstvo, ker poznavanje jezikovnega sistema vsem posameznikom omogoča, da stopajo v sporazumevalne odnose z drugimi posamezniki.

V dvajsetem stoletju se je iz Saussurjevega koncepta razlikovanja med jezikom in govorom razvila cela vrsta humanističnih, družboslovnih in antropoloških dihotomij, ki temeljijo na podobnem razločevanju forme in njenih stvarnih aktualizacij: izraz/vsebina (Hjelmslev), kompetenca/performance (Chomsky), moda/obleka (Barthes), kod/sporočilo (Jakobson), recept/juha (Greimas), zbirka/eksponat (Baudrillard), koncept/izdelek (Floch), vse do najsplošnejših, kakršne so slovnica/poved, konvencija/intervencija, pravopis/pisanje, norma/raba, načrt/stavba, partitura/izvedba, navsezadnje tudi družbeno/individualno, zakon/dejanje, monument/dogodek itd.

4 Statično in dinamično jezikoslovje

Saussure je v odprti formi svojih predavanj pogosto ponavljal, da si oba pristopa, statični (sistemski) in dinamični (evolutivni), zaslužita znanstveno pozornost, da pa vsak od njiju terja specifično metodologijo. V prvih (in žal edinih) treh ciklih predmeta *Splošno jezikoslovje* si je Saussure prizadeval za opis jezikovnih univerzalij in razčlenbo statičnega jezikoslovja. S tem je tudi pri obeh zapisovalcih njegovih besed ustvaril vtis, da je ta jezikoslovni segment edini, ki je vreden sistematične znanstvene obravnave. Nova dihotomija razmerja med diahronim in sinhronim jezikoslovjem je torej manj enoznačna, kot so jo pozneje razumeli njeni interpreti, zlasti strukturalisti in generativisti. Saussure je že sam opozarjal, da tudi ta pojmovni par ni sestavljen iz izključujočih se terminov in da je torej tudi jezikoslovni pristop zaznamovan z aspektualno dvojnostjo, v kateri en pogled omogoča drugega in obratno. In res je vsakršno veljavno stanje jezikovnega sistema mogoče razumeti le kot eno od etap v razvoju sistema, celoten razvoj pa kot zgodovinsko zaporedje poenotenih stanj.

⁴ Labov (1972: 185–186) iz tega terminološkega para splete sociolingvistično zanko, ki jo poimenuje »Saussurjev paradoks«: »Če res vsakdo pozna strukturo jezika in če je struktura jezika res 'slovniki sistem, ki virtualno obstaja v vsakih možganih', potem se jezikoslovec v zvezi s tem lahko nasloni na pričevanje prvega, ki pride mimo, konec koncev tudi nase. Po drugi strani pa je jezikovna dejstva mogoče raziskovati le tako, da posameznike proučujemo takrat, ko jezik uporabljajo. Odtod Saussurjev paradoks: družbeni vidik jezika opazujemo samo pri posameznikih, posamezne jezikovne rabe pa je mogoče opazovati le, kadar delujejo v družbenem kontekstu.« (prev. P. V.) Ob tem velja opozoriti še na kočljivo vprašanje, v kolikšni meri lingvistova lastna jezikovna izkušnja vpliva na njegovo metajezikovno znanstveno delo. Kakor za vsakega govorca tudi za jezikoslovca velja, da je njegova osebnost pogojena z individualno jezikovno rabo, pri čemer je jasno, da jezikoslovec pri svojem delu skuša objektivizirati pogled na tisto, kar temeljno določa tudi njega samega – kot govorca in opazovalca v eni osebi. Cilj strukturalistične težnje k objektivizaciji opazovanja je poimenovan »oddaljeni pogled« in je razčlenjen v Lévi-Strauss (1985).

Ena od avtorskih kvalitiet Saussurjeve jezikoslovne teorije je narativni pristop, v katerem je avtor metaforiziral⁵ svoje koncepte in jih – pač v funkciji govornega nastopanja – s primerjavami iz vsakdanjega izkustva približeval študentom. Razmerje med časovnim razvojem jezikovnega sistema in njegovimi aktualnostmi je ponazarjal s podobami, kakršna je na primer slika prereza rastlinskega stebila, pri čemer je mesto prereza le odslikava določenega stanja v rasti celotnega stebila. Njegova najodmevnejša teoretska metafora je primerjava ustroja in delovanja jezikovnega sistema s pravili in potekom šahovske partije: da bi razumeli določeno stanje na šahovnici (torej etapo v poteku partije), nam ni treba poznati dotlejšnjega razvoja partije. Prav tako se določenega jezikovnega sistema lahko naučimo, ne da bi nam bilo treba vedeti, kako se je sistem razvijal v času. Da lahko partijo odigrata, morata oba šahovska partnerja poznati osnovna pravila igre, ta pa so dovolj preprosta, da šah lahko igra kdorkoli, ki se z njimi vsaj na hitro seznani. Če pa hočeta šahista igrati na določeni kakovostni ravni, mora biti zelo solidno tudi njuno poznavanje možnih potekov igre in sposobnost predvidevanja novih situacij na šahovnici nekaj potez vnaprej. Če gre za izredno izurjena šahista, lahko igrata, denimo, za naslov svetovnega prvaka: v tem primeru bo njuna šahovska kompetenca vrhunska in bo vključevala tudi podrobno poznavanje zgodovine šaha.

5 Dvojnost jezikovnega znaka

Tretje močno oporišče Saussurjeve jezikoslovne teorije je analiza narave jezikovnega znaka. V smislu dualnega principa, ki uravnava bivanje vsakega jezikovnega pojava, je znak pojasnjen kot pomenska enota z nedeljivo dvojno naravo. Jezikovni znak je produkt delovanja dveh pomenotvornih sfer, namreč *označevalca* (*signifiant*) – tistega, kar pomeni – in *označenega* (*signifié*), torej tistega, kar je pomenjeno. Saussure je tudi dvojno naravo jezikovnega znaka ponazoril z metaforo, namreč s podobo lista papirja, katerega stroj si je nemogoče predstavljati brez sprednje in zadnje strani. Ta primerjava je – za razliko od tistih, ki govorijo o časovnih razsežnostih jezikovnega sistema – manj izčrpna, ker govori le o nedeljivem soobstoju obojega, ne pojasni pa ničesar o razmerju med označevalcem in označenim.

Med najvplivnejše Saussurjeve teoretske inovacije sodi prav pojasnilo, da je za obstoj jezikovnega znaka bistven *odnos* med označenim in označevalcem, torej relacija med izvorom in nosilcem pomena. Jezik ne more biti snovna imitacija sveta, o katerem govori, ker je njegova substanca omejena z akustičnimi ali grafičnimi sredstvi. Zato je od jezika nemogoče pričakovati, da bo jezikovni označevalec »konj« posnemal snovno podobo mentalne reprezentacije tovrstne živali. Odnos med označenim in označevalcem je torej po Saussurju *arbitraren*, kar pomeni, da gre za dve snovni identiteti in da med njima ni mogoče potegniti substančnega enačaja. S tem načelom Saussure tako rekoč mimogrede razloži poglobitni razlog, zakaj med posameznimi jeziki obstajajo tako pomembne razlike, da se je tujih jezikov treba učiti posebej. Če ta odnos ne bi bil

⁵ Odnos med jezikom in govorom je med drugim pojasnil z razmerjem med partituro glasbene skladbe in njeno izvedbo, pri čemer mnogovrstnost in raznolikost možnih izvedb praviloma nima vpliva na stroj notne predloge.

arbitraren⁶ in posameznim jezikovnim sistemom kot specifičnim vizijam nejezikovne stvarnosti ne bi omogočal, da sami izoblikujejo svojo akustično konvencijo, potem bi za vsak koncept sistematično obstajala le ena označevalna rešitev. Iz izkušnje pa vemo, da je »konj« tako označen le v maloštevilnih jezikih in da je v drugih ta miselni koncept zvočno in grafično upomenjen povsem drugače, denimo kot Pferd, cheval, caballo, horse, paard itd.

Jezikovni označevalec, tako Saussure, ni motiviran s snovnimi lastnostmi označenega, temveč ga jezik izoblikuje na podlagi dogovora (konvencije), ki je skupen vsem uporabnikom jezika. Kot izjema so običajno navedeni onomatopejski označevalci, katerih arbitrarnost je zmanjšana⁷ spričo akustične motivacije oziroma zvočnega posnemanja označenega. Slovenski označevalec »mijavkati« je na primer poskus akustične imitacije mačjih glasovnih tvorb, vendar tudi v tem primeru ni mogoče govoriti o popolni odsotnosti arbitrarnega odnosa med označevalcem in označenim. Francoska inačica te onomatopeje je namreč »miauler« in ni težko ugotoviti, da je ta označevalec tvorjen iz istega predstavnega koncepta, da pa je zgrajen na principih francoske morfologije, se pravi sistemskih jezikovnih pravil, značilnih za francoščino. Onomatopoiija je v jeziku torej le navidezna ukinitve arbitrarnega. Pri podrobnejši analizi arbitrarnosti jezikovnega znaka je prav tako mogoče skleniti, da obstaja v jeziku več stopenj nemotiviranosti, ki se kažejo znotraj posameznega jezika (v slovenščini je števniki »deset« bolj arbitraren od sestavljenega označevalca »enaindvajset«) ali pa kot leksikalne posebnosti v različnih jezikih (slovenski »slap« je manj motiviran od angleškega »waterfall«, prav kakor je slovenski pridevnik »plitev« bolj arbitraren od francoskega ustreznika »peu profond«, sl. »ne prav globok«). Posebej visoko stopnjo arbitrarnosti v razčlembi označevalcev je opaziti pri najobičajnejših osebnih imenih, kjer je označevalec najmanj transparenten in je lahko motiviran z marsičim, le z nosilcem imena ne: najpreprosteje gre stvar pojasniti z dejstvom, da ni mogoče samo z motivacijskim sklepanjem na podlagi zunanjega videza ali katere koli druge zaznavne lastnosti ugotoviti, kako je ime neznani osebi, ki jo vidimo prvič, četudi je osebno ime najpomembnejši identifikacijski označevalec v njenem življenju. Prav tako, kot je treba *izvedeti*, kako se človek imenuje, se moramo v procesu usvajanja jezika *naučiti*, kako se posameznim rečem ali konceptom reče.

6 Besedilne in jezikovne posebnosti novega prevoda *Splošnega jezikoslovja*

Odnos med označevalcem in označenim zaznamuje tudi proces prevajanja, v katerem naj bi novi označevalci (v ciljnem jeziku) ustrezno nadomestili tiste, ki realizirajo smisel izvirnika. Razmerje je tu še nekoliko bolj kompleksno, ker že originalno besedilo samo predstavlja polje *označenega*, ki ga mora prevod reformulirati. Pri prevajanju je namreč ena od ključnih produkcijskih prvin tekstovne pretvorbe postopek *deverbalizacije*, torej

⁶ V šestdesetih letih dvajsetega stoletja je Benveniste (slov. prev. 1988) dodatno pojasnil in dopolnil Saussurjevo tezo o nemotiviranosti jezikovnega znaka. Njegova interpretacija pravi, da odnos med označevalcem in označenim ni arbitraren, temveč *nujen*. Kar je po Benvenistu arbitrarno, je odnos med jezikovnim znakom in segmentom nejezikovne stvarnosti, ki jo znak imenuje.

⁷ Podobno je o redukciji arbitrarnosti jezikovnega znaka mogoče razmišljati v primeru poezije, kjer je besedilni postopek organiziran tako, da zvočna snov označevalcev postane bistvena konstituenta njihovega smisla in s tem ustvarja akustično podobo označenega poetičnega sveta.

abstrahiranja izvirnih označevalcev, s čimer prevajalec dostopa do smisla označenega in ga realizira z novo aktualizacijo znotraj ciljnega jezikovnega sistema. Najširša opredelitev prevajanja je vsakršno prehajanje sporočil iz enega medija v drugega, med drugim tudi tako imenovani intersemiotični prevod ali transmutacija.⁸ Prenos govornih vsebin v pisno aktualizacijo oziroma transkripcija je v tem smislu eminentna prevodna dejavnost, tako da je že pisni izvirnik transmutacijski prevod govornega izvora. Saussurjeva knjiga je sama po sebi izvrsten primer večstopenjske pomenske organizacije teksta, nastalega s prehajanjem označevalcev iz ene izrazne sfere v drugo.

V tem smislu se novi prevod *Splošnega jezikoslovja* posveča zbliževanju obeh izraznih medijev, govornega in pisnega. Prevajalka Saša Jerele je sistematično iskala skladenjska sredstva, ki bodo v pisnem besedilu Saussurjeve teoretske izpeljave formulirale tako, da bodo bralcu približale govorni izvor besedila in posredovale vtis, da so bile izgovorjene na predavanju. V preambulah zapisanih predavateljskih izjav uporablja tipične govorne najave, kakršne so »govorimo«, »vzemimo«, »denimo«, »poglejmo si«, »če se vrnemo« (izmed množice tovrstnih primerov, posejanih po vsem besedilu, vsi tu navedeni le na dveh straneh Saussure 2018: 158–159), in sicer v inkluzivni prvi osebi množine, ki priča o predavateljski situaciji z navzočnostjo slušateljev.

Kar zadeva poglobitvi prevajalski problem v *Splošnem jezikoslovju*, njegovo dihotomično oziroma binarno terminologijo, je prevajalske rešitve mogoče obravnavati na šestih ravneh: naslov besedila, jezik/govor, jezikovni znak, označevalec/označeno, arbitrnost jezikovnega znaka, sinhronija/diahronija.

6.1 Naslov

Naslov drugega slovenskega prevoda Saussurjevega teksta je glede na prvega,⁹ pa tudi glede na naslov izvirnika, nekoliko spremenjen. V francoskem naslovu *Cours de linguistique générale* je izrečeno dejstvo, da tekst zapisuje predavanja, ki jih je profesor Saussure v prosti govorni obliki izvedel na ženevski univerzi med letoma 1907 in 1911. Zaradi posebnosti francoske samostalniške morfologije in odsotnosti člena niti ni jasno, ali je beseda »cours« mišljena v ednini ali množini – ali gre torej za »kurz« ali za »predavanja« – in če je v ednini, ali naslov nemara ne sugerira kurza kot »smeri« ali »usmeritve« splošnega jezikoslovja. Kakor koli že, splošno znano je, da Saussure ni neposredni avtor tega slavnega besedila, temveč da je knjiga nastala kot avtorska transkripcija profesorjevih predavanj. Avtorja (redaktorja in izdajatelja) transkripta Charles Bally in Albert Sechehaye sta se že v osnovi odločila, da Saussurja na naslovnici navedeta kot tistega, ki je odgovoren za vsebino besedila – da avtorstvo torej določita z njegovim in ne s svojima imenoma. Zadeva je nekoliko protislovna,

⁸ Jakobson (1996: 204).

⁹ Ferdinand de Saussure, 1997: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Prev. Boštjan M. Turk. Ljubljana: Studia humanitatis. Sicer pa je prvi poskus slovenskega prevoda uvodnega dela poglavja *Splošna načela* delo slovenistke, profesorice Brede Pogorelec, ki je izhodiščne teze Saussurjeve teorije o naravi jezikovnega znaka (trinajst strani besedila) leta 1982 prevedla za potrebe svojega jezikoslovnega seminarja. Dotle so slovenski bralci k tekstu dostopali v izvirniku ali v katerem od prevodov, pri nas večinoma v srbskem.

ker je Saussure svoj ženevski seminar naslovil kot *Splošno jezikoslovje*, predavanja pa so govorna oblika sporočanja spoznavnih vsebin. Če bi se urednik podpisal kot avtorja besedila – in z večine vidikov tudi sta avtorja pisnega teksta – potem bi bilo bolj smiselno, da knjiga v naslovu izpostavi svoj govorni izvor. Razen tega besedilo na približno tristo straneh po poglavjih ni razčlenjeno tako, da bi bila iz njegove strukture razvidna predavateljska predloga. Ker je torej Saussure že od vsega začetka povsod naveden kot avtor, je prevajalka Saša Jerele v tokratnem prevodu po posvetovanju z urednikom neposredno sledila besedni zvezi, ki je označevala njegov predmet na ženevski univerzi: *Splošno jezikoslovje*.¹⁰

6.2 Jezik/govor

Branje Saussurjeve teorije vselej zahteva temeljit epistemološki premislek. Koncept »parole« je v dihotomiji z »langue« trd terminološki oreh, kar se navadno pokaže pri večini poskusov prevajanja CLG iz francoščine. Saussurjeva izbira označevalca »parole« je že v francoskem izvirniku problematična, ker je v njegovi pojavnosti jasno konotiran govor kot akustična jezikovna realizacija. Iz definicije termina pa je razvidno, da gre pri saussurjanski »parole« za vsakršno jezikovno uresničenje, katere tvorjenje je – če hočemo, da bo sporazumevalno učinkovita – odvisno od obvladovanja »langue«. Gre torej v enaki meri za govorne in pisne jezikovne realizacije, ki z akustičnimi oziroma grafičnimi rezultati nastopajo kot udejanjenje jezikovne zmožnosti. Zaradi te nejasnosti se večina angleških verzij CLG prevajalskega problema »parole« sploh ne dotakne, temveč pušča ta termin v francoskem izvirniku, s čimer se vsaj v prevodu izogne interpretativnim dilemam. Nasprotno pa srbski prevod (Sosir 1977) »parole« interpretira kot »živa reč« (v slovenščini nekaj takega kot »živa beseda«) in na ta način poudari stvarno aktualizacijsko razsežnost »parole« v odnosu do »jezika«, opredeljenega kot statična kategorija. Slovenščina s svojo specifikjo samostalniškega pregibanja ne dovoljuje fluentne rabe izvirnika »parole«, zato se je prevajalka Saša Jerele (kot pred njo že prvi prevajalec CLG Boštjan M. Turk) odločila za slovensko prevodno rešitev »govor«, četudi (podobno kot v francoščini) ta terminološka odločitev spričo konotirane primarnosti akustične substance jezikovnih tvorb pušča priokus nezadostnosti. Če bi šel slovenski prevod odločneje v smer analitične interpretacije, bi se mu lahko ponudila leksikalna možnost »jezikovna raba«, vendar se je prevajalka tej opciji odrekla, ker je slovenski pojem »raba« preblizu francoskemu »usage«, ki v izvornem besedilu nosi neterminološki pomen.

6.3 Jezikovni znak

»Znak«, po Saussurju jezikovna entiteta dvojne narave (fr. »signe«), je iz jezikoslovnega specialističnega besednjaka prešel v vse druge slovenske terminologije humanističnih in družboslovnih ved, ki se ukvarjajo s teorijo komunikacije, tudi v semiologijo, četudi se njegov pomen formalno ne uvršča v semantični koncept »pomen,

¹⁰ Podoben razmislek je, kot kaže, v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja opravil srbski prevajalec CLG Sreten Marić, ko je svoj prevod v beograjski humanistični zbirki Nolit naslovil kot *Opšta lingvistika*.

pomeniti«. Tudi prvi slovenski prevod *Splošnega jezikoslovja* uporablja termin »znak«. Pogorelec (1982) in Toporišič (1992) sicer predlagata termin »znamenje«, ki pa se spričo razumljive težnje k interdisciplinarnemu terminološkemu poenotenju tudi v slovenistiki ni uveljavil. Francist Vladimir Pogačnik, ki je spočetka sodeloval pri idejnem zasnutku novega prevoda (2015), je predlagal še variantni predlog »pomenka«, nastal zaradi semantične enotnosti s konceptom »pomen«, seveda zato, ker je v francoščini iz termina »signe« neposredno izpeljan tudi koncept »signification« (dobesedno: »tvorba pomena« oziroma »pomenotvornost«). Prevod Saše Jerele v skladu z uveljavljeno terminološko prakso ohranja »znak«.

6.4 Označevalec/označeno

V smislu svojega predloga »znamenje« Pogorelec (1982) francosko terminološko dihotomijo »signifiant/signifié« v slovenščini razrešuje kot »zaznamujoča prvina/zaznamovano«. Posebej zanimiv je prvi termin, ki upošteva aktivno udeležbo označevalca v imenovanju koncepta, vendar skuša denotirati njegovo »elementarnost«, o kateri pa v Saussurjevem razrezu pojmov ni govora.

Novi prevod Saše Jerele uvaša v slovensko terminologijo leksikalno rešitev »označeno«, ki za razliko od prejšnje – »označenec« (Saussure 1997) – v slovensko jezikoslovno terminologijo prinaša jasno upoštevanje ključne slovnične oziroma kategorialne razlike v terminologiji izvirnika. »Signifié« je namreč v francoščini strukturno zaznamovan s trpnostjo in kot tak stopa v jasno razmerje z dejavno obliko »signifiant«. »Označeno« je mentalna enota v pasivnem depoju govorčeve izkustvene kompetence, označevalec pa je aktivna pomenska podoba znaka, ki govorcu oblikuje jezikovno zmožnost, in sicer tako, da dejavno nastopa v inventarju jezikovnih sredstev, ki jih ima na voljo. V obeh primerih gre za samostalnik, vendar je prvi izpeljan iz trpnega, drugi pa iz tvornega deležnika. »Označeno« je koncept oziroma predstavna referenca tistega, kar označevalec izreče. Nima objektne vrednosti: ni torej pomenjena stvar sama, na primer konj, temveč »konj«, enotna, posplošena mentalna reprezentacija konja kot živali z določenimi distinktivnimi lastnostmi, ki jo označevalec ubesedi oziroma ji prisodi jezikovni izraz. Miselni koncept »konj« je univerzalen in neodvisen od posameznih jezikovnih izrazov. Označevalec pa je akustična (ali grafična) podoba, objekt označenega in je podvržena konvencionalnim prijemom, ki oblikujejo specifiko posameznih jezikov.

6.5 Arbitrarnost jezikovnega znaka

Novi prevod glede na francoski izvirnik »arbitraire« vztraja pri ožje zamejenem terminu »arbitrarnost«, ker bi se morebitno slovenjenje »poljubnost« preveč približevalo pojmu »vseenosti«. Takšna rešitev bi šla na škodo jasnosti tega pomembnega koncepta, ker v nobenem jeziku ni »vseeno«, kakšno je razmerje med označevalcem in označenim, in ker je *nujno* (Benveniste 1988), da je posamezen koncept označen z natančno dogovorjenim, konvencionalnim označevalcem.

6.6 Sinhronija/diahronija

Splošno jezikoslovje, kakor ga je ubesedil Saussure, ni teoretski osamelec, ki bi ga avtor domislil ločeno od lastnega raziskovalnega historiata. Njegova predavanja so zrasla iz dolgoletnega poglobljenega ukvarjanja z zgodovinskim in primerjalnim jezikoslovjem.¹¹ Ni naključje, da je Saussure že v naslovu svoje primerjalno-jezikoslovne diplomske naloge iz leta 1879 uporabil termin »sistem«. Iz analize razvoja indoevropskih jezikov je Saussure ugotovil, da ta razvoj v funkcionalnem smislu ni absolutno kontinuiran, temveč da prihaja v evoluciji posameznih jezikov do stopenj, ko se sistem stabilizira kot podlaga za vzpostavitev sporazumevalnega koda, ki določeni skupnosti omogoči jezikovno interakcijo. Glede na ta sklep je razvil stališče, da se mora znanstveno jezikoslovje s svojimi analitičnimi prijemi suvereno odločiti, s katerim od obeh vidikov obstoja jezikovnih sistemov se bo ukvarjalo, če hoče svojemu raziskovanju zagotoviti metodološko doslednost: razvojni oziroma dinamični vidik jezika raziskuje *diahrono* jezikoslovje, medtem ko *sinhrono* jezikoslovje proučuje stabilne oziroma statične vidike posameznih jezikovnih sistemov.

Oba izraza sta Saussurjeva terminološka invencija, s katero je avtor po eni strani jasno razločil zgodovinske in sistemske pristope k jezikoslovju, po drugi pa pokazal, da je njegovo zavzemanje za prvenstvo *sinhronije* v sodobnem jezikoslovju nadgradnja njegovih dotlejšnjih teoretskih prizadevanj v tradicionalnih okvirih *diahrone* lingvistiike. Ker gre za izrecen avtorski terminološki neologizem, je prevajalka ob ustrezni oblikovni slovenitvi ohranila grško etimologijo teh dveh izrazov.

Podobno je ravnala v primeru francoskega termina »alternance«, ki zadeva nekatere razvojne procese v diahronem spreminjanju glasovnih razmerij v posameznih jezikovnih sistemih. Prvi prevod uporablja slovenitev »premena«, ki pa je bližji francoskemu pojmu »changement«, pogosto rabljenemu v tradicionalnih izpeljavah evolutivnih fonetičnih raziskav v zgodovinskem primerjalnem jezikoslovju, tudi pri novogramatikih, in s katerim Saussure sam uvede tretji, diahroni del *Splošnega jezikoslovja*. Ker je prenova terminologije že v osnovni Saussurjevi avtorski intenci »posplošitve« jezikoslovja, se je prevajalka držala latinske osnove izvirnega termina in ga prevajala z »alternanco«.

7 Sklep

Splošno jezikoslovje je v francoskem izhodišču narejeno kot serija pisnih označevalcev, povezanih s tistimi vsebinami, ki jih sugerirajo bolj ali manj dokumentirane domneve o profesorjevem predavateljskem (govornem) izvajanju. V logiki razmerja med označenim in označevalcem je mogoče reči, da so bila Saussurjeva predavanja vrsta linearnih jezikovnih dogodkov, po katerih je najprej nastala zbirka fragmentarnih dokumentov (zapiskov, tekstovnih skic), nato pa je bil ta reprezentativni univerzum *označenega* preoblikovan v pisni monument, v mogočen korpus *označevalcev*.

¹¹ V svoji tridesetletni akademski karieri je Saussure večinoma predaval zgodovinsko jezikoslovje in tudi njegov najodmevnejši kurz (*Splošno jezikoslovje*) je zaradi univerzitetnih programskih potreb vseboval dobršen delež primerjalnih in historičnih prvin.

Slovenski prevod je utemeljen na podobnem odnosu, saj v prevodnem postopku francoski izvirnik deluje kot polje označenega, le da gre v tem primeru za klasičen proces medjezikovnega prevajanja z upoštevanjem govornih razsežnosti predavateljskega diskurza. Prevajalka Saša Jerele je v procesu tvorjenja slovenskih saussurjanskih označevalcev na podlagi najsodobnejših analiz ustvarila kompleksen in sistematičen terminološki aparat, ki v slovenščini deluje enako koherentno kot v izvirniku.

VIRI IN LITERATURA

- Michel ARRIVÉ, 2015: *Saussure retrouvé*. Paris: Classiques Garnier.
- Gaston BACHELARD, 2012: *Oblikovanje znanstvenega duha*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Émile BENVENISTE, 1966: Saussure après un demi-siècle. *Cahiers Ferdinand de Saussure* 2. 7–21.
- Émile BENVENISTE, 1988: *Problemi splošne lingvistike I*. Prev. I. Žagar, B. Nežmah. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Umberto ECO, 1992: *La production des signes*. Prev. M. Bouzaher. Paris: Le Livre de Poche.
- Johannes FEHR, 2000: *Saussure entre linguistique et sémiologie*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Claire FOREL, Thomas ROBERT, 2017: *Saussure. Une source d'inspiration intacte*. Genève: MétisPresses.
- Hans Georg GADAMER, 2008: Človek in jezik. Prev. B. Klun. *Spisi o govoru*. Ur. P. Vitez. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalna založba Filozofske fakultete. 21–27.
- Boris GASPAROV, 2013: *Beyond Pure Reason. Ferdinand de Saussure's Philosophy of Language and Its Early Romantic Antecedents*. New York: Columbia University Press.
- Roman JAKOBSON, 1996: *Lingvistični in drugi spisi*. Prev. D. Bajt. Ljubljana: Studia humanitatis.
- William LABOV, 1972: *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Claude LÉVI-STRAUSS, 1985: *Oddaljeni pogled*. Prev. B. Kovič, B. Rotar, V. Troha, J. Zlodre, J. Žuraj. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Sreten MARIĆ, 1977: Sosirova lingvistika i misao o čoveku. F. de Sosir: *Opšta lingvistika*. Prev. S. Marić. Beograd: Nolit. 9–48.
- Tullio de MAURO, 1967: *Introduzione, traduzione e commento di Ferdinand de Saussure: Corso di linguistica generale*. Bari: Laterza.
- Jean-Claude MILNER, 2003: *Strukturalizem. Liki in paradigma*. Prev. K. Rotar, M. Dolar, E. D. Bahovec, A. Zupančič. Ljubljana: Krtina.
- Claudine NORMAND, 2000: *Saussure*. Paris: Les Belles Lettres.
- Breda POGORELEC, 1982: *Ferdinand de Saussure: splošna načela*. Kserografiran seminarski izroček, 13 str. Ljubljana: FF UL.
- François RASTIER, 2015: *Saussure au futur*. Paris: Les belles lettres.
- Ferdinand de SAUSSURE, 1997: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Prev. B. M. Turk. Ljubljana: Studia humanitatis.

- Ferdinand de SAUSSURE, 2002: *Écrits de linguistique générale*. Paris: Gallimard.
- Ferdinand de SAUSSURE, 2016: *Cours de linguistique générale*. 1. izd. 1916. Paris: Payot & Rivages.
- Ferdinand de SAUSSURE, 2018: *Splošno jezikoslovje*. Prev. S. Jerele. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Estanislao SOFIA, 2015: *La 'Collation Sechehayé' du 'cours de linguistique générale' de F. de Saussure*. Leuven: Peeters.
- Ferdinand de SOSIR, 1977: *Opšta lingvistika*. Prev. S. Marić. Beograd: Nolit.
- Dubravko ŠKILJAN, 2008: Dolga zgodovina jezikoslovja govora. *Spisi o govoru*. Ur. P. Vitez. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 29–37.
- Jean-Didier URBAIN, 2016: L'homme descend du signe. La révolution saussurienne. F. de Saussure: *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot & Rivages. 7–51.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- François VINCENT, 2017: À propos des sources du premier cours de linguistique générale. *Saussure. Une source d'inspiration intacte*. Ur. C. Forel, T. Robert. Genève: MētisPresses.
- Primož VITEZ, 2019: Besedilna invencija in citat. *Spomin II, Ars&Humanitas* 13/1. Ur. K. Mahnič, N. Golob. Ljubljana: Znanstvena založba FF UL.

RÉSUMÉ

Comme dans l'usage des structures linguistiques systémiques, les locuteurs développent un certain automatisme dans la réception de certains textes. Il devient sous-entendu de pouvoir lire un texte important en traduction locale. Si les locuteurs ordinaires n'ont pas pour tâche de réfléchir la genèse du texte – si, dans la logique de la métaphore saussurienne des échecs, il peuvent venir inspecter le jeu textuel à n'importe quelle étape de sa réception – les linguistes textuels se doivent d'analyser la nécessité d'une éventuelle retraduction d'un texte dont ils détectent certains manques à n'importe quel niveau textuel. L'un des éléments cruciaux du processus traductif contemporain consiste à analyser les aspects linguistiques, contextuels et pragmatiques de l'original. La nouvelle traduction du CLG vers le slovène reconsidère en profondeur les caractéristiques essentielles de sa genèse et de ses appareils discursif et terminologique. Elle analyse la majorité des interprétations les plus récentes, celles surtout qui émergeaient à l'occasion du centenaire de la publication de l'original français (1916 – 2016). L'impact que le CLG exerçait sur l'ensemble des sciences humaines et sociales dans sa postérité jusqu'au moment actuel concerne la totalité de son discours relayant la source orale du Cours avec sa (tran)scription par Bally et Sechehayé, mais se résume particulièrement bien par les dichotomies de base, notamment celles qui opposent langue et parole, signifiant et signifié, synchronie et diachronie, et ensuite par les concepts du signe linguistique et de son arbitraire. La nouvelle traduction (2018), effectuée par Saša Jerele, se concentre particulièrement sur la résolution du problème du titre de l'ouvrage, puis celle du «signifié», puisque la première (1997) ne tenait pas explicitement compte de ses composantes essentielles, celles de sa «passivité» et de sa non-discontinuité formelle.

UDK 81'42

Mira Krajnc Ivič

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

mira.krajnc@um.si

OBRAVNAVA BESEDIL: MERILA ZA RAZLIKOVANJE MED BESEDILNO VRSTO IN BESEDILNIM TIPOM¹

Besedila, ki izkazujejo skupne prototipične lastnosti, pogosto skupinimo v besedilne tipe ali besedilne vrste. Besedilne vrste so rezultati ustaljenih jezikovno-vedenjskih dejanj znotraj komunikacijskega področja določene diskurzivne skupnosti. Ta opredelitev izhaja iz opredelitve besedila po komplementarnem modelu. Za razliko od besedilnih vrst so besedilni tipi vezani na besedilno infrastrukturo in kot taki pravzaprav niso del sistematike skupinjenja (klasifikacije in tipologizacije) besedil. Znanje o besedilnih vrstah sodi med nujna znanja, da lahko sodelujemo v družbenih procesih.

Gljučne besede: besedilo, besedilna vrsta, besedilni tip, klasifikacija, tipologizacija

Texts that display common prototypical characteristics are often grouped into text types or genres. Genres are the result of habitual language and behavioural activities within the communicative field of a specific discursive community. The definition of a genre derives from the complementary model of text definitions. Unlike genres, text types are formed based on language infrastructure; they are not part of systematic text grouping (classification and typologisation). Knowledge of genres is crucial to participating in social processes.

Keywords: text, genre, text type, classification, typologisation

1 Uvod

Sodobna komunikacijska sredstva in nova spoznanja na različnih področjih človekovega delovanja vplivajo na spreminjanje razumevanja pojmov besedilo, besedilna vrsta oziroma besedilni tip. Navidezno sopomenska izraza besedilna vrsta oziroma besedilni tip v sebi skrivata različna merila skupinjenja besedil. Tako se izraz besedilni tip nanaša na skupine besedil, ki se med seboj razlikujejo izključno na osnovi jezikovnih meril, kot sta na primer slog in slogovni postopek. Izraz besedilna vrsta pa na besedilne skupine, ki so rezultati ustaljenih jezikovno-vedenjskih dejanj znotraj komunikacijskega področja določene diskurzivne skupnosti.

O besedilnih skupinah je precej objavljenega v tujini in pri nas, a je treba upoštevati, da imajo te svoje posebnosti v vsaki družbeni in jezikovni skupnosti. Pri nas imamo tako podrobne opredelitve in tipologijo novinarskih besedilnih vrst in zvrsti ter znotraj literarne vede umetnostnih besedil za komunikacijski področji *mediji* in *umetnost*. Znanstvene

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

publikacije, ki bi prinašala podrobno klasifikacijo in tipologizacijo besedilnih vrst po drugih komunikacijskih področjih, pa še nimamo. Poleg tega že obstoječe tipologije ne razlikujejo med besedilnim tipom in besedilno vrsto, zaradi česar ne vpeljujejo vertikalne klasifikacije besedil. To pravzaprav nakazuje, da je skupinjenje besedil pri nas še malo raziskano, da v obstoječem večinoma le učbeniškem in priročniškem gradivu prevladujejo, z redkimi izjemami, nepopolne opredelitve besedilnih skupin in poskusi njihovega sistemskega skupinjenja. Na potrebo po sistematizaciji na tem področju v učbeniškem gradivu (torej tudi na sploh) pokaže tudi raziskava Ahačiča idr. (2017),² v kateri avtorji izraze, ki se nanašajo na besedilo, umestijo med skladnjo (besedilna skladnja) ali fonetiko (besedilna fonetika).

2 Besedilo in skupinjenje besedil

2.1 Problem opredelitve besedila

Na področju slovenističnega besediloslovja je še vedno uveljavljena opredelitev besedila po de Beaugrandu in Dresslerju (1992) kot komunikacijske pojavitve, ki izpolnjuje sedem kriterijev besedilnosti, med katerimi sta vsaj informativnost in sprejemljivost izrazito subjektivna. Prav zato ta opredelitev besedila ne zadostuje. Na besedilo je treba gledati z več vidikov hkrati, in sicer s strukturno-slovničnega, komunikacijsko-funkcijskega (pragmatičnega) in semantičnega vidika, ki si tudi razvojno sledijo v navedenem zaporedju. Strukturno-slovnični vidik daje poudarek na analizi besedilnotvornih, zlasti zaimenskih in morfemskih sredstev vezanja besedilnih enot, komunikacijsko-funkcijski ali pragmatični na sporočevalni vlogi besedila v danih okoliščinah in semantični na pomenskem razmerju med besedilnimi enotami/propozicijami (t. i. besedilna sklenjenost). Zanimariti ne gre niti naslovnika, ki s svojim pogledom na svet prispeva k interpretaciji besedila, in na povezanost besedila z drugimi semiotskimi sistemi (Starc 2011: 434, Vičar 2015: 802). Besedilo je tako komplementarni, multimodalni kulturno-družbeni fenomen (Gansel in Jürgens 2007: 51; Starc 2011: 433). To med drugimi potrjujejo spletna besedila, v katerih se prepletajo značilnosti govorenih in zapisanih besedil in pri katerih je običajno linearno branje deloma ali v celoti nadomestilo izbirno.³ Opredelitev besedila kot mesta pogajanja o smislu sporočenega (Katnić Bakaršić 1999: 80) vključuje naslovnikov vidik in se prav tako zdi upravičena. Pri teh pogajanjih je naslovnikova naloga, da se skuša kar najbolj približati tvorčevim dejanskim ciljem (Eco 1999). Besedilo je opredeljeno tudi kot sestavljeni znak, konkretni označevalec glede na jezikovna, družbeno-kulturna in druga pravila namreč evocira točno določenega označenca in obratno. Tvorec pri tvorjenju in naslovnik pri interpretaciji vključujeta »svoja lastna življenjska izkustva, lastne poglede, nazore« (Virk 1999: 143 po Eco 1999), kar po Verschuernu (2000) predstavlja posameznikov mentalni svet, Simpson (2014: 23) pa to po Hallidayju povzame z besedami, da jezik zrcali udeležencevo mentalno sliko sveta.

² Raziskava prinaša pregled rabe jezikoslovne terminologije, njen cilj pa je »poenotenje jezikoslovnih izrazov pri slovenščini in drugih jezikih na pojmovni in izrazni ravni« (Ahačič 2017: 4).

³ Izbirno branje naslovniku omogoča, da sam izbere ne le vsebine, ki jih bo bral, ampak tudi smer branja in s tem zaporedje branih vsebin.

Opredelelitev besedila lahko po Ganselu in Jürgensu (2007: 51) povzamemo tako: besedilo je v sebi koherentna celota jezikovnega komuniciranja v danem kontekstu, ima prepoznavne komunikacijske naloge in na poseben način oblikovano strukturo, tj. zvezo slovničnih in semantičnih relacij med stavki oz. propozicijami, ki tvorijo besedilo in ki vplivajo na njegovo notranjo povezanost ali koherentnost.⁴

2.2 Predlog sistemskega skupinjenja besedil

Besedila glede na prototipične zunaj- in znotrajbesedilne prvine skupinimo na besedilne tipe, vrste, razrede, različice idr. Skupinjenje besedil je predlog v smislu sistemsko-teoretičnega vidika in je prav tako temeljno raziskovalno področje besediloslovja. Poznavanje znotraj- in zunajbesedilnih prvin neke besedilne skupine povečuje stopnjo objektivnosti pri sicer opisni analizi konkretnega posameznega besedila in posledično posameznikovo jezikovno sporazumevalno zmožnost. Posameznik pri (tvorjenju ali) interpretaciji nekega besedila lahko opazuje, ali dano besedilo pri določenih prvinah odstopa od pričakovanega, torej pritegne pozornost, ali ne; tako lahko ne le po občutku, ampak s konkretnimi primeri prikaže, zakaj meni, da je tvorec, recimo, negotov pri podajanju informacij, da morda katere informacije prikriva ipd.

2.2.1 Besedilni tip

Besedilna skupina, ki jo pojmuje in poimenujemo z besedno zvezo *besedilni tip*, po Gansel, Jürgens (2007: 68) ni vezana na posameznikove aktivnosti znotraj nekega komunikacijskega področja, temveč na besedilno infrastrukturo. Tako besedilom nekega besedilnega tipa pripisujemo značilnosti izključno na osnovi jezikovnih meril, kot so a) slog (ironično),⁵ b) kanal (digitalno), c) vloga/funkcija besedila, (povezovalno) in č) slogovni postopek ali tematski razvoj (pripovedno besedilo) (Gansel, Jürgens 2007: 69).⁶ Besedilni tipi glede na svoje jezikovne značilnosti predstavljajo »vir za tvorjenje

⁴ Kot kriterije besedilnosti navajata: medbesedilnost, funkcionalnost, celostnost, materialnost in medijskost. Pri tem se materialnost in medijskost nanašata na razlikovanje med digitalnim in klasičnim besedilom ter na načine posredovanja besedila naslovniku (internet, radio, televizija). Funkcionalnost je določena s primarnimi zunajbesedilnimi značilnostmi, kot so družbena institucionalnost, situacijskost, intencionalnost, sprejemljivost in informativnost. Celostnost pa temelji na integracijski moči komunikacijske naloge, katere sestavine določajo ciljnost in namernost besedila. Celostnost se kaže v znotrajbesedilnih merilih, kot sta kohezivnost in koherentnost, ter tematskosti in tudi v zgradbi besedila.

⁵ Slog ali stil je po Juvanu (2003: 16) razpoznaven način rabe jezika, ki določa področje besedilnega smisla in izdaja tvorčeve subjektne pozicije, slog je torej, tako Juvan, »identitetna navigacija«, zato se izraz slog ne prekriva z izrazom slogovni postopek (več opomba 6), skupno jima je, da oba s še drugimi jezikovnimi in nejezikovnimi značilnostmi sooblikujeta smisel besedila. Ironično besedilo je lahko pripovedno, opisno ali argumentativno, morda tudi razlagalno.

⁶ Po van Dijk (1980: 134) vsako besedilo, torej tudi govorjeno, sodi k vsaj enemu prevladujočemu slogovnemu postopku. Ti postopki so po Heinemannu (2000b: 358) opisovanje dejstev v prostoru, pripovedovanje, ki vrednoti fenomene v času, ekspozicija ali razlaganje, ki je razgradnja konceptov, in argumentacija, utemeljena na razmerju med izrekom in tvorcem. Heinemann sicer izhodiščno navaja le 3 besedilne tipe, tj. opisovanje, pripovedovanje in argumentiranje, a kasneje k razlaganju doda še instrukcije. Navedene slogovne postopke pa vzporeja z van Dijkovimi superstrukturami (1980: 128–159). Naj omenim še Vičar (2013), ki po Martinu (1989) ne govori o slogovnih postopkih, temveč o stvarnih besedilnih vrst (angl. *factual genres*).

besedilnih vrst v različnih komunikacijskih položajih» (p. t.). Naj navedeno ponazorim s primerom besedilnega tipa glede na sporočevalno namero, to je recimo prošnja. Da tvorec lahko oblikuje svoje besedilo neke besedilne vrste (prošnja za pridobitev štipendije, prošnja za izvolitev v naziv ipd.), s katerim želi ubesediti, da naslovnika kaj prosi, mora temo oblikovati skladno z značilnostmi nekega slogovnega postopka, v danem primeru z utemeljevanjem (kar je prav tako besedilni tip) in skladno z značilnostmi prenosnika, recimo vidno-pisnega (tudi to je besedilni tip). Poleg teh jezikovnih značilnosti pa naj bi pri tvorjenju upošteval še nejezikovne značilnosti določenega komunikacijskega področja (recimo izobraževanje), kar vse sooblikuje značilnosti konkretnega posamičnega komunikacijskega stika, in tako skupaj z jezikovnimi značilnostmi tvori enkratno in neponovljivo besedilo neke besedilne vrste.

Besedilni tip povzema več različnih jezikovnih značilnosti, dobiva različne značilnosti različnih besedilnih razredov in drugih hierarhičnih nivojev klasifikacije in tipologizacije besedilnih vrst ter po mnenju Gansela in Jürgensa ni del sistematike besedilnih vrst.

2.2.2 Besedilna vrsta

Najpogostejše poimenovanje za skupino besedil je besedilna vrsta. Način, kako raziskovalci poimenujejo in pojmujejo besedilno vrsto, je odvisen od njihovega pojmovanja besedila. Tako je pri nas besedilna vrsta opredeljena kot stalna oblika besedil (Toporišič 2000: 721). V povezavi s funkcijsko zvrstnostjo (npr. Skubic 2005) in pragmalingvistiko (npr. Mikolič 2007, Mikolič 2007a, Mikolič in Romih 2015) se uporablja termin besedilna vrsta, znotraj sistemsko-funkcijskega jezikoslovja (npr. Bizjak 2005, Vičar 2013) pa žanr.

Besedilne vrste so presečišče različnih jezikovnih, družbenih in kognitivnih vprašanj, njihovo poznanje predstavlja splošni orientacijski okvir za procese tvorjenja in razumevanja besedil. Kot navajata Gansel, Jürgens (2007: 92), se besedilne vrste konstituirajo prek prototipičnih medsebojno povezanih kontekstualnih in strukturnih značilnosti. Po njunem mnenju se tako oblikuje okvir za prototipične značilnosti besedil. Te značilnosti so se oblikovale na osnovi konvencij jezikovnih uporabnikov o jezikovno-komunikacijskih vzorcih, za katere so značilni le določeni sporočevalni nameni⁷ glede na medijsko-položajne in tematske značilnosti. Heinemann in Vieweger (1991: 148–150) sporočevalne namene oziroma besedilne funkcije opišeta kot a) funkcijo besedila v interakciji, b) prispevek besedila k realizaciji družbenih okvirjev/možnosti, c) k posameznikovim ciljem in č) h konstituiranju družbenih razmerij. Avtorja navedeta štiri primarne medsebojno inkluzivne besedilne funkcije, izražene z glagoli *izraziti*, *povezati*, *informirati* in *usmerjati*. Zavedata se, da je te funkcije mogoče doseči tudi z nejezikovnim komuniciranjem. Tako razumevanje sporočevalnega namena vključuje

⁷ Izraze sporočevalni namen, besedilna funkcija/vloga oziroma vloga/funkcija besedila in tvorčeva namera uporabljam sopomensko, čeprav se termin tvorčeva namera nanaša na namero posameznega tvorca v trenutku komuniciranja, sporočevalni namen na namen sporočanja, torej izmenjavanja sporočil, medtem ko termin besedilna funkcija v ospredje postavlja delovanje in predvideno učinkovanje besedila kot celote z vidika vseh udeležencev.

večfunkcijski vidik, ki ga poudarja jezikovna pragmatika in ga povezuje s funkcijami besedila po Bühlerju in Jakobsonu. To nujno potrebno povezavo v nekoliko drugačni obliki zagovarja že Kunst Gnamuš (1994a: 54–55 po Nuyts 1992: 60). Vse navedene spremenljivke pogojujejo značilno in ustrezno obliko strukture besedila kot predstavnika določene besedilne vrste.

2.2.2.1 Besedilne vrste v povezavi s »komunikacijskimi področji/družbenimi sistemi«

Izraz »družbeni sistem« Gansel in Jürgens (2007) uporabljata sopomensko za »komunikacijsko področje«. Pri tem termina »komunikacijsko področje« ne gre enačiti s pojmom področja, kot ga uporablja Mikolič (2007, 2007a). Družbeni sistem pa se ne nanaša na družbeno ureditev, ampak pomeni način organiziranja vedenja in ravnanja neke skupnosti na različnih področjih, ki so potreba za doseganje skupnih interesov te skupnosti.⁸

2.2.2.1.1 Vloga družbenih dogovorov

Že Aristotel (Kušej, Pavčnik, Perenič 1993: 24) navaja, da je človek družbeno in družabno bitje. Oblike sožitja z drugimi, kot navajajo Kušej, Pavčnik in Perenič (1993: 24–25), se nenehno spreminjajo, saj je za človeka značilno t. i. produktivno delo, torej proizvodnja življenjsko pomembnih materialnih dobrin kot podlaga za oblikovanje skupnosti oziroma družbe. »Pojem družbe nosi sam v sebi prvine urejenosti, se pravi sistema določenega vedenja in ravnanja posameznikov, ki družbo sestavljajo« (Kušej, Pavčnik, Perenič 1993: 26). Družbena razmerja med posamezniki so lahko »v tolikšni meri interesno konfliktna, da njihovo pravno neurejanje ogroža temeljne človekove dobrine in onemogoča, da temeljne družbene dejavnosti nemoteno delujejo« (Pavčnik 1997: 22), zato vsaka oblika družbenega sožitja zahteva določena pravna pravila in pravna načela, »ki [...] urejajo življenjsko pomembno zunanje vedenje in ravnanje ljudi v državnopravno organizirani družbi.« (Pavčnik 1997: 17–18). Gre za norme oziroma predpise (Kušej, Pavčnik, Perenič 1993: 59), ki terjajo od ljudi določeno družbeno zaželeno vedenje ali ravnanje. V tem primeru je poudarek na regulatorni vsebini in funkciji norme. Norma pa pomeni tudi tako ravnanje ali vedenje v družbi, ki se v ustreznem okolju, v ustrezni skupnosti ali skupini šteje za »normalno«, to je povprečno, veljavno, običajno, torej ravnanja ali vedenja, ki se ga ljudje dejansko držijo in zavoljo česar se nanje lahko zanesemo.

2.2.2.1.1.1 Komunikacijska področja

Po Gansel in Jürgens (2007: 70) je komunikacijsko področje »določeno družbeno področje, za katero so konstitutivne specifične norme dejanj in vrednotenja. Komunikacijsko področje lahko opišemo kot položajno in družbeno opredeljene komplete besedilnih

⁸ Morda bi ustrenejši izraz bil družbene infrastrukture, saj gre za to, kar je potrebno, da skupnost opravlja svoje poslanstvo, a termin sistem poudarja red, ki omogoča in določa delovanje skupnosti.

vrst.« Ta področja so vzgoja, množični mediji, gospodarstvo, pravo, religija, znanost, politika in umetnost.⁹ Znotraj navedenih področij nadalje govorita (2007: 75) o besedilnih vrstah v ožjem in širšem smislu. Npr. za znanstveno področje je izvirni znanstveni prispevek prototipična besedilna vrsta oziroma besedilna vrsta v ožjem smislu, poljudnoznanstveni prispevek oziroma pogodba o zaposlitvi znanstvenega raziskovalca pa v širšem smislu, saj se prvi povezuje s področjem množičnih medijev, druga s pravom.

2.2.2.1.1.2 Besedilne vrste v zakonskih in podzakonskih predpisih

Tvorjenje besedilnih vrst določajo tudi zakonski in podzakonski predpisi, npr. navodilo za uporabo zdravil ima z *Zakonom o zdravilih*¹⁰ v 87. členu določene obvezne vsebinske enote. To velja tudi za vsebino zavarovalne police, za vabilo obtoženca na razpravo, ki ga obtožencu pošlje sodišče npr. po *Zakonu o prekrških*, 115. člen,¹¹ obvezne vsebinske enote strokovnemu poročilu za izvolitev v naziv določajo pravilniki, statuti. Navedeno dodatno potrjuje opredelitev besedilnih vrst kot produktov konvencionalnih jezikovnih dejanj znotraj nekega komunikacijskega področja.

2.2.2.2 Klasifikacija in tipologizacija besedilnih vrst

Skupinjenje besedilnih vrst je predlog v smislu sistemsko-teoretičnega vidika razumevanja besedilnih vrst. Kot najstarejši poskus skupinjenja besedil glede na znotraj- in zunajbesedilne značilnosti velja delitev na funkcijske stile (Gansel, Jürgens 2007: 60–61), a ta delitev je zelo groba. 1972 je Sandig (povz. po Heinemann in Viehweger 1991: 135–136) izbrala 20 značilnosti (npr. govorjen, spontan, monološki, dialoški, prostorski in/ali časovni stik, velelniške oblike, elipse) in ugotavljala, katere od navedenih značilnosti so tipične za določeno besedilo, npr. za zdravniški recept je tako značilno, da ni niti govorjen niti spontan, med tvorcem in naslovnikom ni niti prostorske niti časovne hkratnosti, je enogovorno besedilo, ki ima značilna besedilna začetek in zaključek. Navedene razločevalne značilnosti spominjajo na merila ločevanja besedil na javna/zasebna,¹² uradna/neuradna, enogovorna/dvogovorna, zapisana/govorjena itd. S temi merili opisujemo večinoma le zunajbesedilne značilnosti, zato tovrstni opisi besedilnih vrst predstavljajo le parcialno, nepopolno tipologijo besedilnih vrst (Heinemann in Viehweger 1991: 137, Heinemann 2000a: 509–511).

Skupinjenje besedil se pri nas v osnovi razume le kot tipologija besedil (Toporišič 2000: 715), a bi se pravzaprav moralo nanašati tudi na klasifikacijo, ki je po Gansel in Jürgens (2007: 64–68) vertikalna sistemska delitev glede na enake ali podobne lastnosti, npr. na področju umetnosti so umetnostna besedila epska, lirski ali dramska. Tipologizacija pa je horizontalna delitev, ki vprašanja o besedilnih vrstah razume kot vprašanja o delovanju ljudi na sploh znotraj komunikacijskih področij, npr. lirski

⁹ Nemara bi veljalo kot komunikacijsko področje dodati družino.

¹⁰ Zakon o zdravilih. Na spletu. Dostopno 25. 7. 2018.

¹¹ Zakon o prekrških. Na spletu. Dostopno 25. 7. 2018.

¹² O ustreznosti terminov *zasebno* in *javno* Skubic 2005: 90.

besedila so sonet, oda, romanca ... Prehodi med skupinami besedil so mehki, zato so možna prehajanja in prepletanja neprototipičnih značilnosti.

V okviru gradnje korpusa turističnih besedil se je z vprašanji delitve besedil ukvarjala Mikolič (2007 in 2007a).¹³ Avtorica (2007: 110) turistična besedila deli na a) pravna, b) znanstvena, c) strokovna in poljudnoznanstvena, d) publicistična besedila s področja turizma, e) turističnoposlovna in f) turističnooglaševalska. Že sama poimenovanja skupin kažejo, da turističnoposlovna in turističnooglaševalska besedila sodijo na jedrno področje reda turističnih besedil, ostala besedila na mejno, saj se povezujejo z drugimi komunikacijskimi področji (mediji, pravo), ali pa sodijo k drugim komunikacijskim področjem (znanost). Turizem je kot gospodarska panoga del komunikacijskega področja gospodarstvo. Možnost klasifikacije in tipologizacije turističnih besedil prikazuje tabela 1.

Tabela 1: Odsek prikaza možne klasifikacije in tipologizacije turističnih besedil

Razred	Besedila komunikacijskega področja <i>gospodarstvo</i>	
Red	Turistična besedila	
	Jedro območje	Mejno območje
Družina 1	Turističnoposlovna besedila	
Besedilna vrsta	Razgovor ob sklenitvi turističnega aranžmaja	Pogodba o nakupu potovalne storitve
Družina 2	Turističnooglaševalska besedila	
Besedilna vrsta	Turistični vodnik	Ocena turističnega vodnika
Različica besedilne vrste	Turistični vodnik za mlade	

V slovenščini imamo podrobne opredelitve in tipologijo novinarskih besedilnih vrst in zvrsti za komunikacijsko področje *mediji* in znotraj literarne vede za komunikacijsko področje *umetnost*. Znanstvenega prispevka, ki bi prinašal podrobno klasifikacijo in tipologizacijo besedilnih vrst po drugih komunikacijskih področjih, še nimamo, poleg tega obstoječe tipologije ne razlikujejo med besedilnim tipom, besedilno vrsto in ne vpeljujejo vertikalne klasifikacije besedil.

2.2.2.2.1 Vpliv tradicije na poimenovanje in pojmovanje besedilne vrste

Tradicija in vsakdanja raba izrazov, kot so pismo, prošnja, zahvala, precej vplivata na poimenovanje in pojmovanje, kaj je besedilna vrsta. Navedeno trditev skušam

¹³ Krajnc Ivič 2018.

prikazati s primeri za poimenovanje in pojmovanje skupin besedil, predstavljenih pod točkami 2.2.2.2.1.1 o pismu, 2.2.2.2.1.2 o vabilu in oglaševalskem besedilu in 2.2.2.2.1.3 o kritiki, komentarju, oceni ter recenziji.

2.2.2.2.1.1 Motivacijsko pismo je npr. poimenovanje, pogojevano s tradicijo vloge besedila, poslanega v pisemski ovojnici, ter predvidenim zaželenim perlokucijskim učinkom. Ožjeinteresno pismo¹⁴ namreč po Heinemannu (2000a) vsebuje glede na družbeno in emocionalno razmerje med dopisovalcema praviloma osebna doživetja (izkušnje) in po predpostavki tvorca za naslovnika relevantno primerno znanje. Vsebina pisma¹⁵ je določena s komunikacijskim položajem, in sicer glede na družbeno vlogo udeležencev in družbeno razmerje med njimi ter glede na zanimivost teme za ožji ali neomejen krog naslovnikov. Če gre za ožjeinteresna in uradna pisma, so ta lahko vnaprej dogovorjena besedila, ki služijo kot pisni dokazi, prikazi predhodnih ustnih namer in dogovorov med tvorcem in naslovnikom. Merilo slogovni postopek je določen z vsebino in besedilno vlogo. To besedilu določi tvorec glede na svoje trenutne želje, potrebe, hotenja v odnosu do naslovnika, zato so pisma lahko povezovalna (voščilo, čestitka, zahvala, sožalje, pozdrav, opravičevanje), pozivna (vprašanje, želja, prošnja, prošnja/poziv za opravičenje, očitek), predstavitvena (soglasje, novica), vrednotenjska (predlog, navodilo, nasvet, graja), izvršilna (obljuba, zagotovilo, opomin) ali večfunkcijska. Pozdrav je nepogrešljiva sestavina pisma, kar pomeni, da je osnovna besedilna vloga ožjeinteresnega neuradnega pisma povezovalna. Izraz *motivacijski* zgolj izpostavlja to besedilno vlogo, saj tvorec želi spodbuditi, da naslovnik z njim vstopi v komunikacijski stik.

Poimenovanje (*e-*)pismo se enako kot poimenovanje telefonski pogovor, letak ali brošura nanaša na besedilni tip. Pri tem je merilo ločevanja kanal, prek katerega je bilo besedilo posredovano med udeležencema.

2.2.2.2.1.2 Vabilo in oglaševalsko besedilo

Opredeljevanje besedilne vrste le glede na prevladujoč sporočevalni namen predstavlja dodatno težavo. Kot prvo, gre za merilo razlikovanja med besedilnimi tipi, kot drugo tudi za besedila velja, da so večfunkcijska, hibridna. Vabilo je hkrati utemeljevalno pozivno in izvršilno besedilo, še posebej, če je poziv izražen z eksplicitnim performativnim glagolom *vabim(o)*. Manj izrazita je izvršilna ilokucijska vloga, če je namera izražena v deležniški obliki *vabljeni*, *vabljen* ob elipsi glagola biti v 2. os. (*si*, *ste*, *sta*). Pri vrinjeni sekvenci v potekajoče pogovarjanje *A prideš jutri? – Joj, ne utegnem. Hvala ti, da si se spomnil name.* je motivacijska replika večfunkcijska, saj govoreči na svoje vprašanje pričakuje odgovor, sogovorca vabi in se zaveže, da bo v primeru soudeležencevega pritrdilnega odziva ob dogovorjenem času na dogovorjenem mestu. Ali lahko širšeinteresno vabilo razumemo kot oglaševalsko besedilo? Tega sicer ne moremo opredeliti po Searlovih pogojih posrečenosti govornega dejanja, razen če izhajamo iz prevladujočih tvorčevih namer, in sicer predstavitvene – oglaševalno

¹⁴ Značilnosti pisma veljajo tudi za e-pismo.

¹⁵ Krajnc Ivič 2017.

besedilo predstavlja prodajno ali storitveno novost – in pozivne – tovrstno besedilo poziva naslovnika, da naj si oglaševano privošči oziroma stori, kot je oglaševano. To pomeni, da je skupina besedil, ki jih označujemo s poimenovanjem oglaševalno besedilo, opredeljena z drugimi merili kot zahvala, opravičilo ali prošnja, katerih opredelitev temelji na tvorčevi nameri (torej gre za besedilne tipe), ali kot okrogla miza,¹⁶ letak, brošura, katerih pojmovanje in poimenovanje temeljita spet na drugih merilih.

2.2.2.2.1.3 Kritika, komentar, ocena in recenzija

Ali je s komunikacijskim področjem povezano razlikovanje v poimenovanju besedilnih skupin kritika, komentar, ocena in recenzija? Ta besedila so utemeljevalna, odzivna in mnenjska, po Gansel in Jürgens (2007: 70) ne sodijo v isti besedilni razred, komentar je medijsko besedilo, recenzija znanstveno. A ta ugotovitev deluje precej splošno. Zato sem skušala najti povezave med poimenovanjem tovrstnih besedil glede na komunikacijsko področje.

Komentar po Gansel in Jürgens (2007: 70) kot argumentativno mnenjsko besedilo poziva k spreminjanju mnenja/delovanja ali k nadaljnjim komentarjem. Oblikovan je lahko tako, da predstavi dve ali več ločenih videnj ali po načelu za – proti. Tak komentar nujno vključuje zaključek. Nadalje je komentar lahko izraz strinjanja z izhodiščnim besedilom/dogodkom/filmom idr. Tretja različica komentarja je kratki komentar, ki temelji le na citatih. Znano je, da komentarji ne nastajajo le v okviru poklicnih udejstvovanj tvorca, npr. tema dneva kot stalna rubrika dnevnika *Delo*, ampak lahko npr. na spletu (komentar na spletnih forumih) vsakdo komentira nogometno tekmo, aktualna politična dogajanja, stanje na cestah, vremenske razmere ipd. Po drugi strani je komentar značilna skupina besedil za izražanje mnenj o športu in ga pišejo športni kritiki, komentator pa spremlja neposredne prenose športnih dogodkov.

Komentar je na komunikacijskem področju mediji torej besedilo, ki ga tvori strokovnjak nekega področja (npr. športa, aktualnih političnih dogajanj). Za poimenovanje vrednotenjskega mnenjskega besedila na komunikacijskem področju umetnost pa se uporabljajo izrazi kritika, redkeje ocena, a tudi recenzija (tabela 3).

Možna so tudi poimenovanja z desnim prilastkom, npr. ocena filma (290 pojavitev¹⁷)/knjige (128)/likovnih (2)/leposlovnih (1)/književnih (4)/knjižnih (2)/literarnih (1)/razstavljenih (4)/predstavljenih (1) del.

Po podatkih zbirke Gigafida je leksem *ocena* (224.493) pogostejše rabljen kot *kritika* (58.611), *ocenjevalec* (2.220) pa kljub temu redkeje kot *kritik* (41.736). Če sta smiselni besedni zvezi *kritična ocena* in *kritični ocenjevalec*, po podatkih Gigafide ni rabe besedne zveze *ocenjevalna kritika*. To bi pomenilo, da je pomensko polje leksema *ocena* širše od pomenskega polja leksema *kritika*, a primer s področja leposlovja prikazuje tudi sopomensko rabo:

¹⁶ Ali je besedna zveza *okrogla miza* ustrezno poimenovanje besedilne vrste? Gre namreč za besedilo, ki nastaja ob (javnem) soočanju o temi, o kateri imajo enakopravni sodelujoči lahko nasprotujoča si stališča, mnenja.

¹⁷ Podatki v oklepajih so navedeni po Gigafidi, 25. 7. 2018.

Petra Vidali je Glazerjevo listino prejela za publicistično, kritiško in uredniško delo. Svoje ocene leposlovnih del objavlja [...] ter v Večerovi prilogi Čitalnica, ki je pod njenim uredništvom postala prepoznaven prostor za objavljanje knjižnih ocen. Njene literarne kritike odlikujejo (Gigafida, 19. 2. 2018).

Tabela 3: Poimenovanja za mnenjske skupine besedil in njihova pojavitev v Gigafidi

Področje	Skupine besedil			Tvorec
	Kritika	Ocena	Recenzija	
				Strokovnjak ¹⁸
Likovna	227	7	1	Likovni kritik
Filmska	308	21 ¹⁹	27	Filmski kritik
Glasbena	205	12	7	Glasbeni kritik
Gledališka	268 ²⁰	17 ²¹	5	Gledališki kritik
Literarna	668	22	7	Literarni kritik
Kiparska	1	/	/	/
Književna	63	14	5	Književni kritik
Knjižna	9	101	45	Knjižni kritik
Kuharska	1	/	/	Kuharski kritik
Kulturna	39	2	55	Kulturni kritik
Koncertna	2	/	6	Koncertni kritik
Avtomobilska	4	/	1	Avtomobilski kritik
Računalniška	/	8	2	/
Jezikoslovna	7	/	1	/

Preveriti bi veljalo še, ali ta trditev velja tudi za komunikacijsko področje, v okviru katerega je besedilo nastalo. To bi pomenilo, da je treba obravnavo skupino besedil, kot sta kritika in ocena, vezati na tista komunikacijska področja, za katera je pogostejša raba

¹⁸ Po podatkih Gigafide so zelo redka poimenovanja s samostalnikom *ocenjevalec*, in sicer po ena pojavitev za področje filma in likovne umetnosti ter 3 za glasbo in literaturo, 2 pojavitvi s pridevnikom *knjižni*.

¹⁹ Ta je lahko tudi številčna in ni nujno, da jo tvori strokovnjak, torej ocena ne nosi iste teže kot filmska kritika, zato ne gre za sopomenski izraz.

²⁰ Besedna zveza se v zbirki Gigafida pojavlja od 1992 dalje.

²¹ Besedna zveza se pojavi v letu 1999 pojavi enkrat, ostale pojavitve po letu 2000. Zanimiv je primer rabe *Na dolgem seznamu vlog v ljubljanski Drami je le malo takih, ki jim pravimo nosilne in jih običajno kritiki izpostavijo v gledaliških ocenah* (Gigafida, 19. 2. 2018), v katerem je razvidno, da je tvorec ocene kritik.

poimenovanja ocena oziroma kritika.²² Morda je prikazana raba le posledica težnje po slovenjenju na nekem komunikacijskem področju, na drugem pa je raba termina ocena ustrežnejša, npr. *ocena zaključnega dela*, lahko da gre za laična poimenovanja, deloma prilagojena težnji po drugačnosti od npr. konkurenčnega izdajatelja istovrstnih besedil podobnih vsebin,²³ ki postopoma lahko vodi v razvoj različic neke skupine besedil, te se namreč zgodovinsko-razvojno oblikujejo na osnovi različnih besedilnih vzorcev neke besedilne vrste (Gansel in Jürgens 2007: 56).²⁴

Poleg ocene in kritike se za poimenovanje skupine vrednotenjskih mnenjskih besedil pojavlja še izraz recenzija, in sicer je raba izrazita na komunikacijskih področjih, vezanih na umetnost in knjige. V zadnjem času se izraz recenzija pojavlja z levim določilom *video*, kar velja tudi za komentar, ki je lahko *audio* ali *video*. Določili kažeta na kanal ali način posredovanja besedila naslovniku, ne pa tudi področja, torej na vsebino, temo, na katero se recenzija/komentar nanaša.²⁵

2.2.2.3 Skupinjenje in pojmovanje skupin besedil v učbenikih in učnih načrtih za slovenščino

Dokument *Splošne specifikacije vaj in nalog*²⁶ prinaša pregled obstoječih in s strani ministrstva potrjenih učbenikov za slovenščino za osnovno šolo in gimnazijske programe, obstoječih e-gradiv, učnega načrta za slovenščino v OŠ in za gimnazijske programe in le deloma za druge srednješolske programe ter kratek pregled relevantnih strokovnih in znanstvenih prispevkov. Ugotovljeno je bilo, da se v zbranem gradivu obravnava v povprečju petinsedemdeset besedil, učečim se predstavljени kot besedilne vrste, npr. voščilo, čestitka, zahvala, opravičilo, prošnja/vloga/prijava, življenjepis,²⁷ opis osebe/kraja/postopka, pripoved o življenju osebe, vabilo, oglaševalsko besedilo, mali oglas, komentar, ocena, zapisnik, e-pošta, pismo, potrdilo, pooblastilo, intervju. Sam izraz besedilna vrsta ni natančno opredeljen. Merila, kdaj gre za besedilno vrsto in kdaj ne, niso enotna, saj je npr. besedilna vrsta prošnja, vabilo, zahvala, določena na osnovi sporočevalnega namena, medtem ko to merilo ne velja za življenjepis ali e-pismo. Nadalje učeči se ločeno in po stopnjah spoznava vsebinske strukturne enote eseja, tako se najprej seznanijo z opisom osebe (zunanje, telesne značilnosti), nato z oznako osebe (predstavitev njenega značaja), nazadnje še s pripovedjo o osebi (dogodki iz njenega življenja). Z didaktičnega vidika je tak način verjetno ustrezen, a vzbuja vtis, da se izrazi opis, oznaka, pripoved nanašajo na besedilne vrste, čeprav so to poimenovanja besedilnih tipov. Opis osebe je del npr. besedilne vrste zaslišanje priče v kazenskem postopku.

²² Tvorec besedila ima torej na voljo več poimenovanj za isti denotat vsaj dve poimenovalni možnosti, izbira pa je lahko odvisna od konteksta (Ulčnik 2014).

²³ Za potrditev navedenega bi bile nujne nadaljnje besedilnovrstne raziskave.

²⁴ Kot primera različic besedilne vrste navajata besedilno vrsto vremenska napoved in njeni različici vremensko napoved za sosednje pokrajine in vremensko napoved za pomorščake.

²⁵ Podobno je v prvi vrsti na komunikacijsko področje religija vezano poimenovanje besedilne vrste oznako, ki je po SSKJ 'duhovnikovo sporočilo, obvestilo ob koncu maše o cerkvenih dogodkih v prihodnjem tednu'.

²⁶ Dokument *Specifikacija zbirke besedil BERTA* je trenutno interno gradivo projekta *Slovenščina na dlani*, ki smo ga pripravljale Mira Krajnc Ivič, Darinka Verdonik, Tanja Brčić Petek, Branislava Vičar in Ines Voršič.

²⁷ Kljub uveljavljeni splošni rabi življenjepisa v obliki europass se učeči se z njim med formalnim izobraževanjem ne seznanijo oziroma je odločitev, ali bodo obravnavali to obliko življenjepisa, prepuščena učitelju.

2.2.2.3.1 Merila skupinjenja besedil v učbeniškem gradivu

Besedila se v pregledanem gradivu skupinijo po naslednjih merilih: a) vsebini, temi (turistična, pravna besedila), b) perlokucijskem učinku (humorna besedila), c) ilokucijski vlogi (pozivna, zavezovalna), č) tvorcu besedila (novinarska besedila),²⁸ d) slogovnem postopku (pripoved o življenju osebe, predstavitev/opis osebe/kraja, prepričevalni pogovor). A med temi merili ni vzpostavljenih medsebojnih razmerij, kar pred učečega in učečega se postavlja ovire. Še posebej, a) če upoštevamo, da se besedila v srednješolskih učbenikih (npr. Bešter 1999: 60–67 in 87–90) po vlogi enkrat skupinijo skladno z Jakobsonovo (1996: 149–160) opredelitvijo funkcije jezika, ki jo povzema tudi Toporišič (2000: 724–725), in drugič s Searlovimi razredi govornih dejanj, b) pod a–d navedena merila v učbenikih niso predstavljena kot merila skupinjenja besedil in c) glede na jezikovna merila besedila skupinimo na besedilne tipe in ne na besedilne vrste.

V pregledanem osnovno- in srednješolskem gradivu so prisotna povezovanja med slogovnimi postopki in tvorčevo namero ali med tvorčevo namero in slovničnimi značilnostmi besedilne vrste, a le pri zapisanih besedilih, kar implicira, da se npr. tema govornih besedil ne razvija skladno z značilnostmi vsaj enega slogovnega postopka in da za govornjena besedila ne velja povezava med slovničnimi značilnostmi in tvorčevo namero.

Za ponazoritev navajam opredelitve zapisnika in zahvale.

2.2.2.3.1.1 Zapisnik – primer povezovanja slogovnega postopka in tvorčeve namere

Zapisnik je opredeljen kot predstavitveno »besedilo o enkratnem preteklem dogodku, zato sodi med pripovedna besedila« (Križaj Ortar idr. 2005: 91).²⁹ Če naj bi bil zapisnik objektivno predstavitveno besedilo, bi se tema lahko razvijala kot opisovanje, in sicer poročanje, saj je bistvo pripovedovanja vrednotenje preteklega dogodka (npr. van Dijk 1980: 140; Heinemann 2000b: 359, Simpson 2014: 122–126). V delu, v katerem so navedeni sklepi, je zapisnik izvršilno besedilo, saj s potrditvijo zapisnika tam navedeni sklepi dobijo izvršilno moč. Z vidika tvorčeve namere je zapisnik torej hibridno besedilo, vsebuje namreč značilnosti dveh skupin besedil, ločenih glede na razrede govornih dejanj: sporočanje-vplivanske in izvršilne (Skubic 2005: 100). Iz tega izhaja, da je v učbenikih (npr. Vogel idr. 2013, Križaj Ortar idr. 2005) zapisnik kot

²⁸ Novinarska besedila so red besedil znotraj komunikacijskega področja medijska besedila (Krajnc Ivič 2018). Tvorec besedila pa je le ena od spremenljivk, ki določajo komunikacijsko področje.

²⁹ V učbeniku *Slovenščina 2: z besedo do besede* (Vogel idr. 2013: 126–127) je pod naslovom *Zapisnik* obravnavano poročilo s seje dijaškega parlamenta. Iz nalog, ki se nanašajo na besedilo, izhaja, da je zapisnik, ali morda poročilo, razumljen kot pripovedovanje o preteklem dogodku.

pripovedno, torej vrednotenjsko besedilo napačno predstavljen.³⁰ Dodati je treba, da zapisnik nastaja hkrati z dogodkom, na katerega se nanaša, torej sta ustrezna sedanjik (dr. Novak *pove*) in preteklik (dr. Novak *je povedal*).

2.2.2.3.1.2 Zahvala – primer povezovanja tvorčeve namere in slovničnih značilnosti

Zahvala je opredeljena kot:

Zahvala je besedilo, s katerim izrazimo hvaležnost. Lahko je neuradna ali uradna. Neuradna zahvala je besedilo, v katerem se sporočevalec navadno zahvali posamezniku, predvsem komu od najbližjih, prijateljev ali znancev. V neuradni zahvali se običajno zahvaljujemo za dejanje, ki je že izvršeno, zato je zahvala napisana v pretekliku. Uradna zahvala je besedilo, v katerem sporočevalec v imenu ustanove izrazi hvaležnost naslovniku za pomoč in sodelovanje. Naslovnika vljudno nagovorimo (npr. z besedo *spoštovani*), ga vikamo, uradno pozdravimo in se podpišemo s polnim imenom in priimkom, navadno napišemo tudi funkcijo. Uradna zahvala je namenjena posamezniku (npr. uradni osebi) ali ustanovi in ima predpisano obliko. Lahko jo posredujemo tudi po elektronski pošti. Tudi v uradni zahvali se zahvaljujemo za izvršeno dejanje, zato je napisana v pretekliku. (Kocjan Barle in Perme 2011: 84–85)³¹

Pri navedeni opredelitvi izstopa, da se od devetih povedi le prva nanaša na funkcijsko značilnost obravnavane besedilne vrste. Četrta in deveta poved govorita ločeno o isti slovnični značilnosti zahvale, a ta značilnost ne velja niti za uradno niti neuradno zahvalo. Glavni stavek ali izrek, s katerim izrazimo prevladujočo tvorčevo namero pri zahvaljevanju je namreč v sedanjiku, če je uporabljena osebna glagolska oblika, npr. *Zahvaljujem se, da ...*; sicer čas dogajanja enačimo s časom izrekanja, npr. *Hvala, da ...* Opis dejanja, za katerega se naslovniku zahvaljujemo, je v pretekliku. Očitna je implikacija, da v komunikacijski praksi ne obstajajo uradne govorjene zahvale, saj definicija navaja oblikovne sestavine (nagovor, podpis s polnim imenom in priimkom) uradne zapisane in neuradne govorjene zahvale. Manjkajo primeri leksikalnih enot za eksplicitno ubeseditev zahvale. Opredelitev je torej pretežno položajno-funkcijska in strukturno-slovnična.³² Temelji na tvorčevi nameri, zato gre za besedilni tip, navedene značilnosti so namreč vir za tvorjenje besedilnih vrst v različnih komunikacijskih položajih. To potrjujejo govorna dejanja, ki jih frazeologija uvršča med t. i. pragmatične

³⁰ »Uradna prošnja je v jedrnem delu pripovedno in utemeljevalno besedilo« (Križaj Ortar idr. 2003: 94–95), a uradna pisna prošnja je subjektivno-objektivno besedilo, zato se tema ne more razvijati pripovedno, temveč le utemeljevalno. Z drugimi besedami, pri izpisani opredelitvi je neustrezno rabljen veznik *in*, saj se tema ne razvija nujno hkrati na oba načina. Če pa se razvija na več kot en način, si ti načini niso v enakovrednem razmerju. Dodatno, izraz *subjektivno* se tu nanaša na tvorčevo možnost subjektivnega presojanja, katere podatke bo vključil v besedilo.

³¹ Tudi v tej opredelitvi najdemo opise zunajbesedilnih značilnosti, ki po Heinemannu (2000a: 509–511) predstavljajo le parcialno tipologijo besedilnih vrst.

³² Krajnc Ivič 2017.

frazeme³³ (Jakob 2006). Zanimivo bi bilo raziskati, kdaj je besedilo z eksplicitno zahvalo samostojno besedilo in kdaj del druge besedilne vrste.³⁴

2.2.2.3.2 V pregledanem osnovno-in srednješolskem gradivu skupinjenje besedil ni enotno. Med različnimi načini skupinjenja tudi ni vzpostavljenega razmerja, kar za učečega lahko predstavlja težave. Dodatno težavo predstavlja ugotovitev, da se v izobraževalnem sistemu pravzaprav obravnavajo besedilni tipi, manj besedilne vrste, čeprav se za poimenovanje skupin besedil skoraj dosledno uporablja izraz besedilna vrsta. Smiselnost seznanjanja učečega se s skupinami besedil, kot so komentar, kritika, ocena in recenzija, ter njihovo medsebojno razlikovanje sta odvisna od konkretnih značilnosti posamezne skupine besedil, njene umestitve na komunikacijska področja in načina podajanja učnih vsebin skladno z dejansko rabo teh skupin besedil ter od stopnje in smeri izobraževanja. Nujno bi bilo znanja o besedilih in besedilnih vrstah preveriti in vpeljati novosti, saj po Heinemannu in Viehwegerju (1991: 130–131) jezikovni uporabnik v procesu socializacije usvoji, da k ustaljeni besedilni obliki sodijo določene vsebine in funkcije, če pa se kasneje v življenju izkaže, da pridobljeno znanje ni uporabno, se izgubi pomembnost in s tem smiselnost naučenih vsebin.

3 Sklep

Besedila izkazujejo jezikovne in nejezikovne skupne lastnosti, zato jih lahko s sistemsko-teoretičnega vidika skupinimo, to je klasificiramo in tipologiziramo. Pri tem besedilne skupine, ki jih oblikujemo na osnovi jezikovnih meril, kot sta med drugim slogovni postopek in funkcija, imenujemo besedilni tipi, besedilne skupine, ki poleg prototipičnih jezikovnih lastnosti izkazujejo še skupne prototipične nejezikovne lastnosti in so produkti konvencionalnih jezikovnih dejanj znotraj nekega komunikacijskega področja, pa besedilna vrsta. Za razliko od besedilnih vrst besedilni tipi niso del klasifikacije in tipologizacije, saj predstavljajo vire za tvorjenje besedilnih vrst v različnih komunikacijskih področjih.

Prispevek se je teoretično pretežno naslonil na literaturo s področja nemškega besediloslovja, a tam predstavljenih dognanj ne le povzema, temveč skuša upoštevati tudi razlike v delovanju obeh družbenih in jezikovnih skupnosti. Obenem skuša nakazati tudi možne raziskovalne poti in kritično pretresti opredelitve izbranih besedilnih tipov (zahvala, pismo, prošnja), ki so v učbenikih sicer predstavljeni kot besedilne vrste.

³³ Npr. zgled pod točko 2.2.2.2.1.2.

³⁴ Pri gradnji prototipa učnega e-okolja *Slovenščina na dlani* smo za besedilno raven pripravili dva tipa vaj, in sicer označevanje pravilnega odgovora o besedilni vrsti in o njenih značilnostih ter premeščanje besedilnih enot v smiselno zaporedje. Vaje smo oblikovali na osnovi korpusa 500.000 besed. Poiskali smo primere, ki so dali točne rezultate, to pomeni, da so rezultati dali iskane skupine besedil. Kot iskalne pogoje smo določili »opravičujem« ali »opravičujemo«; »čestitam« ali »čestitamo«; »zahvaljujem« ali »zahvaljujemo« in za vremensko napoved »oblačno«. Pri čestitki in zahvali se je pokazalo, da sta pogosto del besedilne vrste. Pri ostalih skupinah besedil (*prosim, prosimo, voščim, voščimo, trdim, trdimo*) pa bi bilo treba dodatno filtrirati besedila, saj smo dobili preveč neustreznih zadetkov.

LITERATURA

- Kozma AHAČIČ (ur.), 2017: *Primerjalni prikaz rabe jezikovnih izrazov pri pouku tujih jezikov v osnovnih in srednjih šolah*. Delovno gradivo za pripravljavce učnih načrtov, učbenikov in drugih učnih gradiv. Ljubljana: Zavod za šolstvo. Na spletu.
- Aleksandra BIZJAK KONČAR, 2005: *Pridiga kot žanr*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Linguistica et philologica, 11).
- Teun A. VAN DIJK, 1980: *Textwissenschaft*. Eine interdisziplinäre Einführung. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Umberto ECO, 1999: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Prev. V. Troha. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Labirinti).
- Christina GANSEL, Frank JÜRGENS, 2007: *Textlinguistik und Textgrammatik (eine Einführung)*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wolfgang HEINEMANN, 2000a: Textsorte – Textmuster – Texttyp. *Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Ur. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S. F. Sager. Berlin, New York: Walter de Gruyter (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; Zv. 16). 507–523.
- Wolfgang HEINEMANN, 2000b: Vertextungsmuster Deskription. *Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Ur. K. Brinker, G. Antos, W. Heinemann, S. F. Sager. Berlin, New York: Walter de Gruyter (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; Zv. 16). 356–369.
- Wolfgang HEINEMANN, Dieter VIEHWEGER, 1991: *Textlinguistik. Eine Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Nataša JAKOB, 2006: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Roman JAKOBSON, 1996: *Lingvistični in drugi spisi*. 1. ponatis. Ljubljana.
- Marko JUVAN, 2003: Stil in identiteta. *Jezik in slovstvo* 48/5. 3–18.
- Marina KATNIČ-BAKARŠIČ, 1999: *Lingvistička stilistika*. Budimpešta: Open Society Institute.
- Mira KRAJNC IVIČ, 2015: Kohezivno-konektorska sredstva v besedilih, nastalih v predvolilnih obdobjih. *Slavistična revija* 63/3. 269–283.
- Mira KRAJNC IVIČ, 2017: Med materinščino in vero – iz pisem Zdenki Serajnik. *Svetloba drami našega duha: znanstvene razprave o delih Zdenke Serajnik*. Ur. S. Krajnc. Slovenske Konjice: Občina, Ljubljana: Teološka fakulteta. 107–120.
- Mira KRAJNC IVIČ, 2018: Besedilne vrste v slovenskem besediloslovju. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 75–86, 276.
- Gorazd KUŠEJ, Marijan PAVČNIK, Anton PERENIČ, 1993: *Uvod v pravoznanstvo*. Učbenik. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Vesna MIKOLIČ, 2007: Modifikacija podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst. *Slavistična revija* 55/1–2. 341–355.
- Vesna MIKOLIČ, 2007a: Tipologija turističnih besedil s poudarkom na turističnooglaševalskih besedilih. *Jezik in slovstvo* 52/3–4. 107–116.
- Vesna MIKOLIČ, Maša ROLIH, 2015: Besedilna zvrstnost v novih medijih kot slovarska vsebina. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. M. Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 34).

- Marijan PAVČNIK, 1997: *Teorija prava: prispevek k razumevanju prava*. Ljubljana: Cankarjeva založba (Pravna obzorja, 8). 17–38.
- John R. SEARLE, 1971: *Sprechakte. Ein sprachphilosophischer Essay*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Paul SIMPSON, 2014²: *Stylistics. A Resource book for students*. New York: Routledge.
- Andrej SKUBIC, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Sonja STARC, 2011: Razmišljati o pismenosti v začetku 21. stoletja. *Razvijanje različnih pismenosti*. Ur. M. Cotič, V. Medved-Udovič, S. Starc. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales (Annales Ludus). 9–10.
- Sonja STARC, 2015: Jezik ustvarjamo in se ga učimo iz besedila – neumetnostnega in umetnostnega. *Jezik in slovnstvo* 60/3–4. 151–159.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000⁴: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Natalija ULČNIK, 2014: Dvojnici bolnica – bolnišnica v 19. stoletju in danes. *Slavistična revija* 62/4. 647–663.
- Branislava VIČAR, 2013: Peticijska kot besedilna vrsta in njena politična umeščenost. *Družbena funkcija jezika: vidiki, merila, opredelitve*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 32). 473–479.
- Tomo VIRK, 1999: Blišč in beda fikcije. V: Umberto Eco, 1999: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura (Zbirka Labirint). 139–148.
- Jef VERSCHUEREN, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba *cf.
- Zakon o zdravilih*. Na spletu.
- Zakon o prekrških*. Na spletu.

GRADIVO

- Andreja GOLOB, 2016: *Merila določanja besedilnih vrst v učbenikih od leta 1990 do danes*. Diplomsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Mira KRAJNC IVIČ, Darinka VERDONIK, Tanja BRČIČ PETEK, Branislava VIČAR, Ines VORŠIČ, 2018: *Specifikacije zbirke za vaje iz besedil* (zbirka BESedil pRAkTičnega sporazumevanja – BERTA) za e-učno okolje projekta Slovenščina na dlani. Gradivo projekta *Slovenščina na dlani*. Maribor: Univerza v Mariboru.
- Martina KRIŽAJ ORTAR idr., 2005: *Na pragu besedila 3*. Učbenik za slovenski jezik v 3. letniku gimnazij, strokovnih in tehniških šol. Ljubljana: Rokus.
- Martina KRIŽAJ ORTAR idr., 2011: *Na pragu besedila 4*. Učbenik za slovenski jezik v 4. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol. 2. izdaja. Ljubljana: Rokus Klett.
- Jerica VOGEL idr., 2013: *Slovenščina 2: z besedo do besede*. Učbenik za slovenščino – jezik v 2. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol. 2. ponatis. Ljubljana: Mladinska knjiga.

SUMMARY

Modern ways of communicating and new knowledge of different fields of human activity impact our changing understandings of the concepts of texts, genres and text types. A text is a complementary multimodal cultural and socio-linguistic phenomenon with recognisable communicative functions and structure formed in a specific way. Text structure is a union of grammatical and semantic relations between sentences or propositions that form a text and influence its inner connections or coherency. Seemingly synonymous words like genre and text type mask different criteria for forming text groups. Thus, genres are the basic research field of textual linguistics and at the same time an intersection of various language, social, and cognitive questions. They are the result of habitual language and behavioural activities within the communication field of a specific discursive community. Genres co-create these fields, so the knowledge of genres is part of knowledge crucial to participating in communicative processes—something that is confirmed by the fact that some genres' obligatory content units are regulated by legislation (e.g., instructions for the use of medicines). Unlike genres, text types are formed on the basis of language infrastructure and are sources for different genres. Such language criteria as style, text function, channel, and style process differentiate text types. Text types are not part of the system of genres, which can be arranged vertically (classification) and horizontally (typologisation) at the same time. Differentiating between genres and text types is highly influenced by the tradition of identifying and naming genres, such as a personal letter, motivational letter, acknowledgement, or greeting card.

UDK 811.16'373.45:811.511

Krzysztof Tomasz Witczak

Uniwersytet Łódzki / Univerza v Lodžu

krzysztof.witczak@uni.lodz.pl

ARE THERE TRACES OF A FINNO-UGRIC SUBSTRATUM IN PROTO-SLAVIC?¹

The author discusses the problem of possible Uralic borrowings in Proto-Slavic, hypothesizing that the Proto-Slavs in their homeland (presumably located in Eastern Europe) were neighbours of some unknown Finno-Ugric tribes. Moreover, he suggests that Proto-Slavic loanwords of Uralic origin refer not only to plants (e.g., oak, tinder fungus) and the natural environment (e.g., PSŁ. **kopa* f. 'a hillock or an island overgrown with trees'), but also to some basic social terms (e.g., PSŁ. **člověk* m. 'human being, man, husband, serf, servant'; **mōžb* m. 'man, husband'). Language contacts between the Proto-Slavs and a Finno-Ugric substratum must have been exceptionally intensive, as the Proto-Slavs borrowed some verbs—e.g., PSŁ. **kopati* 'to immerse in water, to bathe, to wash', PSŁ. **ličiti* 'to count, reckon, calculate'.

Keywords: borrowings, language contacts, Proto-Slavic, substratum, Uralic influence

Avtor obravnava vprašanje morebitnih uralskih izposojenk v praslovanščini, izhajajoč iz domneve, da so Praslovani v svoji pradomovini (ki je bila verjetno v vzhodni Evropi) živeli v sosesčini z neznanimi ugrofinskimi plemeni. Naposled ugotavlja, da se praslovanske izposojenke uralskega (ugrofinskega) izvora niso nanašale le na rastline (npr. hrast, kresilno gobo) in naravno okolje (npr. psl. **kopa* f. 'z drevjem poraščena vzpetina na močvirnatem svetu'), pač pa tudi na osnovne socialne termine (npr. psl. **člověk* m. 'človek, moški, hlapec'; **mōžb* m. 'mož, moški'). Praslovansko-ugrofinski stiki so morali biti nadvse intenzivni, saj so Praslovani iz uralskega vira prevzeli tudi nekatere glagole (npr. psl. **kopati* 'kopati se', psl. **ličiti* 'šteti, računati').

Ključne besede: izposojenke, jezikovni stiki, praslovanščina, substrat, uralski vpliv

1 Introduction

It is widely believed that Uralic tribes, especially the Finno-Ugrians, represent the oldest language layer in Eastern Europe (Kallio 2015: 77; 2017: 187). Five thousand years ago vast East-European areas, once occupied by tribes of Uralic origin, were dominated by Indo-European people speaking Indo-Iranian, Germanic, Baltic and Slavic languages.

The first language contacts between the Finno-Ugric and Balto-Slavic populations have begun in the third millennium BC. We can distinguish numerous Late Indo-European borrowings in some Uralic (especially Finno-Ugric) languages. They are

¹ The present article is part of the research project entitled *Prehistoric contacts between Indo-European and Uralic*, financed by the scholarly development fund of the Faculty of Philology, University of Lodz.

taken mainly from Indo-Iranian, Balto-Slavic or Germanic (Bednarczuk 1999: 7–15; Napoľskich 2002: 265–271). The number of borrowings in the opposite direction seems to be relatively modest, which is probably related to the higher level of material culture of the Indo-European peoples. Even if Uralic borrowings were less frequent in Indo-European languages², I would still believe that a number of ancient Finno-Ugric borrowings can be distinguished in the Proto-Slavic language.

My aim is to discuss selected proposals previously submitted by other researchers (e.g. Polák 1964: 568–588; Bednarczuk 1976: 39–64), as well as to offer further suggestions, which have not been taken into account in the literature on the subject. The following Proto-Slavic terms of Finno-Ugric origin are being reviewed in my paper:

- (1) PSŁ. *člověko m. ‘human being, man, husband, serf, servant’ (← FU. *kilan *pojka* ‘country boy; boy of the village, servant’);
- (2) PSŁ. *dōbo m. ‘oak, *Quercus*’ (← FU. *toma-puwe ‘oak; oak wood’);
- (3) PSŁ. *gōba f. ‘mushroom, fungus; polypore, bracket fungus’ (← FU. *kampV ‘mushroom, fungus’);
- (4) PSŁ. *kōpati ‘to immerse in water, to bathe, to wash’ (← Ur. *kumpa ‘wave; to float on the water, to swim causing waves, to splash (about fish)’);
- (5) PSŁ. *kōpa f. ‘a hillock or an island overgrown with trees and surrounded by a river or marsh; a group of trees or shrubs’ (← FU. *kumpa ‘small hillock in the marsh area’);
- (6) PSŁ. *liko m. ‘number’, *ličiti ‘to count, reckon, calculate’ (← Ur. *luke ‘number; to count, reckon, calculate’);
- (7) PSŁ. *mōžb m. ‘husband, man’ (← FU. *māńće ‘husband, man, human being’);
- (8) PSŁ. *polo m. ‘half, side; sex’ (← Ur. *pālā ‘half, side’);
- (9) PSŁ. *šbja f. ‘neck, nape’ (← FU. *šepā ‘neck, nape’).

The discussion on the etymology of the above-mentioned Proto-Slavic words is carried out in a uniform form. Each heading is created as a Proto-Slavic archetype, reconstructed in Slavic comparative and etymological dictionaries. Selected lexical material, attested in South, West and East Slavic languages, is given after each heading, and then the Slavic forms are compared with their possible Baltic equivalents and their Indo-European counterparts are carefully considered. Furthermore, the existing etymologies of the Slavic words are referred to. In order to justify the Finno-Ugric origin of the individual Proto-Slavic words, the Uralic lexical data are presented. Additionally, the hypothesis of each Finno-Ugricism in the Proto-Slavic language is substantiated in my own commentary.

² I believe that the Late Indo-European word *bulis f. ‘ass, backside, anus, vulva’ (cf. Lith. *bulis*, *būlė*, *bulė* f. ‘ass, backside, anus’; OInd. *buliḥ*, *buriḥ* f. ‘vulva, anus’; European Gypsy *bul*, *bul* ‘backside, anus, vulva’, Armenian Gypsy *bul* ‘posterior’, Maithili *būri* ‘vulva’, Hindi *bul*, *bur*, *bur* f. ‘id.’, perhaps also Marathi *bulī* f. ‘penis puerilis’) is a borrowing of Fenno-Ugric (Finno-Permian to be more precise) origin, cf. Zyr. *puli* ‘Schulterblatt’, Cher. *pulšš* ‘Schulter’, dial. *pulš* ‘Achselgelenk’ < FP. *pola ‘some back part of the body (back, shoulder, nape, buttocks, tail) / irgendein hinterer Körperteil (Rücken, Schulter, Genick, Hinterteil, Schwanz)’ (Rédei 1986: 734).

2 PS1. *dǫbъ, -a m. ‘oak, *Quercus*’

Lexical material: OCS. дѣбъ m. ‘tree; oak’; Sln. *dǫb* ‘oak, *Quercus*’; Mac. даб ‘dab, *Quercus*’; Pol. *dąb* m. ‘oak; oak wood; oak bark used for tanning hides’; Polab. *dǫb* ‘oak, tree’; LSorb. *dub* ‘oak, *Quercus*’; Cz. *dub*, Slk. *dub* m. ‘oak; oak wood; oak bark used for tanning hides’; Russ. дуб ‘tree, oak’; BRus. дуб ‘oak’ etc. (Трубачев 1978: V 95–97; Sławski 1981: IV 185–188; Derksen 2008: 114).

Baltic equivalents: There is a separate term for ‘oak, *Quercus*’ in Common Baltic: Lith. *ąžuolas* m. ‘common oak, *Quercus robur* L.’, Latv. *uõzuõls* m. ‘id.’, OPrus. *ansonis* m. ‘oak’ (Smoczyński 2007: 39). The Old Prussian word *dumpbis* m. ‘oak bark used for tanning hides’ represents a borrowing from Polish, whereas Lith. *dūbai* m. pl. derives from an East Slavonic source (Sławski 1981: IV 186).

Indo-European parallels: No obvious connections.

Etymology: The Proto-Slavic word in question has neither an obvious native etymology nor any evident counterparts in other Indo-European languages. This is evidenced by consistent statements of researchers: “An unclear etymology, as for numerous names of ancient trees / Etymologia niepewna jak wielu nazw dawnych drzew” (Sławski 1953–1956: I 139); “The term has no exact Indo-European counterparts / Wyras nie ma dokładnych odpowiedników indoeuropejskich” (Bednarczuk 1976: 55; 1993: 111); “Etymology unclear / Etimologija nejasna” (Bezlaž 1976: 105); “Etymology unclear. An old hypothesis is the connection with Gk. δέμω ‘build’, but this fails to convince me” (Derksen 2008: 114); “A very difficult word” (Orel 2001: I 326). Max Vasmer (Фасмер 1986: I 547–548) and Ilona Janyšková (cf. Havlová 1994: III 143–144, s.v. *dǫbъ*) give a comprehensive overview of existing etymologies³.

Uralic data: FV. ***toma** ‘oak, *Quercus*’: Fi. *tammi* (gen. sg. *tammen*) ‘oak’, Est. *tamm* (gen. sg. *tamme*) ‘oak’, Liv. *tām* (gen. sg. *taṁ*) ‘ts.’; Zyr. *tupu*, Udm. *tipi* ‘oak’ (< PP. **tum-pu* < ***toma-puwe**); Mord. (Erza) *tumo*, (Moksha) *tumā* ‘oak’; Cher. *tum*, dial. *tumo* ‘oak / Eiche’ (Itkonen, Joki 1979: 1218; Лыткин, Гуляев 1970: 286; Rédei 1986: 798).

Commentary: Numerous linguists are in favour of the Finno-Ugric origin of the Proto-Slavic ***dǫbъ** ‘oak’ (Топоров, Трубачев 1962: 246; Polák 1964: 578; Machek 1968: 132; Bednarczuk 1976: 55; 1993: 111). Zyr. *tupu* and Udm. *tipi* ‘oak’ (< PP. **tum-pu*) go back to the (Finno-Permian) compound ***toma-puwe** (literally ‘oak-tree; oak wood’). The latter element of the compound represents Finno-Ugric ***puwe** ‘tree; wood / Baum, Holz’⁴, cf. Fi. *puu* ‘tree, wood, firewood’, Est. *puu* ‘id.’, Hung. *fa* ‘tree,

³ It is worth emphasizing that the Swedish linguist Knut-Olof Falk (Фальк 1958: 265–285) explains PS1. ***dǫbъ** ‘oak’ as ‘a tree with hollows’ on the basis of Baltic lexical data, cf. Lith. *dumbė* f. ‘hole, hollow’, *dumbù, dūbti* ‘to become hollow’. Blažek (2002: 23–24) follows Falk, suggesting a semantic model for similar designations of the oak. In my opinion, Falk’s etymology is far from being certain.

⁴ Perhaps from Uralic **pŭŋe* ‘tree, wood’ (Иллич-Свитыч 1971: 184).

wood', Kam. *pā* 'tree; wood, firewood; forest', Koib. *pa* 'tree', *pā* 'forest' (Collinder 1977: 71; Rédei 1986: 410). It is possible that a substratal derivative form, similar to the Proto-Permian prototype **tum-pu*, was the basis for the borrowing in the case of the Proto-Slavic name for 'oak'. It should also be noted that the Hungarian (dialectal) appellative *domb* 'oak, Quercus' is not an inherited term but an old borrowing from a Slavonic source (Bezljaj 1976: 109), perhaps from Slovenian or Polish. In other words, the Hungarian appellative in question can be considered a back-borrowing.

3 PSl. **gōba* f. 'mushroom, fungus; parasitic mushroom on a tree, polypore', secondarily also 'growth on the human body, convexity on the body, tumour'⁵

Lexical material: OCS. *ꙗꙋба* f. 'sponge'; Sln. *gōba* f. 'sponge; bracket fungus; tinder for striking fire'; SC. *gūba* f. 'parasitic mushroom on a tree; tinder'; Bulg. *ꙗꙋба* 'tinder fungus; sponge; cork'; OPol. *gęba* f. 'sponge, *Euspongia officinalis* L.; summer truffle, *Tuber aestivum* Vittad', Pol. *gąbka* f. 'sponge, *Euspongia officinalis* L.', dial. *gąbka*, *gębka* f. 'a kind of mushroom, e.g. *Clavaria flava* Schaeff.; *Lycoperdon* Pers.; tinder fungus; tinder for striking fire'⁶; Cz. *houba* f. 'tinder fungus; sponge; washing sponge', Slk. *huba* 'mushroom, sponge'; Russ. *ꙗꙋба* f. 'polypore, fungus', dial. 'mushroom, a growth on the body', Ukr. *ꙗꙋбу* pl. 'mushrooms', BRus. *ꙗꙋба* f. 'mushroom, tinder' itd. (Sławski 1953–1956: I 431–432; Bezljaj 1976: 154; Snoj 1997: 146–147).

Baltic equivalents: Latv. *guṃba* f. 'growth, tumor' and Lith. *guṃbas* m. 'convexity, growth' (Sławski 2001: VIII 161; Orel 2011: I 272) seem to demonstrate only the secondary meaning.

Indo-European parallels: Without obvious counterparts. Nor Lat. *fungus* m. 'mushroom', neither Gk. *σπόγγος*, *σφόγγος* m. 'sponge' can be compared with PSl. **gōba* f. 'mushroom, tinder fungus'⁷. The opinion of linguists is the following: "Further relationship is unclear / Dalje nejasno" (Bezljaj 1976: 154); "The connection with Gk. *σπόγγος*, *σφόγγος* 'sponge' is formally very difficult" (Derksen 2008:182).

⁵ Трубачев 1980: VII 78–80; Sławski 2001: VIII 159–161; Derksen 2008: 182. It should be emphasised that I consider the Proto-Slavic term **gōba* f. 'lip, mouth, cheek, muzzle, mouth' to be homonymous to Psl. **gōba* f. 'mushroom, fungus'.

⁶ The Polish appellative *huba* f. 'parasitic mushroom on tree trunks' is not a native word. It represents a borrowing from Czech or Ukrainian.

⁷ From the phonological point of view, it is easier to associate Lat. *fungus* m. 'mushroom, fungus' and Gk. *σπόγγος*, *σφόγγος* m. 'sponge' with the Uralic archetype **paŋka* 'a mushroom species with narcotic properties, esp. fly agaric (*Amanita muscaria* Lam.)' (Rédei 1986: 355). It is usually believed that the above-mentioned Uralic word remains in a vague relation to the Indo-Iranian archetype **bhaŋga-* 'a narcotic plant, especially Indian hemp': OInd. *bhaṅgā-* m. 'Indian hemp', *bhaṅgā-* f. 'hemp; narcotic drink made from the hemp', Avest. *baŋha-*, *baŋgha-* m. 'name of a plant containing the drug; juice from the plant', MPers. *baŋ*, *manga* 'narcotic', Wakhi *baŋ* 'Indian hemp, narcotic, hashish' etc. The direction of possible borrowing is not certain. Some of the Finno-Ugricists (cf. Korenchy 1972: 64–65) assume borrowing(s) from an Iranian source into some Uralic languages. It seems, however, that in this case the opposite direction should be assumed.

Uralic lexical data: FU. ***kampV** ‘mushroom’: Lap. (in Norway) *guobbâr*, dial. (Kola) *kymbâr* ‘mushroom’; Zyr. *gob* ‘mushroom’, Udm. *gubi* ‘mushroom’ (< Proto-Permic **göbi*); it is suggested that Old Chuvash *gümbä* ‘mushroom’ represents a loanword from a Permic source or from Mari *gûb* (< **kümbä*) (Иллич-Свитыч 1971: 291–292; Dolgopolsky 2008: 862).

Etymology: PSl. ***gõba** (< BSl. **gumbā*) seems to resemble a Finno-Ugric substrate archetype **kümbä*, which is suggested e.g. for a Cheremis protoform. Lytkin-Gulaev’s hypothesis according to which Russ. *зуба* f. ‘mushroom’ derives from a Permic source (Лыткин, Гуляев 1970: 77) is hardly convincing. The borrowing was taken from a Finno-Ugric (substrate) source in the Balto-Slavic or Early Proto-Slavic period.

Commentary: Aleksandr Anikin rejects the Finno-Ugric origin of the Slavic words in ‘mushroom, fungus, sponge’. He follows Vladislav M. Illič-Svityč, suggesting a remote Nostratic relationship (Иллич-Свитыч 1971: 291–292; Аникин 2000: 169). It should be stated that the reverse direction of borrowing (from Balto-Slavic to Finno-Ugric) cannot be upheld in the light of the Saami counterparts. What is more, there is no uniform name for ‘mushroom, fungus’ in Indo-European. It seems probable, then, that the Proto-Slavs took the term **gõba* from a Finno-Ugric source, together with the habit of collecting mushrooms⁸.

4 PSl. (northern) ***kõpa** f. ‘a tussock surrounded by a river or marsh; an island overgrown with trees; a group of trees or shrubs’

Lexical material: Pol. *kępa* f. ‘low flat islet on the river, lake or swamp, covered with trees; tussock on a swamp overgrown with bushes or trees; small, compact cluster of shrubs or trees’; Kash. *kapa* f. ‘shoal on a lake with reeds’; LSorb. *kupa* f. ‘islet on a river, covered with trees’; HSorb. *kupa* f. ‘island, hillock, cluster of trees’; Russ., Ukr., BRus. *кы́на* f. ‘cluster of shrubs and trees’ (Sławski 1958–1965: II 127–128; Трубачев 1985: XII 56–57). The term in question is completely lost in all South Slavic languages, including Slovenian.

Baltic equivalents: Lith. *kùmpa* f. ‘thickening, swelling; growth, hump, tumour’ (also ‘staple’) and Latv. *kumpa* f. ‘hump, convexity’ are two nouns derived from the verb *kum̃pti* ‘to hunch, bend, win’ (Smoczyński 2007: 323). The connection of both East Baltic appellatives with the Slavic words is possible on a phonological layer, although their semantics clearly differs.

Indo-European comparisons: Lat. *campus* m. ‘plain, field’ and Gk. *καμπή* f. ‘curve, curvature’, quoted as cognate terms in some etymological dictionaries (cf.

⁸ It is worth emphasizing that the Baltic terms for ‘mushrooms’ (Latv. *sēnes* ‘mushrooms’, Yatv. *fini* ‘id.’) are obvious Finno-Ugricisms, cf. Fi. *sieni* ‘mushroom, sponge / Pilz, Schwamm’, dial. *siena* ‘Erdschwamm’, Est. *seen* (gen. *seene*) ‘Pilz, Schwamm’ < Ur. **sōne* ‘tinder fungus / Zunder, Baumschwamm’ (Rédei 1986: 494). In turn, Lithuanian literary language prefers a Slavism, cf. Lith. *grįbai* m. pl. ‘mushrooms’ (Zinkevičius 1992: 119).

Sławski 1958–1965: II 127), seem to be etymologically independent from the Slavic words. The alleged relation of Proto-Slavic ***kǫpa** to Ossetic (Iron) *k'upp*, (Digoron) *k'upp* ‘hill, hump, bulginess’ is impossible for phonetic reasons. No Ossetic word of native origin can begin with the phoneme *k'*.

Uralic lexical data: Ur. ***kumpa** ‘small hill in a swampy area’, cf. Fi. *kumpu* ‘Hügel, Anhöhe, Höhe’; Lap. (Lule) *kåbbå* ‘Anhöhe oder kleinerer Berg ohne steile Abhänge; isolierter Hügel oder kleiner Berg in einem Moor oder in einem sumpfigen Gelände’; Mord. (Moksha) *komba* ‘hummock, floating islet / кочка; плавучий островок’, Erza (southern) ‘small hillock on a meadow / kleiner Hügel auf der Wiese’; Udm. *gibed* ‘humus, peat / перегной, торф’; Zyr. (Letka) *gibad*, (Prup) *gibad*, *gubad*, (Wyčegda) *gibed* ‘Moorgrund (im Sumpf); Heumahd, Wiese; Bülte (im Sumpf)’ (Rédei 1986: 203). It is worth noting that Björn Collinder separates words with the meaning ‘to submerge, to swim (causing waves), to splash (of fish)’ and ‘wave’ (Collinder 1977: 47–48), whereas Karoly Rédei combines the above-mentioned terms with the Uralic homonym denoting ‘wave / Welle’ (Rédei 1986: 203).

Etymology: The Slavic words in question are isolated on the Indo-European ground (the suggested Baltic counterparts are not certain) and therefore PSI. ***kǫpa** should be treated as a substrate borrowing from FU. ***kumpa** ‘small hillock in a swampy area’.

Commentary: Some linguists point out the difficulty in distinguishing reflexes of two Proto-Slavic archetypes: ***kǫpa** f. ‘a tussock on a river or a swamp, an islet overgrown with trees; a group of trees or shrubs’ and ***kupa** f. ‘heap, stack, a lot of things’, also ‘bunch of people, flock of animals’ (Derksen 2008: 143; Orel 2011: II 169). Two homonymous roots ***kumpa** are also attested in Uralic.

5 PSI. ***kǫpati** ‘to immerse in water, to bathe, to wash’

Lexical material: Sln. *kǫpati* (*se*) ‘to bath(e) / (sič) baden’ (Pleteršnik 2006: I 430), also *kǫpa* f. ‘bath tub’; SC. *kǫpati* (*se*), Bulg. *кѡня* (*ce*); Pol. *kupać* (*się*) ‘to submerge in water to wash and refresh; to soak in water’; LSorb. *kupaś* (*sa*); Cz. *koupati* (*se*), Slk. *kúpat’* (*sa*); Russ. *кynать*(ся) etc. (Трубачев 1985: XII 58–61; Sławski 1958–1965: II 119–120).

Baltic equivalents: No known counterparts.

Indo-European parallels: There are no cognates in other Indo-European languages⁹.

⁹ The Indo-Iranian noun **k(h)apha-* m. ‘foam, mucus’ (cf. OInd. *kapha-* ‘phlegm, foam’; Av. *kafa-* ‘foam, mucus’, Khot. *khavā* ‘foam’, pl. *khuī* ‘waves’, Oss. *xæfæ* ‘pus’; Эдельман, 2011: 165–166) can hardly be related to the Slavic verb ***kǫpati** ‘to immerse in water, to bathe, to wash’. According to Lubotsky (2001: 311), the noun in question belongs to the Indo-Iranian isolates of substratal origin. It seems highly probable that Indo-Iranian **k(h)apha-* m. ‘foam, mucus’ (originally perhaps ‘wave’) represents a borrowing of Uralic origin, cf. Ur. ***kumpa** ‘wave’, hence Hung. *hab* ‘foam, white (of the egg); wave’.

Uralic lexical data: Ur. ***kumpa** ‘wave; to float on water, to swim causing waves, to splash (of fish)’ (Collinder 1977: 47–48; Rédei 1986: 203); Fi. *kumpua*- ‘gush forth, foam (of water)’; Est. *kummu*- ‘sich häufen, sich ansammeln’; Lap. (Lule) *kåppålti*- ‘to float on water, to swim / auf der Wasser umhertreiben, schwimmen’, (Norway) *gobbolaste*- ‘in aqua dormire (de phoca)’; Mord. (Erza) *kumboldo*- ‘to move with a wave-like motion, undulate’, (Moksha) *komboldo*- ‘to gush forth, surge, undulate, bubble up’; Zyr. *gib*- ‘to swim in groups, so as to ruffle the water (of fish)’, dial. (Prup) ‘in scharen schwimmen, plätschern, spielen (Fische), wobei auf dem Wasser ein leichtes Wogen, kleine Wellen entstehen; auf das Wasser mit der Schwanz schlagen’; Yur. dial. (Ljamin) *kampĽe* ‘es schaukelt (ein Boot auf den Wellen)’; Selk. dial. (Turuchan) *kāmpēr*- ‘obenauf schwimmen’. The meaning ‘wave’ is generally attested in the Ugric and Samoyed languages, cf. Ost. *kōmp*, dial. *χump* ‘wave’; Vog. (Lozva) *kump*, dial. (Sosva) *χump* ‘ts.’; Hung. *hab* ‘foam, white (of the egg); wave / Schaum; Schnee (Ei); Welle, Woge’; Yur. dial. (Obdorsk) *χāmpa* ‘wave, tide’; Yen. *kaba* ‘wave’; Tav. *koŋfu* (gen. *kombu*) ‘id.’; Selk. dial. (Tas) *qāmpē*, (Tym) *qōmp*, (Ket) *koombv*, *kómbv* ‘wave’. The meaning ‘wave’ seems very archaic, as it is also attested in Balto-Finnic, cf. Fi. dial. *kumpu* ‘high, round wave on the water’s edge / hohe, runde Welle in der Stromschnelle’.

Etymology: The Proto-Slavic verb ***kōpati** cannot be explained as a native innovation or a term of Indo-European origin. This situation is clearly certified by the linguistic literature, see e.g. “Etymology uncertain / Etymologia niepewna” (Sławski 1958–1965: II 119); “It is etymologically difficult to explain, as the primary meaning remains in the sphere of hypotheses / trudne etymologicznie dlatego, że znaczenie pierwotne pozostaje w sferze hipotez” (Bańkowski 2000: I 654); “without a certain further etymology / bez pewnej dalszej etymologii” (Boryś 2005: 226).

Commentary: I agree with Bednarczuk (1976: 56; 1993: 112) that the hypothesis of a substrate borrowing of Uralic origin (PSl. ***kōpati** ‘to immerse in water, to bathe, to wash’ ← Ur. ***kumpa** ‘to float on water, to swim causing waves, to splash [of fish]’) seems highly probable from both the phonological and the semantic point of view.

6 PSl. (northern) ***likъ** ‘number’, ***ličiti** ‘to count, reckon, calculate’

Lexical material: Pol. *lik* m. ‘number, large number, multitude’, *bez liku* ‘many’, dial. (in Lithuania) ‘number, counting; number three’; ORuss. *ликъ* m. ‘number’, Russ. dial. (Northern) *лик* m. ‘bill, number’, BRus. *лик* m. ‘number, quantity’ (Трубачев 1988: XV 82–83, 106–107; Sławski 1970–1974: IV 253). Bańkowski (2000: II 44) believes that OCS. *ликъ* m. ‘procession, choir’, as well as other South Slavic counterparts, should be added to the Northern Slavic terms, although many researchers reconstruct a separate Proto-Slavic term of Germanic origin (Трубачев 1988: XV 83; Erhart 1997: VII 424–425).

Baltic equivalents: OLith. *lyka* f. ‘number’, Lith. dial. ‘odd number’, także lit. *lykis* ‘number, numeral’. The same word appears in Lithuanian numerals from 11 to 19,

e.g. *vienúolika* ‘eleven’, *dvýlika* ‘twelve’, *trylika* ‘thirteen’, *keturiólíka* ‘fourteen’ etc. The above noun is related to the Lithuanian verb *lykiuoti* ‘to make the account, to count’.

Indo-European comparisons: No obvious cognates.

Uralic lexical data: Ur. ***luke** ‘number; to count, reckon, calculate / Zahl, Anzahl; zählen, rechnen’ (Rédei 1986: 253; Collinder 1977: 142), cf. Fi. *luku* ‘to read, count’, also ‘number, figure, account, consideration, chapter’, Est. *lugu* ‘to read, count’, Cher. *luḍa-* ‘to read, count’, Udm. *līd* ‘number, quantity, sum’, Zyr. *līd*, Komi *vīd* ‘number, counting’. The same term in Uralic languages means not only ‘number’, but also a specific (special) number, namely ‘ten’, see Lap. dial. (Kola) *loḱke* ‘ten (at cards)’, Cher. *lu* ‘ten’, Vog. *lov* ‘ten’ (Rédei 1986: 253; Honti 1993: 121; Blažek 1999: 97). What is more, this term is sometimes used to create numerals in some Samoyed languages. For example, Yurak (Northern) *jeluku*, (Southern) *ileku* ‘four’, a numeral derived from *ja-* ‘three’, seems to contain Ur. ***luke** as well (Blažek 1999: 97).

Etymology: Björn Collinder (1977: 142) compares the Uralic verb in question with the Indo-European root **leǵ-* ‘to gather, collect’, secondary ‘to read, speak’, which in terms of phonology and semantics is not convincing. What is more, the Proto-Indo-European verbal root should be reconstructed as **sleǵ-* ‘to gather, collect’ and not **leǵ-* (Kaczyńska 2016: 147–168).

Commentary: The only plausible explanation is that the Proto-Slavic word **likъ* m. ‘number, quantity, counting’ was borrowed from a Finno-Ugric substrate, in which the change of **u* to *i* took place, see e.g. Udm. *līd* ‘number, quantity, sum’, Zyr. *līd*, Perm. *vīd* ‘number, bill’.

7 PSŁ. ***mōžь** m. ‘man, husband’

Lexical material: OCS. *мѡжѣ* m. ‘man, husband’; Sln. *mōž* m. ‘id.’; SC. *mūž* m. ‘husband, (obs.) man’; Pol. *mąż* m. ‘man, husband’, LSorb. *muž* ‘id.’, Cz., Slk. *muž* m.; Russ. *муж* m. ‘husband, (obs.) man’ (Трубачев 1994: XX 158–161; Derksen 2008: 330; Orel 2011: II 300).

Baltic equivalents: There are no related words in Common Baltic. Lith. *žmuo* m. ‘man’ (also *žmogùs* m. ‘id.’) can hardly be treated as a cognate to PSŁ. ***mōžь** m. ‘id.’. It evidently derives from PIE. **dʰǵʰmon-s* m. ‘man’ (← PIE. **dʰǵʰem-* f. ‘earth’).

Indo-European parallels: PSŁ. ***mōžь** is usually combined with Germanic terms (cf. ON. *mannr*, Eng. *man*, OHG. *mann* m. ‘man, husband’ < Gmc. **mannaz* m. ‘id.’), as well as Indo-Iranian ones (cf. OInd. *mānu-* m. ‘man’) (Pokorny 1959: 700;

Erhart 1998: VIII 498–450). However, the Germanic, Indo-Iranian and Slavic forms cannot go back to a uniform Indo-European archetype¹⁰.

Uralic lexical data: Ug. ***mańćz** ‘man, person, human being’ is attested in Ost. (Vach) *mańt*, (Irtyš) *mońt*, (Obdorsk) *maś* ‘member of an Ostyak male team’; Vog. (Tavda) *māńćī*, dial. (Sosva) *mańši* ‘Vogul; an unbaptized child’; Hung. *magyar* ‘Hungarian’ (Honti 1982: 164–165; Rédei 1986: 866). The Ugric word in question may be part of the Finno-Ugric heritage if Fi. *mies* (gen. sg. *miehen*) ‘man, person’ goes back to BF. **mēce* and FU. ***māńće**, as suggested by V. M. Illich-Svitych (Иллич-Свитыч 1976: 58–59). Numerous cognate words are perfectly attested in Balto-Finnic languages, cf. Kar. *mies* (pl. *miehet*) ‘man, person’; Lud. *miež* (pl. *miehed*) ‘id.’; Veps. *mež* (pl. *mehed*) ‘man, husband’; Ingr. *mēz* (gen. sg. *mēhen*) ‘man’; Vot. *mēz* (gen. sg. *mehē*) ‘id.’; Est. *mees* (gen. sg. *mehe*) ‘id.’; Liv. *mieZ* (pl. *mi’eD*) ‘man, person’.

Etymology: The Ugric words are usually treated as borrowings from Indo-Iranian **manuš(a)-* ‘man, husband’ (Jacobsohn 1922: 192; Korenchy 1982: 60; Rédei 1986: 866), cf. OInd. *mānuṣa-* m. ‘man, husband’, Av. *Manuš* ‘divine progenitor of (the Iranian) people’, *Manuš.čīθra-* ‘vom Stammvater der Menschen abstammend’. The motivation for this direction of borrowing is a partial isolation of the Ugric words within the Uralic vocabulary, as well as the very early attestations of the relevant appellatives in the Indo-Iranian languages.

Commentary: The Proto-Slavic word for ‘man, husband’ is hardly explicable from the point of view of a purely Slavic word-formation. A borrowing from a Finno-Ugric source (PSl. ***mōžь** m. ‘man, husband’ ← FU. ***māńće** ‘man, person, human being’) seems to be an attractive possibility. The change of the Finno-Ugric phoneme **č* in the position after a nasal consonant to a voiced one is a common phenomenon (cf. Hung. *gy* [j]). It is a typical example of the Finno-Ugric lenition.

8 PSl. ***polь** m. ‘half, side’

Lexical material: OCS. *polь* m. ‘sex; half’; SC. *pō* m.; Sln. *pōl* m. ‘side, half’; Russ. *пол* m. ‘sex, half’; Cz. *půl* m., Slk. *pol* m. ‘half’, Pol. *pół* m. ‘half’ (Erhart 2002: XI 678–679; Derksen 2008: 412).

Baltic equivalents: No obvious cognates. It is not convincing to derive Lith. *páltis* f. ‘flitch, lard from the whole side of porcine’ from the East Baltic archetype **palutis* (see PSl. **polьtь* f. ‘flitch’), though the syncope of *-u-* is theoretically possible. The Lithuanian word was probably borrowed from an East Slavic source, cf. BRus. *пóлоть* f. ‘flitch’ (Smoczyński 2007, 437).

¹⁰ The Slavic word ***mōžь** m. ‘man, husband’ is sometimes explained as a cross of PSl. **монь* and PSl. **жъ*, gen. sg. *žmene* (cf. OLith. *žmuo*, Lith. *žmogus* m. ‘man’, pl. *žmónes* ‘men’), the alleged reflexes of IE. **manus* m. ‘man’ and PIE. **dʰǵʰn̥Hōn* m. ‘id.’ (Erhart 1998: VIII 499). The hypothesis of a substratum borrowing from an unknown Finno-Ugric source seems more probable from the phonological and morphological point of view.

Indo-European parallels: There are no obvious cognates. Alb. *palë* f. ‘pair, fold, group, class, party’, quoted by Bednarczuk (1976: 58) as a possible equivalent of the Slavic words, seems to represent a Slavism¹¹. Neither a derivation from the Proto-Indo-European root **spel-* ‘to split into two parts, to separate’ (Bańkowski 2000: II 689, s.v. *pola*; Wade 2002: 163) nor from PIE. **pel-/pol-* ‘to split into two parts’ (Bańkowski 2000, II 751, s.v. *pól*) is acceptable. Generally, I agree with Černyh’s opinion that “cognates in non-Slavic Indo-European languages are not very convincing / Сопоставления в неславянских и.-е. языках не очень убедительны” (Černyh 1999: II 51).

Uralic lexical data: Ur. **pälä* ‘half, side / halb, Hälfte; Seite’ is preserved in a number of Finno-Ugric languages, cf. Lap. (Lule) *pielle* ‘side, half’, (Norway) *bälle* ‘side; half (of a thing divided lengthways); one of a pair’; Mord. (Erza) *pel’*, (Moksha) *päl’* ‘side’, (Erza) *pele*, (Moksha) *pälä* ‘halb, Hälfte’; Hung. *fél* ‘half; one of two parts’. It is also attested in most Samoyed languages, see Yur. (dial. Obdorsk) *pele* ‘Hälfte, Stück’; Yen. (Chantaika) *feđe*, (Baicha) *ferie* ‘halb, verwandt’; Tav. *fealea* ‘halb, Verwandter’; Selk. dial. (Tas) *paläl*, (Ket) *pilāŋ* ‘halb, Hälfte’, (Tym) *päläk* ‘Hälfte; Seite’; Kam. *pjel*, *pil*, *pēl* ‘half, side’; Koib. *пелдой* ‘half / половина’; Mot. *холя* ‘id.’ (Collinder 1977: 67; Rédei 1986: 362–363).

Etymology: According to Rozwadowski (1913: 52, 1961: 86), the Proto-Slavic word in question represents a Proto-Slavic borrowing of Uralic (Finno-Ugric) origin. Numerous researchers also advocate the old hypothesis of a Finno-Ugric borrowing in Proto-Slavic (e.g. Топоров, Трубачев 1962: 246; Polák 1964: 577; Machek 1968: 499; Bednarczuk 1976: 114–115).

Commentary: The phonetic and semantic agreement between Ur. **pälä* ‘half, side’ and PSl. **polъ* m. ‘half, side’ is so striking that the hypothesis of a Finno-Ugric borrowing in Proto-Slavic seems to be the most probable one¹².

9 PSl. **šьja* f. ‘neck, nape’

Lexical material: OCS. *šija* f. ‘neck, nape’; Sln. *šija* f. ‘neck / der Nacken; das Genick; der Hals’ (Pleteršnik 2006: II 620); SC. *šija* f. ‘id.’; Bulg. *шия* ‘id.’; Pol. *szyja* f. ‘neck’, dial. ‘throat’; LSorb. *šyja* f. ‘neck’; Cz. *šije* f. ‘neck’, Slk. *šija* f. ‘id.’; ORuss. *шья, шия* f. ‘neck, shoulders, back’; Russ. *шея* f. ‘neck’; BRus. *шья* f. ‘neck’, Ukr. *шійя* f. ‘id.’ (< PSl. **šьja* f. ‘neck, nape’) (Boryś 2005: 610; Mańczak 2017: 193).

Baltic equivalents: No cognates are known.

¹¹ A different etymology is given by Orel (2011: III 69).

¹² More than fifty years ago, Vladimir M. Illich-Svitych suggested a prehistoric connection between the Indo-European (in fact, Proto-Slavic) and Uralic lexical data, reconstructing tentatively the Nostratic archetype **pälV* ‘half / половина’ (Иллич-Свитыч 1967: 356). In my opinion, the hypothesis of a Finno-Ugric borrowing in Proto-Slavic seems to be better founded.

Indo-European parallels: There is no evident cognate. Alb. (Gheg) *shí* ‘occiput’ is a borrowing from Lat. *śmūs* m. ‘womb, belly’ (Orel 1998: 414) and has nothing to do with the Slavic term for ‘neck, nape’.

Uralic lexical data: Lap. (Norway) *čæbet* ‘neck’, dial. (Lule) *čæppe* ‘id.’; Fi. *sepä, sepi* ‘the front part of a sleigh’; Mord. *sive, sivä* ‘shirt collar’; Udm. *śil* ‘nape’, *śiäs* ‘hame’, Zyr. *śi, śily* ‘neck’; Cher. *śü, śüj* ‘neck, occiput’; Vog. *šaplo* ‘neck’, *šap* ‘collar’; Ost. *sāwəl* ‘neck’ < FU. ***śepä** ‘neck, nape / Hals, Nacken’ (Collinder 1977: 127; Rédei 1986: 473–474).

Etymology: The Proto-Slavic word has no Indo-European cognate or a native motivation, since the association with the Proto-Slavic verb **šiti* ‘to sew’¹³ is semantically questionable. Researchers agree unambiguously on the origin of the Proto-Slavic term **śbja*: “A word without clear etymology / Wyrzaz bez jasnej etymologii” (Bednarczuk 1976: 59; 1993: 115); “without established etymology / bez pewnej etymologii” (Boryś 2005: 610); “Etymologically difficult” (Orel 2011: III 247). Many linguists opt for the Finno-Ugric origin of the Slavic words for ‘neck, nape’ (Polák 1964: 578; Machek 1968: 608; Bednarczuk 1976: 59).

Commentary: The Proto-Slavic word for ‘neck, nape’ was borrowed from an unknown Finno-Ugric substrate. It is worth emphasising that the Uralic phoneme **ś* changed to **š* in a substrate language (see e.g. Cher. *śüj, śü* ‘neck’, Vog. *šaplo* ‘neck’), whereas the intervocalic stop **p* transformed into **v*, and then into **j* (this process is attested in some Finno-Ugric languages, see for example Zyr. *śi*, Cher. *śüj* ‘neck’).

10 Proto-Slavic **čelověkъ* / **čьlověкъ* m. ‘a human being; man; husband, servant’

Lexical material: OCS. *чловѣкъ* m. ‘homo’; Sln. *člôvĕk* m. ‘a human being; man’; Bulg. *човек* ‘id.’; Pol. *człowiek* m. ‘a human being; man; husband’, earlier also ‘subject, servant, peasant, slave’, HSorb. *čłowjek* m. ‘homo’, Cz. *člověk* m. ‘a human being; man’, earlier also ‘subject, slave’; Slk. *človek* m. ‘a human being; man’; ORuss. *человѣкъ, чоловѣкъ, чловѣкъ* m. ‘a human being; man; subject, servant’, Russ. *человек* m. ‘a human being, man’, also ‘courtier, servant, waiter’, Ukr. *чоловік* m. ‘a human being; man; husband’, BRus. *чалавѣк* m. ‘a human being; man; husband’ (Трубачев 1977: IV 48–50; Ślawski 1976: II 131–132; Derksen 2008: 80–81).

Baltic equivalents: There are no exact cognates, as Latv. *cilvēks* m. ‘human being’ is undoubtedly a borrowing from an Old Russian source. The second part of the compound (PSl. *-*věкъ*) is to be identified with Baltic **vaikas* m. ‘child, boy’, cf. Lith. *vaikas* m. ‘child, son, boy’; OPruss. *waix* ‘farmhand’ (Brückner 1985: 79; Ślawski 1976: II 132; Фасмер 1987: IV 327). In my opinion, the Baltic (or Balto-Slavic) item is a borrowing from an unknown Finno-Ugric substrate (BSl. **vaikas* ← substratal **vojka* < FU. ***pojka** ‘chłopiec’).

¹³ This native derivation is given or preferred in some etymological dictionaries of the Russian language (Фасмер 1987: IV 434–435; Черных 1999: II 411; Wade 2002: 251–252; Orel 2011: III 247).

Indo-European comparison: No obvious parallels.

Uralic lexical data: FU. ***kilan pojka** ‘country boy’, cf. FU. ***kilä** ‘settlement, village’: Fi. *kylä* ‘village’, dial. ‘flat, house / Wohnung, Haus’; Est. *küla* ‘ts.’; Lap. (Lule) *kille* ‘village’, (Norway) *gille* ‘cluster of houses or farms; hamlet’; Vog. (Sosva) *kol* ‘house’ (Rédei 1986, 155); FU. ***pojka** ‘son, boy / Sohn, Knabe’: Fi. *poika* ‘boy, son, cub’; Est. *poeg* ‘son, youngster’; Lap. (Lule) *páihka* ‘Junge; Bursche’; Mord. (Erza) *bujo, pijo* ‘grandchild’; Udm. *pi* ‘child, cub; son, boy, young man’; Zyr. *pi* ‘boy, son, child, cub’; Ost. *pāy, pāx* ‘boy, son’; Vog. *pūw*, dial. (Sosva) *piy* ‘son, boy, child’; OHung. *fió*, Hung. *fiú, fi* ‘son, boy, child; young of an animal’ (Collinder 1977: 122; Rédei 1986: 390).

Etymology: The Proto-Slavic word ***čelověkъ** / ***čьlověkъ** seems to continue a purely substrate formation ***kilavojka**, which ultimately goes back to the Finno-Ugric archetype ***kilan pojka** ‘country boy’.

Commentary: A regular change is assumed for the substrate origin of the Balto-Slavic word: FU. ***pojka** ‘boy, son’ > substratal ***vojka** → BSl. ***vaikas** m. ‘boy, young man’. A Finno-Ugric (substrate) borrowing in Balto-Slavic is not surprising. It is enough to notice that in the Middle Ages the Swedes borrowed the etymologically identical word ‘boy’ from a Finnish source (Swed. *pojke* ‘boy’ ← Fi. *poika*). It is recorded in Swedish for the first time in 1600 (Wessen 1997: 336). The Finno-Ugric term in question was borrowed by the Balto-Slavic people not only in prehistorical times (as BSl. ***vaikas**), but also in modern ones¹⁴. It is more important to clarify in which socio-economic conditions the Proto-Slavic word in question was borrowed from an unknown substrate of Finno-Ugric origin (PSl. ***čьlověkъ** ← FU. ***kilan pojka** ‘country boy’). I suppose that the prehistoric contacts of Indo-European and Finno-Ugric people were inseparable from the fairly regular exchange of women (young girls). Numerous Balto-Slavic words (of Indo-European origin) transferred to geographically distant Finno-Ugric languages, and vice versa – some Finno-Ugric languages entered the Balto-Slavic lexicon thanks to the women (wives) of foreign origin. The Proto-Slavs adopted the Finno-Ugric names for ‘husband’ and ‘man’ probably from their wives (women) of Finno-Ugric origin. It seems therefore that the Proto-Slavic term ***čьlověkъ** was taken over when the Finno-Ugric population was still following a half-migratory gatherer-hunting lifestyle, and the Proto-Slavic population engaged in farming and breeding domesticated animals, concentrated in permanent settlements, usually in villages. From the point of view of Finno-Ugric women or young girls, every young man of the Proto-Slavic population perceived as a potential life partner could undoubtedly be regarded as a ‘country boy’, just like other male persons living in the same village. In this way the foreign substrate term of Finno-Ugric origin was introduced into the Proto-Slavic language (thanks to foreign women, obtained from outside of the native rural community). It not only became the general term for every adult male (a member of a Proto-Slavic rural community), but for a slave or a servant as well. The exchange of women in prehistoric times

¹⁴ Note that Latv. *puika* ‘boy’, Lith. dial. *pūika* ‘colleague’ and Russ. dial. *nóuca* ‘boy, child’ represent secondary reborrows of Finno-Ugric origin.

was the most probable cause of some mixed anthropological types. The Proto-Slavs acquired a significant addition of the laponoid type, while the Finno-Ugric population, originally representing the laponoid type, succumbed to the proliferation of thorough Europeanisation in many areas. Today the Finns, the Estonians and the Hungarians do not differ in the anatomical features of their bodies from neighbouring nations. The purely laponoid type within the peoples who speak Uralic languages has been preserved only by the Saamis (Laponians) and the Samoyeds.

11 Conclusions

The paper discusses the origin and etymology of nine Proto-Slavic words. After a scrupulous analysis of the Slavic and Uralic lexical material I demonstrate that the following Proto-Slavic terms should be treated as Finno-Ugric borrowings: PSl. **čьlověkъ* m. 'human being, man, husband, serf, servant' (← FU. **kılan pojka* 'country boy; boy of the village, servant'); PSl. **dôbъ* m. 'id.' (← PP. **tum-pu* < FU. **toma-puwe* 'oak; oak wood'); PSl. **gôba* f. 'mushroom, fungus; polypore, bracket fungus' (← FU. **kampV* 'mushroom, fungus'); PSl. **kôpati* 'to immerse in water, to bathe, to wash' (← Ur. **kumpa* 'wave; to float on water, to swim causing waves, to splash (about the fish)'); PSl. **kopa* f. 'a tussock surrounded by a river or marsh; an island overgrown with trees; a group of trees or shrubs' (← FU. **kumpa* 'small hillock in a marsh area'); PSl. **likъ* m. 'number', **ličiti* 'to count, reckon, calculate' (← Ur. **luke* 'number; to count, reckon, calculate'); PSl. **môžъ* m. 'id.' (← FU. **māñce* 'husband, man, human being'); PSl. **polъ* m. 'half, side; sex' (← Ur. **pālā* 'half, side'); PSl. **šьja* f. 'neck, nape' (← FU. **šepä* 'neck, nape').

ABBREVIATIONS

Av. – Avestan; Balt. – Baltic; BF. – Balto-Finnic; BSl. – Balto-Slavic; BRus. – Belorussian; Bulg. – Bulgarian; Cher. – Cheremis (Mari); Cz. – Czech; dial. – dialektal; E. – English; Est. – Estonian; Fi. – Finnish; FP. – Finno-Permic; FU. – Finno-Ugric; FV. – Finno-Volgian; Gmc. – Proto-Germanic; HSorb. – High Sorbian; Hung. – Hungarian; Gk. – Greek; Ingr. – Ingrian; Kam. – Kamassian Samoyed; Kar. – Karelian; Kash. – Kashubian; Koib. – Koibal Samoyed; Khot. – Khotan Saka; Lap. – Lappish (Saami); Lat. – Latin; Latv. – Latvian; Lith. – Lithuanian; Liv. – Livonian; LSorb. – Low Sorbian; Lud. – Ludic; Mac. – Macedonian (South Slavic); MPers. – Middle Persian; Mord. – Mordvin; Mot. – Motor Samoyed; OChuv. – Old Chuvash; OCS. – Old Church Slavonic; OHG. – Old High German; OHung. – Old Hungarian; OInd. – Old Indian; OLith. – Old Lithuanian; ON. – Old Norse; OPrus. – Old Prussian; ORuss. – Old Russian; Oss. – Ossetic; Ost. – Ostyak; PP. – Proto-Permic (Komi-Permic); PIE. – Proto-Indo-European; Pol. – Polish; Polab. – Polabian; PSl. – Proto-Slavic; Russ. – Russian; SC. – Serbo-Croatian; Selk. – Selkup Samoyed; Slk. – Slovak; Sln. – Slovenian; Tav. – Tavgi Samoyed; Udm. – Udmurt (Votyak); Ur. – Uralic; Ug. – Proto-Ugric; Ukr. – Ukrainian;

Veps. – Vepsian; Vog. – Vogul; Vot. – Votic; Yatv. – Yatvingian; Yen. – Yenisei Samoyed; Yur. – Yurak Samoyed (Nenets); Zyr. – Zyriene (Komi).

REFERENCES

- Andrzej BAŃKOWSKI, 2000: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Tom I–II. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo PWN.
- Leszek BEDNARCZUK, 1976: Zapożyczenia ugrofińskie w językach bałtosłowiańskich. *Acta Baltico-Slavica* 9. 39–64.
- Leszek BEDNARCZUK, 1993: *Języki Wielkiego Księstwa Litewskiego na tle porównawczym*. Wilno: Uniwersytet Polski w Wilnie.
- Leszek BEDNARCZUK, 1999: *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Kraków: Oficyna Wydawnicza EDUKACJA.
- France BEZLAJ, 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Vol. I. Ljubljana: SAZU.
- Václav BLAŽEK, 1999: *Numerals. Comparative-Etymological Analyses of Numeral Systems and Their Implications*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně.
- Václav BLAŽEK, 2002: A Baltic key to the etymology of Germanic *aikō ‘oak’. *Baltistica* 37/1. 23–24.
- Wiesław BORYŚ, 2005: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Aleksander BRÜCKNER, 1985: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Björn COLLINDER, 1977: *Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Rick DERKSEN, 2008: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden, Boston: Brill.
- Aaron DOLGOPOLSKY, 2008: *Nostratic Dictionary*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research. URL: <http://www.dspace.cam.ac.uk/handle/1810/196512>.
- Adolf ERHART (ed.), 1997, 1998, 2002: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Fasc. VII. Praha 1997; Fasc. VIII. Praha 1998; Fasc. XI. Praha 2002: Československá akademie věd. Ústav slavistiky.
- Eva HAVLOVÁ (ed.), 1994: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Fasc. III. Praha: Československá akademie věd. Ústav slavistiky.
- László HONTI, 1982: *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- László HONTI, 1993: *Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Erkki ITKONEN, Aulis J. JOKI, 1979: *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Vol. IV. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Hermann JACOBSON, 1922: *Arier und Ugrofinnen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Elwira KACZYŃSKA, 2016: Two Indo-European Verbal Roots *leǵ- and *sleǵ- in the Light of Old and New Lexical Data. *The Journal of Indo-European Studies* 44/1–2. 147–168.

- Petri KALLIO, 2015: The Language Contact Situation in Prehistoric Northeastern Europe. *The Linguistic Roots of Europe: Origin and Development of European Languages*. Eds. R. Mailhammer, T. Vennemann, B. Anette Olsen. Copenhagen: Museum Tusculanum Press. 77–102.
- Petri KALLIO, 2017: The Indo-Europeans and the Non-Indo-Europeans in Prehistoric Northern Europe. *Language and Prehistory of the Indo-European Peoples: A Cross-Disciplinary Perspective*. Eds. A. Hyllested, B. Nielsen Whitehead, T. Olander, B. Anette Olsen. Copenhagen: Museum Tusculanum Press. 187–203.
- Éva KORENCHY, 1972: *Iranische Lehnwörter in der obugrischen Sprachen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Alexander LUBOTSKY, 2001: The Indo-Iranian Substratum. *Early Contacts between Uralic and Indo-European: Linguistic and Archaeological Considerations. Papers Presented at an International Symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8-10 January, 1999*. Eds. C. Carpelan, A. Parpola, P. Koskikallio. Helsinki 2001: Suomalais-Ugrilainen Seura. 301–317.
- Václav MACHEK, 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- Witold MAŃCZAK, 2017: *Polski słownik etymologiczny*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Wladimir NAPOESKICH, 2002: Zu den ältesten Beziehungen zwischen Finno-Ugriern und zentraleuropäischen Indogermanen. *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: linguistic and literary contacts. Proceedings of the Symposium at the University of Groningen, November 22–24, 2001*. Eds. R. Blokland, C. Hasselblatt. Maastricht: Shaker Publishing. 265–271.
- Vladimir OREL, 1998: *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden, Boston, Köln: Brill.
- Vladimir OREL, 2011: *Russian Etymological Dictionary*. Vol. I–IV. Calgary: Octavia & Company Press.
- Maks PLETERŠNIK, 2006: *Slovensko-nemški slovar*. Vol. I–II. Ur. M. Furlan. Ljubljana: Založba ZRC.
- Julius POKORNY, 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern, München: Francke Verlag.
- Václav POLÁK, 1964: Les éléments finno-ougriens en slave. *Orbis* 13/2. 568–588.
- Károly RÉDEI, 1986: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jan Michał ROZWADOWSKI, 1913: Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków wschodniej Europy i praojczyzny indoeuropejskiej na podstawie nazw wód. *Rocznik Slawistyczny* 6. 39–58.
- Jan Michał ROZWADOWSKI, 1961: *Wybór pism*. Tom II. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Franciszek SŁAWSKI, 1953–1956, 1958–1965, 1970–1974: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Tom I. Kraków 1953–1956; Tom II. Kraków 1958–1965; Tom IV. Kraków 1970–1974: Towarzystwo Przyjaciół Języka Polskiego.
- Franciszek SŁAWSKI (ed.), 1976, 1981, 2001: *Słownik prasłowiański*. Tom II. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1976; Tom IV. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1981; Tom VIII. Wrocław, Warszawa, Kraków 2001: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.

- Wojciech SMOCZYŃSKI, 2007: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński.
- Marko SNOJ, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba Mladinska Knjiga.
- Terence WADE, 2002: *Russian Etymological Dictionary*. London: Bristol Classical Press.
- Elias WESSEN, 1997: *Våra ord. Kortfattad etymologisk ordbok*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Zigmas ZINKEVIČIUS, 1992: A Polish-Yatvingian Vocabulary? *Linguistic and Oriental Studies from Poznań* 1. 99–133.
- Владислав Маркович Иллич-Свитыч, 1967: Материалы к сравнительному словарю ностратических языков. *Этимология 1965. Материалы и исследования по индоевропейским языкам*. Ред. О. Н. Трубачев. Москва: Издательство “Наука”.
- [Vladislav Markovič ILLIČ-SVITYČ, 1967: Materialy k sravnitel’nomu slovarju nostratičeskijh jazykov. *Ėtimologija 1965. Materialy i issledovanija po indoevropejskim jazykam*. Red. O. N. Trubačev. Moskva: Izdatel’stvo “Nauka”.]
- Владислав Маркович Иллич-Свитыч, 1971: *Опыт сравнения ностратических языков*. Т. I. Москва: Издательство “Наука”.
- [Vladislav Markovič ILLIČ-SVITYČ, 1971: *Opyt sravnenija nostratičeskijh jazykov*. Т. I. Moskva: Izdatel’stvo “Nauka”.]
- Владислав Маркович Иллич-Свитыч, 1976: *Опыт сравнения ностратических языков*. Т. II. Москва: Издательство “Наука”.
- [Vladislav Markovič ILLIČ-SVITYČ, 1976: *Opyt sravnenija nostratičeskijh jazykov*. Т. II. Moskva: Izdatel’stvo “Nauka”.]
- Василий Ильич Лыткин, Евгений Семенович Гуляев, 1970: *Краткий этимологический словарь коми языка*. Москва: Издательство “Наука”.
- [Vasilij Il’ič LYTKIN, Evgenij Semenovič GULJAEV, 1970: *Kratkij ètimologičeskij slovar’ komi jazyka*. Moskva: Izdatel’stvo “Nauka”.]
- Владимир Николаевич Топоров, Олег Николаевич Трубачев, 1962: *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*. Москва: Издательство Академии наук СССР.
- [Vladimir Nikolaevič TOPOROV, Oleg Nikolaevič TRUBAČEV, 1962: *Lingvističeskij analiz gidronimov Verhnego Podneprov’ja*. Moskva: Izdatel’stvo Akademii nauk SSSR.]
- Олег Николаевич Трубачев (ed.), 1977, 1978, 1980, 1985, 1988, 1994: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Том IV. Москва 1977; Том V. Москва 1978; Том VII. Москва 1980; Том XII. Москва 1985; Том XV. Москва 1988; Том XX. Москва 1994: Издательство “Наука”.
- [Oleg Nikolaevič TRUBAČEV (ed.), 1977, 1978, 1980, 1985, 1988, 1994: *Ètimologičeskij slovar’ slavjanskih jazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond*. Tom IV. Moskva 1977; Tom V. Moskva 1978; Tom VII. Moskva 1980; Tom XII. Moskva 1985; Tom XV. Moskva 1988; Tom XX. Moskva 1994: Izdatel’stvo “Nauka”.]
- Кнут-Олоф Фальк, 1958: Славянское название дуба. *Scando-Slavica* 4. 265–285.
- [Knut-Olof FAL’K, 1958: Slavjanskoe nazvanie duba. *Scando-Slavica* 4. 265–285.]
- Макс Фасмер [= Max VASMER], 1986–1987: *Этимологический словарь русского языка*. Т. I–IV. Москва: “Прогрес”.
- [Maks FASMER [= Max VASMER], 1986–1987: *Ètimologičeskij slovar’ russkogo jazyka*. Т. I–IV. Moskva: “Progres”.]

Павел Яковлевич Черных, 1999: *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Т. I–II. Москва: Издательство “Русский язык”.

[Pavel Jakovlevič ČERNÝH, 1999: *Istoriko-ètimologièeskij slovar’ sovremennogo russkogo jazyka*. T. I–II. Moskva: Izdatel’stvo “Russkij jazyk”.]

Джой Иосифовна ЭДЕЛЬМАН, 2011: *Этимологический словарь иранских языков*. Т. IV. Москва: Издательская Фирма «Восточная Литература».

[Džoj Iosifovna EDEL’MAN, 2011: *Ètimologièeskij slovar’ iranskih jazykov*. T. IV. Moskva: Izdatel’skaja Firma «Vostočnaja Literatura».]

POVZETEK

Prispevek predstavlja etimološke razlage devetih praslovanskih besed, ki so se večinoma ohranile tudi v slovenskem jeziku. Natančna analiza slovanskega in uralskega besednega gradiva kaže, da bi morali v nadaljevanju našete slovenske in praslovanske besede obravnavati kot ugrofinske izposojenke: sln. *člòvęk* < psl. **čьlověкъ* m. 'človek, mož, moški, hlapec' (← ugrofin. **kilan pojka* 'vaški fant, hlapec'); sln. *db'Quercus* < psl. **dǫbъ* m. 'hrast' (← perm. **tum-pu* < ugrofin. **toma-puwe* 'hrast; hrastov les'); sln. *goba* < psl. **gǫba* f. 'goba, gliva; luknjarka, kresilna goba' (← ugrofin. **kampV* 'goba, gliva'); sln. *kǫpati (se)* < psl. **kǫpati* 'kopati (se), umivati (se)' (← ural. **kumpa* 'val; plavati, ustvarjati valove, pljuskati (za ribe)'); psl. **kopa* f. 'travni šop, obkrožen z reko ali močvirjem; otok, preraščen z drevjem; skupina dreves ali grmov' (← ugrofin. **kumpa* 'manjša vzpetina v močvirnatem svetu'); psl. **likъ* m. 'število', **ličiti* 'šteti, računati' (← ural. **luke* 'število; šteti, računati'); sln. *mǫž* < psl. **mǫžъ* m. 'moški, mož' (← ugrofin. **mǎńce* 'mož, moški, človek'); sln. *pǫl* < psl. **polъ* m. 'polovica, stran; spol' (← ural. **pālā* 'polovica, stran'); sln. *šja* < psl. **šьja* f. 'vrat, tilnik' (← ugrofin. **šepā* 'vrat, tilnik').

UDK 821.163.42.09Pavlinović M.:329.73:008(497.13)

Krystyna Pieniążek-Marković

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu / Univerza Adama Mickiewicza w Poznaniu
krypien@amu.edu.pl

DALMACIJA I BANSKA HRVATSKA U PAVLINOVIĆEVIM

PUTIMA (GODINE 1867–75)

Cilj je članka rekonstrukcija dvaju krajolika koje Mihovil Pavlinović konstruira na uvodnim stranicama svojega putopisa *Puti (Godine 1867–75)*. Političko djelovanje toga dalmatinskog svećenika bilo je usmjereno prema ujedinjenju hrvatskih regija i pohrvaćenju odnarođene i otuđene (gradske i otočne) Dalmacije. Kako bi postigao cilj, preporodni putnik-pripovjedač gradi dvije oprečne slike južne i sjeverne Hrvatske. Rad prikazuje kojim se stilističkim sredstvima služi i na koji način pokušava utjecati na čitatelja, dakle pridobiti pristalice pripajanja Dalmacije Bansknoj Hrvatskoj. Pozivajući se na polisenzorička iskustva uključujući i osnovne fiziološke potrebe, Pavlinović konstruira oprečne svjetove i oprečne prostore: sjevernohrvatski raj na zemlji i južnohrvatsko mrtvilo/groblje (svijet danji i noćni). Ujedno prikazuje tijesno povezivanje kulture i mentaliteta s prostorom, krajolikom, prirodom. Regije Trojedne Kraljevine u njegovu ostvarenju i u skladu sa zadacima preporodne književnosti predstavljaju književne ideološke krajolike. U istraživanju se oslanjam na metodologiju i koncepte humanističke geografije i prostornoga obrata.

Ključne riječi: preporod, integracija, kulturni krajolik, južna i sjeverna Hrvatska, putopis

The aim of this article is to reconstruct two landscapes that Mihovil Pavlinović constructs in the introductory pages of his travelogue *Puti (Godine 1867–75)*. The political activity of this Dalmatian priest is directed at the unification of the Croatian provinces and the Croatization of the detached and alienated (urban and island) Dalmatia. To achieve his goal, this national revival traveler-narrator builds two conflicting images of southern and northern Croatia. The article shows which stylistic means he uses and how he tries to influence the reader—that is, to gain supporters for Dalmatia's annexation of the Banate of Croatia. Referring to polysensory experiences, including basic physiological needs, Pavlinović constructs opposing worlds and opposing spaces: a northern Croatian paradise on earth and a southern Croatian dead, burial ground (a world of day and night). It also shows the close connection of culture and mentality with space, landscape, and nature. The provinces of the Triune Kingdom, in its realization and in accordance with the tasks of revival literature, represent literary ideological landscapes. My research is grounded in humanistic geography and spatial reversal.

Keywords: national revival, integration, cultural landscape, southern and northern Croatia, travelogue

Mihovil Pavlinović (1831.–1887.) bio je hrvatski svećenik, pisac, političar i jedan od vođa dalmatinskog narodnog preporoda¹ koji je zagovarao sjedinjenje Dalmacije s ostalom Hrvatskom. Kao jedan od utemeljitelja Narodne stranke njezin program naslovljen *Hrvatska misao* upućivao je Hrvatima u svim regijama i za razliku od većine preporoditelja odustao od neodređenih pojmova *slovinstvo*, *južnoslavenstvo* ili *ilirstvo* u korist hrvatstva. U programu ističe tri osnovne vrijednosti koje je nužno ostvariti: samostalnost i cjelokupnost Hrvatske te hrvatski ustav. Bio je zagovornik hrvatstva i hrvatskog jezika. Najprije je u Dalmatinskom saboru kao prvi zastupnik održao govor na hrvatskom, a kasnije je to učinio i u Carevinskom vijeću u Beču. Kako bi među stanovništvom pridobio pristalice svojih ideja, probudio nacionalnu svijest i ojačao otpor prema autonomašima – koji su se, zajedno s dalmatinskim Srbima, protivili sjedinjenju Dalmacije s Bansom Hrvatskom – obilazio je Dalmaciju te putovao po Hrvatskoj, Slavoniji te Bosni i Hercegovini, prilikom čega je skupljao narodno blago: pjesme, popijevke, izreke, poslovice.

Emotivan putopisni subjekt

U svibnju 1867. god. – kako dokumentira u putopisu *Puti* objavljenom 1888. godine – Pavlinović stiže u Zagreb, a ta mu je destinacija zapravo točka s koje polazi na putovanje po Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni. Prožet domoljubnim, preporodnim i prosvjetiteljskim nazorima i osjećajima, autor počinje svoj izvještaj s putovanja emotivnim iskazom² o tome kako mu je teško ostaviti rodnu grudu, »primorske pozirke« (Pavlinović 1888: 3). Glavni je razlog tome ljepota područja koje napušta, a koja se upravo u proljeće prikazuje u svom punom cvatu. Rekli bismo: nastavljajući poetiku Mihanovićeve *Lijepe naše*, Pavlinović govori o idiličnom prostoru mladenačkog lica u kojem se izdvajaju njegovi simboli, loza i masline, i to u izobilju koje osigurava osnovna sredstva za ishranu njegovih stanovnika. U tom bukoličnom ambijentu ne izostaje ni »slavuj na uranku« – još jedan simbol idile, doduše više pastirske nego ribarske, ali njegova prisutnost ne iznenađuje. Jer, rođen u Podgori, Pavlinović je pripadnik kopnene, zagorske preporodne dalmatinske inačice, pučke, ruralne, seoske (za razliku od mediteransko-urbane, gradske varijante Natka Nodila i Mihe Klaića, vidjeti: Katarina Ivon, Stipe Kljaić, Nikša Stančić i dr.).³ Evo, dakle, te idile koja je i

¹ Preporodni pokret u Dalmaciji (i Istri) razvio se tridesetak godina kasnije nego u Banskoj Hrvatskoj. Dalmatinski sabor počinje svoj rad 1861., iste godine osnovana je Narodna stranka, a naredne 1862. godine pokrenut je *Narodni list* – glasilo dalmatinskih narodnjaka i utemeljena Matica dalmatinska. Glavna imena dalmatinskoga narodnog preporoda – pored Pavlinovića – bili su Miho Klaić i Natko Nodilo.

² Emocije i afekti su danas, između ostaloga, predmet zanimanja emocionalne geografije (*Emotional Geography*) ili afektivne geografije (*Affective Geography*), smatraju se načinom upoznavanja i djelovanja te stoga mogu biti korisne za geografsku osjetljivost (*sensibility*). Emocije su stanja koja se situiraju između ljudi i mjesta, svojevrsni su medijatori između subjekta koji doživljava i prostora koji je doživljava.

³ Dalmacija je u preporodno i Pavlinovićovo doba bila temeljno podvojena, društveno-gospodarski, politički/ideološki, mentalno, pa čak i jezično (primorsko-otočni čakavci i zagorski štokavci ikavci). Jedan društveni sloj činile su primorske i otočne komune s gospodarskim sustavom kolonata s veleposjednicima i kolonima te različitim gradskim slojevima, drugi sloj je zagorski, »vlaški« (Stančić, 1980, I. poglavlje: Dvije Dalmacije, 23–61). Politička podjela odnosi se (ugrubo rečeno) na gradsku slavo-dalmatinsku ideju povezanu s talijanskom strujom (autonomaši) i hrvatsku nacionalnu ideju (započetu pod općim južnoslavenskim ili slovinskim imenom) pučke zagorske inteligencije (integracionisti).

prostor nužne samoće: »U proljeću ljepota je naše primorje, kad šine loza, maslina se resom ospe, a tiho more prima sliku proljetnih oblaka, kao što zrcalo prima sjaj mladenačkoga lica. Tad je teško ostaviti primorske pozirke, pregoriti slavlja na uranku, i tihu samoću« (Pavlinović 1888: 3).

Uporaba metafore zrcalnoga odraza čini od primorske idile skoro nebeski raj – u moru se zrcali proljetno nebo. Takav uvod dao je putniku mogućnost da se predstavi kao osjetljiv i emotivan subjekt (u duhu romantizma⁴), koji gleda svijet oko sebe umjetničkim okom, te kao privrženik zavičaja. »U teškoj volji« napušta Primorje da bi, došavši u Zagreb, odmah promijenio raspoloženje i ocjene. Primorske masline i loze nadmašila su u zagrebačkoj okolici »vilovita prigorja, obrasla vinogradom, šumom, votnjakom i cvietom svakojakim« (Pavlinović 1888: 3). Prve stranice Pavlinovićeva putopisa dosljedno su građene na toj opoziciji između Dalmacije i Banske Hrvatske sa Zagrebom u središtu. Razlike – svaki put u korist sjeverne Hrvatske – obuhvaćaju prirodu i ljude, dobivamo dakle oprečne kulturne krajolike dviju regija. Kulturni krajolik (na tragu Cosgrovea 1998) razumijem kao konstrukciju i kompoziciju kulturne slike prostora, kao način njegova gledanja. Krajolik čine dakle istodobno slika, estetski i polisenzorički doživljaj, trag pamćenja, način udomaćivanja ili nepripadanja. Krajolik također »(kao oblik, značenje i reprezentacija) aktivno utjelovljuje društvene odnose koji sudjeluju u njegovu stvaranju« (Don Mitchell 2008: 82).

Uvjeravanje o ljepoti Banske Hrvatske koja na svim razinama nadmašuje Dalmaciju počinje od naizgled neutralnog sastavljanja, odnosno zamjenjivanja krajolika tijekom puta: »zamaklo mi sinje more, a puklo pred očima zeleno polje« (Pavlinović 1888: 4). I dok se još ova konstatacija može smatrati jednostavnim bilježenjem pukih činjenica, naravno, ukoliko nećemo ulaziti u simbolička značenja sinje i zelene boje,⁵ usporedbe koje slijede jednoznačno govore o prelasku s područja u kojem je jedva primjetno sve što se u izobilju očituje oko Zagreba. Drugim riječima, jedninu zamjenjuje množina (neizbrojivost, nepreglednost) što je tijesno povezano s ideološkim ciljem sjedinjenja Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom:

ostavio sam u jednoj prodoli slavića, a ovde slavići zasnitili odasvud. U Primorju ruža procvala; a u Zagrebu cvate što je cvieta i što je bilja u svietu. Nije ovde koji vrtanjak, jali kakav miljak u zaklonici od bure, što pomnjiva ruka zalieva; nego su ti ovde prostrane dionice, livade i podvornice, ravni brdeljci i travni dolovi, debeljem hladom zaosienjeni, i bisticom nadojeni. Zagrebačka okolica! to je gotov perivoj (Pavlinović 1888: 4).

⁴ Elżbieta Rybicka (2014: 271) podsjeća da je upravo romantizam oblikovao nacionalnu »emocionologiju«. Književnost romantizma je stvorila matricu emotivnih topografija, emocionalni registar i emocionalne tonalitete, kodove uzvišenosti i slikovnosti, kao i »obaveze« emocionalnih evokacija.

⁵ Idiom sinje more – nekada hrvatski naziv za Jadransko more – danas označava plavo more, ali u ovome kontekstu vrijedi podsjetiti da sinji (prema hrvatskim rječnicima) označava boju pepela, sivu, sivoplavu koja kontrastira sa zelenom, bojom nade: »osvježujuća, ljudska boja [...] Zeleno je, kao i čovjek, toplo. [...] Zeleno je boja nade, snage, dugovječnosti [...] Ono je boja besmrtnosti što je posvuda simbolizira zelena grančica« (Rječnik simbola, 783). Plava boja također je u opoziciji sa zelenom, »[u] borbi neba i zemlje plava i bijela povezuje se protiv crvene i zelene«. »Plava je i najmanje materijalna boja: u prirodi se obično prikazuje kao da je sačinjena od prozirnosti, to jest od nagomilane praznine [...] Plava je i najhladnija od svih boja.« (Rječnik simbola, 510–511). Plavo kao slikovni sinonim Dalmacije i zeleno kao sinonim Banske Hrvatske znakovi su oprečnih prostora.

Prožete emocijama Pavlinovićeve opise krajolika rječnikom kulturne geografije moglo bi se nazvati emotivnom topografijom. Doživljavanje prostora prate neskrivene emocije koje putopisac namjerava probuditi i kod čitatelja. Emotivan kraj navedenog fragmenta i nazivanje zagrebačke okolice perivojem omogućuje skretanje pozornosti na uspješnu suradnju prirode i čovjeka, odnosno efikasno i inventivno čovjekovo kultiviranje božjih darova, kreiranje krajolika – lijepe i plodne okolice. Perivoj je definiran kao »visokokultivirani zeleni prostor oblikovan čovjekovom kreativnošću i elementima prirode, uključuju vegetaciju, građevinske elemente (glavna i sporedne staze, odvodnja) i opremu (klupe, fontane, skulpture itd.) i eventualno jezero« (Hrvatski jezični portal). Predstavljenim »edenom« u kojem čovjek vješto upravlja zemljom Pavlinović se služi s jasnim političkim ciljem uvjeravanja čitatelja u prednosti Hrvatske i hrvatstva. Zapravo neprestano (iako ne uvijek eksplicite) polemizira s autonomašima i predstavlja protuargumente u obliku dokaza i činjenica – po strani ostavljam odnos fikcije i faktografije u *Putima*.⁶ Hrvatski svećenik želi ne samo opisati, nego i aktivno utjecati na lokalni kontekst, dovesti do njegova preobražaja. Pišćev pristup ostvarivanju cilja kroz »književna putovanja« približava ga konceptu geopoetike Elžbiete Rybickie koja osnovni zadatak te istraživačke orijentacije vidi u promatranju interakcije između književnosti i zemljopisnog prostora. U perspektivi geopoetike književno stvaralaštvo promatra se kao pojava u cirkulaciji, u kulturnom protoku, u praksama koje poduzimaju čitatelji. Geopoetika naglašava performativnost književnosti, pretpostavlja da književnost utječe na stvarnost, kreira mentalne karte i oblikuje načine gledanja i interpretacije (Rybicka 2014: 10–11), a to su nedvojbeno i ciljevi Pavlinovićeve putopisne aktivnosti. Geopoetika istražuje procese pretvaranja prostora u mjesto, a Pavlinović u *Putima* ostvaruje taj zadatak. *Prostor* sjeverne Hrvatske, koji je za Dalmatince prostorom zato što je nepoznat, neopisan, nedoživljen, pretvara u (lijepo, plodno, gostoljubivo) *mjesto*, jer ga upoznaje, doživljuje, opisuje.

⁶ Realnost osobe (autora-pripovjedača) i realnost svijeta koji putnik opisuje ne isključuje fiktionalno u samom tekstu. Definirajući putopis, Janusz Sławiński primjećuje: na jednom kraju tog prostranog područja nalaze se faktografski izvještaji dokumentarnog karaktera, na drugom kraju priče o izmišljenim i fantastičnim putovanjima. Između ta dva pola funkcioniraju brojni putopisni žanrovi u kojima se elementi dokumentarnih zapisa miješaju s elementima fikcije u različitim proporcijama i kombinacijama (Sławiński 1989: 363). Nije mi cilj provesti povijesno istraživanje i dokazati u kojem je stupnju Pavlinovićev tekst »fotografija« vremena i prostora o kojem govori. Za rekonstrukciju dvaju oprečnih krajolika koje konstruira Pavlinović bitnije su naracijske strategije kojima se služi nego vjernost činjenicama. Točnost i »istinitost« slika nije ni pitanje kojim se bavi kulturna geografija koja reprezentacije promatra kao jedan od elemenata podataka (ljudskih i ne-ljudskih) što neprestano preobražavaju svijet (Söderström 2008). Na potrebu opreza u povezivanju geografske zbilje i književno preoblikovanih prostora, jer je između njih dovoljno mjesta za stvaralačku imaginaciju, upućuju također Marja Boršnik (1966) i Miran Hladnik (2012: 278), koji primjećuje da fikcija biva ne manje vjerodostojna od geografske ili povijesne istine (Hladnik 2012: 279). Upućujem na tematski broj „Slavistične revije“ posvećen međuodnosu geografskog prostora i slovenske književnosti (60/2012, št. 3, julij–september), vidjeti na primjer: Urška Perenič: Prostor v literaturi in literatura v prostoru, Miran Hladnik, Jerneja Fridl: Prostor v slovenski zgodovinski povesti in njegova geografska prezentacija i druge radove u istom broju.

Osmotopografija

Za vrijeme Pavlinovićeva djelovanja Dalmacija je bila gospodarski, kulturno i prosvjetiteljski zaostalo područje na periferiji Monarhije, sa službenim talijanskim jezikom, slavo-dalmatinskim smjerom primorskih gradova koji je zagovarao integriranje Dalmatinaca u talijansku naciju i sve većom sklonosti autonomaša prema talijanskom nacionalizmu nakon 1866. (rat Monarhije s Prusijom i Italijom). Mladi ljudi koji su namjeravali nastaviti školovanje u visokim školama za svjetovne profesije zapravo su bili prisiljeni odlaziti na studij u Italiju (manji dio studirao je u Beču). Unatoč u dalmatinskim gradovima propagiranoj nenadmašivosti talijanskog kulturnog kruga u *Putima* upravo Banska Hrvatska napreduje u svemu, čak i godišnje doba tamo brže dolazi: »U primorju sam ostavio proljeće, a ovdje me zateklo ljeto« – sam Bog, priroda i sudbina određuju taj prostor kao nacionalno središte, a to je argument protiv autonomaša koji su bili skloni pripojiti Dalmaciju bosanskom zaleđu nego ju integrirati s Bansom Hrvatskom (Ivon 2012: 258). Pavlinović je bio zagovornik spajanja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u sklopu federalizirane Habsburške Monarhije, unutar koje bi svi južnoslavenski krajevi bili okupljeni u federalnoj jedinici oko Zagreba i Trojedne Kraljevine. Prema podjeli Stipe Kljaića *Puti* pripadaju četvrtoj Pavlinovićevoj političkoj fazi kada je s jugoslavenstva prešao na hrvatstvo i državno-povijesno pravo Trojedne Kraljevine.⁷ U vrijeme kada kreće na put (1867.) Monarhija se reorganizira u Austro-Ugarsku, Banska Hrvatska ostaje u ugarskom dijelu, a Dalmacija pripada austrijskom, što zapravo predstavlja nemogućnost ujedinjenja (premještanja Dalmacije u ugarski dio) jer bi taj korak značio neravnotežu u državi (Zelić-Bučan 1978: 62). Međutim, unatoč tim činjenicama, Pavlinović ne odustaje od borbe za svoj najvažniji politički (domoljubni) cilj.

Argumente za tu koncepciju traži u prirodi (u tome što ona nudi) i u samim stanovnicima mjesta i regija koje posjećuje te u njihovu odnosu prema radu (obavezama), obitelji, društvu, zemlji i Katoličkoj crkvi (hrvatstvo je naime kod njega nerazdvojivo od katoličanstva). U *Putima* se koncentrira na sjevernu Hrvatsku i Slavoniju,⁸ koje predstavlja uglavnom kroz ljepote, bogatstvo, izobilje, plodnost i veselje. Svih tih atributa lišena je tužna, gladna i siromašna priobalna Dalmacija i Dalmatinska zagora u kojima čak vanjština stanovnika svjedoči o neimaštini. Pavlinovićev putopis vrsta je senzualne, emotivne i (široko shvaćene) kulinarne topografije koja naglašava antropološki aspekt geografskog prostora. Koristeći najjednostavnije stilističko sredstvo uspoređivanja kaže:

⁷ Prva faza je Pavlinovićeva fascinacija ilirizmom, druga (kratka) prosrpskim pijemontizmom, treća jugoslavenstvom i jugoslavenskim etničkim jedinstvom (kako je sam govorio – prije svega s obzirom na pravoslavne Srbe i gradsko stanovništvo Dalmacije koje se slavenski osjećalo). »Nakon 1866. godine i rata Monarhije s Prusijom i Italijom, iz temelja se mijenja Pavlinovićev politički smjer. Poslije Viške bitke sve se više osjećalo naginjanje dalmatinskih autonomaša prema talijanskom nacionalizmu, dok su se dalmatinski Srbi sve više osjećali privučeni idealima Velike Srbije. Također je i sama Monarhija nakon teškog poraza od Prusa morala poći u pravcu dualističkog uređenja države 1867. Tako je dvije godine kasnije, 1869., Pavlinović težište svoje nacionalne ideologije prebacio s jugoslavenstva na hrvatstvo, na državno povijesno pravo Trojedne Kraljevine, koja bi se trebala pretvoriti u hrvatsku nacionalnu državu« (Kljaić 2018: 631).

⁸ Poseban dio knjige posvećuje i Bosni, ali to pitanje ne ulazi u predmet ovoga članka.

Ima i naša Dalmacija svojih proljetnih ljepota; ali gdi joj je veselje? Kad svane Jurjeva, eto u nas goleme nevolje! Seljaku nestalo hrane, pa gladujuć i dužec se, Zagorac jedva čeka, da ga utješi kap mlika; a Primorac se veseli bijeloj murvi kao majci, da ga zabavi. Težko je živiti uz sirotinju, koja te izdaleka rdjom zapahiva. I odjeća, i lica, i tuježljivi govori, sve ti spominje da si u siromašnoj zemlji. U banovini nije tako. Krave po livadah; čobani na konjima; kola po drumovih: odasvud mikljavina, trka, veselje blage i obilne prirode (Pavlinović 1888: 4).

U ovoj senzoričkoj geografiji (Rodaway 1994, Howes 2006, Rembowska-Pluciennik 2010) hrvatskog putnika, koja prikazuje odnos između ljudskoga *sensorium* i geografskog i kulturnog prostora, senzualno iskustvo nije samo bilježenje osjećaja nego izvor dubljih značenja. Istraživanje senzualnih kodova otvara pitanje njihove uloge u kolektivnom i individualnom identitetu, njihovu komunikacijsku i političku vrijednost (Rembowska-Pluciennik 2010: 135). Dalmacija ima miris muke, nevolje, bijede (zaudara). Senzualan osmološki kod Pavlinović pokreće u kreiranju kulturno-civilizacijskog krajolika i ostvarivanju svog osnovnog ideološkog cilja. Osjetilo njuha, primarni biološki kod, nameće se kao neosporiva fizička činjenica, gubi značaj privremenosti i efemernosti te postaje trajna oznaka prostora (reper) koja se uvlači u odjeću, lica, razgovore, dakle određuje vanjštinu i osjećaje mještana. Mirisi su, neovisno o epohi, nositelji univerzalnih funkcija, važna su sastavnica rituala, obreda, medicinskih praksi. Imaju društveno definirane vrijednosti, određuju međuljudske odnose, a u Pavlinovićevu putopisu i međuhrvatske, međuregionalne. Mirisi probuđuju atavističke reakcije, ukazuju na zadovoljstvo ili opasnost. Na značenje mirisa, okusa, vida i sluha u kreiranju karaktera određenog prostora obraća pozornost i humanistička geografija (Tuan 1987: 23–28).⁹ Mirisni krajolik (*smellscape*) također ovisi o geografskim uvjetima i osobitosti konkretnog mjesta. Istraživanje uloge osjetila njuha u geografskom doživljavanju i kreiranju odnosa prema mjestu predmet je olfaktoričke geografije (Rodaway 1994: 62). U svojoj »osmotopografiji« Pavlinović ne ulazi u nijanse osjetilnih doživljaja, služi se jednostavnim književnim sredstvima, tipičnim za popularnu književnost, posredstvom kojih namjerava uvjeriti čitatelja u svoje političke, nacionalne, patriotske ideje. Njegovi senzorički krajolici neovisno o jednostavnosti prikazivanja govore o suovisnosti i sukonstituiranju čovjeka i doživljavanog prostora, što je i ključno pitanje antropologije mjesta.

Iskustva (kao spoj misli i osjećaja)¹⁰ koje navodi putopisni subjekt, a koja obuhvaćaju senzualne doživljaje trebaju uvjeriti čitatelja u načelnu ideju: integraciju, povratak narodnim korijenima i njegovanje hrvatstva – a to su ujedno i uvjeti da cijela Trojedna Kraljevina postane *mjesto*. Prema shvaćanjima humanističke geografije i podjeli Yi-Fu Tuana na *mjesto* i *prostor* Banska Hrvatska u Pavlinovićevoj reprezentaciji predstavlja *mjesto*, dakle centar i konkretizaciju vrijednosti, u kojem su zadovoljene kako biološke potrebe (hrana, piće, odmor, prokreacija; Tuan 1987: 14–15) tako i duhovne, kulturne i društvene. Dalmacija pak predstavlja vrstu ne-mjesta nepogodnog za život, bez hrane,

⁹ »Predmet ili mjesto dobiva konkretnu realnost ukoliko ga doživimo na totalan način, to znači svim osjetilima kao i aktivnom i refleksivnom mišlju« (Tuan 1987: 31).

¹⁰ Tuan primjećuje: dominira tendencija suprotstavljanja osjećaja i misli, prvi registriraju subjektivna stanja, drugi bilježe objektivnu stvarnost. U biti, jedni i drugi stoje na dva pola *continuum* doživljavanja, jedni i drugi su načini upoznavanja (Tuan 1987: 21).

sloge, smrdi, prljava je i ne pogoduje prokreaciji: »ni prostora, ni čistoće; sve ti spominje da je tu groblje živim ljudima« (Pavlinović 1888: 6).

Gladna Dalmacija i sita Hrvatska

Jednostavnim sredstvima, crno-biljelom podjelom Pavlinović progovara i u sljedećem pasusu, gdje se pojavljuje i očita opozicija danjeg (cvjetnog, sitog, radosnog, plodnog) i noćnog svijeta (ubogih ulova, krša i kamena, slabih plodova uz nesrazmjeran ljudski napor):

Mladi ljudi, u cvieću do koljena, jur prvo sieno kose; a vesele mlade, cviećem okićene, voze im obilate objede; dok naši Primorci svu noć stoje na veslu, da koju ribu ulove; cio dan krče koji pedalj brežine, da mogu dočekati dva lista kupusa; a naše Primorke ni šake trave, ni biljice drva, ako ruke ne izbodu i ako preko tri brda ne zadju i gladne i žedne. Pa će ti se reći, dalmatinska sirotinjo, da se čuvaš gladnih Hrvata!? (Pavlinović 1888: 7)

Identitet promatranih i posjećivanih prostora čine i kulinarija, kjučno značenje u identifikaciji prostornog identiteta ima naime odnos između podneblja i proizvoda koji iz njega potječu. Pavlinović kreira naratora-promatrača koji upoznavanju okom dodaje percepciju ostalim osjetilima, a osjetilima dodaje emocije, ali se ne zaustavlja na polisenzoričkoj percepciji, već uključuje i modernu svijest o značaju gospodarskog razvitka. Prikazivanje gospodarske moći sjeverne Hrvatske bio je snažan argument za pridobivanje pristalica ujedinjenja Dalmacije s ostalim hrvatskim regijama među samim Dalmatincima. Pavlinović je naime osuđivao autonomaško-talijanaško izdvajanje dalmatinskih gradskih slojeva »zbog svoje materijalne i kulturne superiornosti« (Stančić 1980: 210) iz cjeline nacije i građanskog društva. Na ovome mjestu izravno ukazuje na laži takve politike, predstavlja se kao branitelj istine i zaštitnik puka (»dalmatinske sirotinje«), koji je bio i njegova »politička baza«. ¹¹ Argumenti nisu naročito sofisticirani i trebaju djelovati na osjetila. Drugi način obrazlaganja i navođenje drugih argumenata iz zbilje Banske Hrvatske – tvrdi putopisni subjekt u niže navedenom fragmentu – bilo bi neshvatljivo za sve koji nisu boravili izvan Dalmacije. Svakodnevnost obilate Hrvatske toliko je daleka od svakodnevice Dalmatinaca da im je nedokučiva, nestvarna, nevjerojatna (»teško da bi vjerovali«, Pavlinović 1888: 5). Stoga se autoru najprikladnijim načinom uvjeravanja čini pozivanje na osnovne ljudske potrebe, na fiziologiju. Sto godina kasnije Yi-Fu Tuan formulira istu misao: Biologija uvjetuje svijet naše percepcije (Tuan 1987: 33). Hrvatska, piše dalmatinski svećenik, nije područje gladnih ljudi, kako tvrde njezini protivnici i protivnici ujedinjenja, ona ne samo da hrani svoje žitelje, nego i drugima nudi svoje proizvode. Gradske tržnice su za promatrača, naratora i neskrivenog ideologa mjerilo bogatstva i blagostanja, vrsta su punih stolova koji govore o mogućnosti ishrane svojih sinova: s jedne strane neishranjen Zadar, od gladi spašavan *puljižkom* kapulom i ličkim krumpirom, a s druge strane zagrebački trg koji obiluje posebno kvalitetnom hranom:

¹¹ »[U]pravo Pavlinovićev krug narodnjaka, koji predvode svećenici i franjevci kopnene Dalmacije, za svoju političku bazu uzima najvećim dijelom materijalno siromašno i kulturno nepismeno seosko stanovništvo dalmatinske unutrašnjosti od Zrmanje do Neretve« (Kljaić 2018: 630).

Kukavice, što neprestance viju u ime hrvatsko, da samo jednom dodju na zagrebački trg! Tamo u glavnom Zadru, kotarsko kljuse sa drvenicom na golim sapima; amo doroti, kao pelivani, pod punim kolima. Tamo pod naramkom kukrike osukan ostrvljanin, i zamazana Kotarka uz koje järe; amo seljak pod klobukom na kolim hrane; a seljakinja, biela ruhom i tielom, pod krošnjom skorupa, masla i svakojaka povrtalja. Tamo koje pile na jagmu; amo teladi, peradi, lovine, što god boljega najbolja zemlja i radja i hrani. Eto bez Puljiške kapule nebi u Zadru ni poprške bilo; a bez Ličkih kumpira mnogim ni večere. Kumpir i kapulu spominjem, i samu hranu; jer da stanem nabrajati ostale obilnosti hrvatskoga života: dvore, pivnice, kupeli, kiseljake, gostbe, tko nije bio van Dalmacije, težko da bi vjerovao (Pavlinović 1888: 5).

Produžetak punih i praznih stolova su ljudi i životinje pripadajućih prostora/krajolika. S jedne strane imamo dakle kotarsko kljuse, gole sape, nasukanog otočanina, zamazanu Kotarku, koje pile na jagmu, a s druge – doroti, kao pelivani, pod punim kolima, seljak pod klobukom na kolima hrane, seljakinja bijela ruhom i tijelom pod krošnjom skorupa, masla i svakojaka povrtalja, teladi, peradi, lovine, što god boljega najbolja zemlja i rađa i hrani. Osim očitog zaključka koji proizlazi iz ovoga nabiranja i uspoređivanja treba obratiti pozornost na dvije tobože nebitne riječi: prljavštinu i klobuk. Moglo bi se reći da Dalmaciju u *Putima* određuju glad, nimaština, smrad i prljavština. Sve su te karakteristike signali poremećenog poretka, kako ga tumači Mary Douglas u knjizi *Purity and Danger. An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (1966). Autorica podsjeća da je prljavština izraz poremećaja poretka, nijedna pojedina stvar nije prljava u odvojenosti od sustava klasifikacije u koji se ne uklapa, prljavština je sve što »nije na mjestu« (Douglas 2007: 8 i 46).

Klobuk i kapa

Pavlinovićeva reprezentacija Dalmacije prikazuje pokrajinu koja »nije na mjestu«, ¹² koja se ne uklapa u sustav, jer to ne želi. A sinonim za sustav koji predstavlja Banska Hrvatska postaju bijela seljakinja (kao opreka zamazane Kotarke) i klobuk na glavi seljaka. Klobuk i kapa (građanstvo i seljaštvo) u 19. st. predstavljali su osnovnu kulturnu i socijalnu opreku unutar Dalmacije. Katarina Ivon piše da je tu opoziciju Pavlinović često spominjao u svojim priložima: »Pod klobukom, odnosno klobučarima, podrazumijeva građane koji su se prilagodili Mlečanima, Francuzima ili Austrijancima uzdižući se tako od ostalog puka, njemu je klobuk simbol izdajstva, dok se pod kapom, tj. crvenkapom, skriva pravi narodni čovjek, domoljub i Hrvat« (Ivon 2012: 262). U sjevernoj Hrvatskoj klobuk je dio muške nošnje, pripovjedač govori dakle o činjenici, ali je Pavlinoviću taj faktor koristan kao simbol dostojanstva, pravog gospodstva, to jest posjednika, gospodara, kućebrižnika, plemića zbog svojih unutarnjih vrijednosti, za razliku od dalmatinskih ondarodenih besposličara, tobože gospodina i tobože plemića:

u Dalmaciji je gospodin tko navadno zapovijeda, a ništa ne radi, nego se po gradskih ulicah vōza; kasno liga, a kasnije ustaje; poljskoga rada ne zna; svoja dobra ne preglēda; tudj jezik govori, i tudje običaje drži; od sela bježi; u tudj svijet putuje, a svoje otačbine ne poznaje; zemlju prodaje, a kuću gradi; dobro svoje zalaga, a svione blazine kupuje; igre se igra, a

¹² U prilog takvom čitanju ide slika prostora koji je odcijepljen, pluta po plimi i po oseki (Pavlinović 1888: 8).

dugeve trpa; ljudstvom se gradi, i želi da ga svak plemićem zove, a ljudstvo mu je oholija: sve mu je plemstvo, golo ime.

U banovini je gospodin, tko na svome sjedi, i gospodari: zna ôru sidbi, rok žetvi; pregledati volove, pivnicu rediti, ždrebad upregnivati, môbu razredjivati; to je plemić od plemstva i od gospodstva. Gospoje su, koje znadu svoje goste dvoriti, u kući svojoj gospodariti: šiti, presti, vezti svidjati; perivoje rediti; povrtalje gojiti; cvieće razsadjivati; dvorove kititi. Dakako da je tu goleme razlike između ljudstva hrvatskoga i talijanaškoga!

Kakav ti gospodin, tko nema ni svoga kruha, ni svoga vina? Nit mu volovi oru, nit mu konji vršu; već da izbije koju florintu na aršinu, jali na peru, jali na zanatu. To se amo zovu bečari; i ti su ponajviše, Niemci doseljenici, i židovi (Pavlinović 1888: 5–6).

Pavlinović je zagovornik »osobnog rada kao generatora rasta ljudskog dostojanstva i blagostanja zajednice, koji jedini može potaknuti na ekonomski razvoj« (Kljaić 2018: 640). Najveće su mane klobučara njihov nerad i tuđinstvo, nezainteresiranost za narod, jezik, hrvatstvo. Pavlinović na oprečan način potvrđuje tezu talijanaša da je golema razlika između njih i Hrvata, »da im je ljudstvo razlikovato« (Pavlinović 1888: 5), ali izokreće značenje tvrdnje u korist Hrvata. U Pavlinovićevu mišljenju – a potvrdu svojih teza nalazi za vrijeme putovanja – najveću opasnost za Hrvate predstavljaju stranci (drugi), u koje ubraja odnarođene talijanaše: »Drugi su prikazivani isključivo kao prijetnja, kao otimači sloboda hrvatskoga naroda« (Ivon 2012: 266).¹³ Dean Duda komentirajući gore navedeni fragment *Puti* u knjizi *Priča i putovanje* naglašava u njemu prisutnu prosvjetiteljsku preporodnu ideju putopisnog subjekta:

središnja je Hrvatska nacionalno osvještenija od Dalmacije, ne zatire svoje korijene i zato, unatoč teškoćama, bolje i složnije živi. Leksički sastav Pavlinovićeve usporedbe gomilanjem poslova što ih u Hrvatskoj obavljaju gospodar i gospodarica pretvaraju se u mali popis vrline. Negacija dominira u prvom dijelu, a afirmacija u drugom. Kompozicijska snaga završetka prilično je jasna pouka i preokrenuti ideološki argument talijanaških shvaćanja (Duda 1998: 116–117).

Svakodnevna marljivost gospodara sjeverne Hrvatske, koji znaju iskoristiti prirodne uvjete i koji njeguju društvenu i narodnu slogu, čini opisivani kraj idiličnim mjestom i matricom za prosvjetiteljske svrhe (model koji treba slijediti).

Podijeljena, otuđena Dalmacija svoj antipod (i uzor) ima u Banskoj Hrvatskoj i Zagrebu kao mjestu ostvarivanja osnovnih političkih i nacionalnih ciljeva, preporodnih i

¹³ 1865. u *Narodnom koledaru* (str. 22) Pavlinović piše: »Onih mutnih i gluhih doba, kad Dalmacija osta na odmet domaćim razdorim, istočnoj mlohavosti, ugarskoj samovolji, mletačkoj lukavosti, turskoj sili... « (cit. prema Ivon 2012: 266). Svi su navedeni narodi nositelji negativnih vrijednosti stoga što su zatirali hrvatsku narodnost. Osjećaj nepouzdanja prenosi na sve druge nacije (Austrijance koji nisu ispunili obećanja, Francuze koji su mu najgori zbog novotarija francusko-talijanske uprave, a najvjerojatnije i zbog liberalizma oprečnog njegovu shvaćanju tradicije i vjere – stožera identiteta (Ivon 2012: 267). Na taj način gradi dio hrvatskog imaginarija – sindrom okružene/opkoljene tvrđave. Prikazujući strance/druge/susjede isključivo kao neprijatelje s kojima je nemoguće uspostaviti dijalog, Pavlinović sukreira naraciju koja oporiče identifikaciju hrvatskih pokrajina s teritorijem pograničja/granice (vidjeti na primjer Pavličić 2007). Kako primjećuje Jola Škulj (2004: 28) pograničnu kulturu konstituira njezino iskustvo i akceptacija kulturnih razlika, prihvatanje i poštovanje postojanja drugih. Dijalog je osnovna sastavnica pograničnog kulturnog identiteta i način njegova postojanja. U pograničnoj književnosti »jak ostaje u responzivnom i zainteresiranom odnosu s drugim, a drugi je prihvaćen kao poseban, individualan entitet.

prosvjetiteljskih, u »svedjer milu gradu s mnogih znanaca, s mnogih uspomena i mnogo više nadâ« (Pavlinović 1888: 3). Zagreb je prije svega mjesto nacionalne integracije, koja je Pavlinovićeva najveća briga. Stoga naglašava plodove integracije vidljive u Zagrebu koji je i mjesto okupljanja svega što je najbolje, najljepše, najobrazovanije i najkulturnije: »u Zagrebu [...] sam zatekao cviet hrvatskog naroda u saboru. Što je mudrije i bogatije, što ljepšega i uljudnijega u zemlji hrvatskoj to se okupilo u Zagreb« (Pavlinović 1888: 3). Pavlinović stiže u Zagreb za vrijeme sabora, glavni grad mu postaje sinegdoha (slika, pregled) cijelog hrvatskog naroda (»sitnolik«, Pavlinović 1888: 7) i prilika da se prouči »sva zemlja, njezine vrljine i nevolje«. Putopisac nabraja predstavnike svih slojeva društva, od bana do seoskog kneza, naglašavajući kako svi čine jednu složnu »družinu« u saboru i izvan njega – što je naravno opet prigovor Dalmaciji i dalmatinskom saboru s »birokratičkim zaduhom i tuđim jezikom«, gdje narod i nije zastupan.

Zaključak

Pavlinović konstruira oprečne svjetove i oprečne prostore: sjevernohrvatski raj na zemlji i južnohrvatsko mrtvilo (svijet danji i noćni). Prostorne kategorije podređene su ideološkim ciljevima, proizvodnji kulturnih pojava (Warf, Arias 2009: 1) i narodnog identiteta. Regije Trojedne Kraljevine u njegovu ostvarenju predstavljaju književne ideološke krajolike. Tim se problemima aktivno bave na primjer britanski *place studies* (B. Sharrat, *Writing Britains*). Taj smjer istraživanja rezultat je uvjerenja da književnost stvara i transmitira nacionalne/narodne krajolike i ideološka mjesta (Rybicka 2014: 35) za što je primjer hrvatska književnost 19. st. a posebno brojni putopisi toga doba. Mitska (stoga što kreira mitski krajolik) geografija Pavlinovića sredstvo je postizanja osjećaja identifikacije s prostorom (mjestom). Prikazuje tijesno povezivanje kulture i mentaliteta s prostorom, krajolikom, prirodom (te su veze danas predmet bavljenja smjerova koji izrastaju iz tzv. prostornog obrata).

Ideološka i kulturna geografija Pavlinovićeva putopisa ima namjeru osvijestiti čitatelja koliko kultura (boljitak ljudi i mjesta) ovisi o prostoru i krajoliku. Različitu, podijeljenu i sukobljenu kulturu Trojedne Kraljevine neizbježno predstavlja u prostornim granicama kao opreku dvaju krajolika, mentaliteta, identiteta. Spas za Dalmaciju koja propada preporodni ideolog i putopisni subjekt vidi u brisanju međuprostornih granica i prijanjanju uz hrvatski stožer: »Dalmacija, kako je danas odciepljena, pluta po plimi i po oseki Hrvatska stoji kao živac kamen« (Pavlinović 1888: 8).

IZVORI I LITERATURA

- Marja BORŠNIK (ur.), 1966: Ivan Tavčar *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS.
- Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, 1983: *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Prev. A. Buljan, D. Bučan, F. Vučak, M. Vekarić, N. Grujić. Zagreb: NZMH, Mladost.
- Denis COSGROVE, 1998: *Social Formation and Symbolic Landscape*. London: Croom Helm.
- Mary DOUGLAS, 1966: *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. New York: Praeger. Polj. izd. Mary Douglas, 2007: *Czystość i zmaza. Analiza pojęć nieczystości i tabu*. Prev. M. Bucholc. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Miran HLADNIK, 2012: Prostor v slovenskih literarnovednih študijah. *Slavistična revija* 60/3. 271–282.
- Miran HLADNIK, Jerneja FRIDL, 2012: Prostor v slovenski zgodovinski povesti in njegova geografska prezentacija. *Slavistična revija* 60/3. 431–442.
- Dawid HOWES, (ur.) 2006: *Empire of the Senses. The Sensual Culture Reader*. Oxford: Berg.
- John B. HARLEY, 2001: *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Katarina IVON, 2012: Mihovil Pavlinović u *Narodnom koledaru*. Primjer kompleksnog osobnog imaginarija druge polovine XIX. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 54. 251–272.
- Stipe KLJAIĆ, 2018: Postrevolucionarni konzervativizam političara i svećenika don Mihovila Pavlinovića. *Crkva u svijetu* 53/4. 627–646.
- Don MITCHEL, 2008: Krajolik. Prev. D. Lalović. *Kulturna geografija. Kritički rječnik ključnih pojmova*. Ur. D. Atkinson, P. Jackson, D. Siblez, N. Washbourne. Zagreb: Disput. 81–90.
- Pavao PAVLIČIĆ, 2007: *Epika granice*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mihovil PAVLINOVIĆ, 1888: *Puti* (Godine 1867–75). Zadar: Brzotiskom „Narodnoga lista”.
- Urška PERENIĆ, 2012: Prostor v literaturi in literatura v prostoru. *Slavistična revija* 60/3. 259–264.
- Magdalena REMBOWSKA-PLUCIENNIK, 2010: Dlaczego warto wrócić do zmysłów? Wokół literaturoznawczych inspiracji antropologią zmysłów. *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa?* Ur. P. Czapliński, A. Legeżyńska, M. Telicki. Poznań: Wydawnictwo »Poznańskie Studia Polonistyczne«.
- Paul RODAWAY, 1994: *Sensuous Geography*. London: Routledge.
- Elżbieta RYBICKA, 2014: *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków: Universitas.
- Bernard SHARRAT, 2001: Writing Britains. *British Cultural Studies: Geography, Nationality, and Identity*. Ur. D. Morley, K. Robins. Oxford: Oxford University Press.
- Janusz SŁAWIŃSKI, (ur.) 1989: *Słownik terminów literackich*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Ola SÖDERSTRÖM, 2008: Reprezentacija. *Kulturna geografija. Kritički rječnik ključnih pojmova*. Ur. D. Atkinson, P. Jackson, D. Siblez, N. Washbourne. Prev. D. Lalović. Zagreb: Disput. 35–40.

- Nikša STANČIĆ, 1980: *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji — Mihovil Pavlinović i njegov krug do 1869*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu (monografije, knj. 11).
- Jola ŠKULJ, 2004: Literature and space: textual, artistic and cultural spaces of transgressiveness. *Primerjalna književnost* 27/Special Issue. 20–37.
- Yi-Fu TUAN, 1987: *Przestrzeń i miejsce*. Prev. A. Morawińska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Barney WARF, Santa ARIAS (ed.), 2009: Introduction: the Reinsertion of Space into the Social Sciences and Humanities. *The Spatial Turn*. Ur. B. Warf, S. Arias. London, New York: Routledge. 1–10.
- Benedikta ZELIĆ-BUČAN, 1978: Don Mihovilo Pavlinović – hrvatski preporoditelj i političar. *Crkva u svijetu* 13/1. 59–70.
- Benedikta ZELIĆ-BUČAN, 1982: Hrvatski preporod u Dalmaciji i Mihovil Pavlinović. *Crkva u svijetu* 17/4. 386–395.

POVZETEK

Namen članka je rekonstruirati dve pokrajini, ki ju Mihovil Pavlinović gradi na uvodnih straneh svojega potopisa *Puti (Godine 1867–75)*. Politično delovanje tega dalmatinskega duhovnika je bilo usmerjeno v združevanje hrvaških pokrajin in pohratenje raznarodene in odtujene (mestne in otoške) Dalmacije. Za dosego svojega cilja gradi preporoditeljski popotnik-pripovedovalec kontrastni podobi južne in severne Hrvaške. Prispevek prikazuje, katerih stilističnih sredstev se pri tem poslužuje in kako poskuša vplivati na bralca, torej pridobivati podpornike pripojitve Dalmacije k Hrvaški banovini. Sklicujoč se na polisenzorne izkušnje, vključno z osnovnimi fiziološkimi potrebami, konstruira Pavlinović kontrastna svetova in kontrastna prostora: severnohrvaški zemeljski raj in južnohrvaško mrtvilo/pokopališče (dnevni in nočni svet). Prav tako prikazuje tesno povezanost kulture in mentalnosti s prostorom, pokrajino, naravo. V skladu z nalogami preporoditeljske književnosti predstavljajo pokrajine Troedine kraljevine, kot jih upodablja, literarnoideološke pokrajine. V raziskavi se naslanjamo na humanistično geografijo in prostorski obrat.

OCENE - ZAPISKI - POROČILA - GRADIVO

OB JUBILEJU ADE VIDOVIČ MUHA

Vsi smo prostovoljno ali neprostovoljno do neke mere samohodci, eni to sprejmejo kot dejstvo in danost, ki jim omogoča več kot samo delo za sproti, saj si tako lahko opredelijo svoj namen, cilje, in z njimi živijo. Cilji, tako doseženi kot nedoseženi, so jim eno izmed življenjskih gonil, in bistvo je, da so jim gonilo prav vsi zastavljeni cilji, ker si pač vsa merila in ceno zanje postavljajo sami. In tudi to je ena izmed prednosti samohodništva. Samohodništvo je obsojeno na stalno samoizpolnjevanje in samozapolnjevanje, zato nikoli vnaprej ne računa na odzivnost ... tako ocene, vrednotenja, mnenja prihajajo, ali pa tudi ne, in največkrat ne. Vendar to, da lahko delaš tisto, kar želiš, in da to lahko uspešno delaš, ni samo danost, to je darilo!

Tako si svoje življenjske obletnice zadnja desetletja naša zaslužna profesorica Ada Vidovič Muha kar sama zaokroža z objavami lastnih monografij: leta 2000 je prvič izšlo njeno *Slovensko leksikalno pomenoslovje*, leta 2011 dopolnjena in razširjena izdaja njenega *Slovenskega skladenjskega besedotvorja* in leta 2019 je svoj nov jubilej napovedala z izdajo monografije *Iz zgodovine slovenskega besedotvorja*; in to še najbolj smiselno in povedno odlikuje kontinuirano prepletanje njenega življenja in dela. Tako *Slovensko leksikalno pomenoslovje* kot *Slovensko skladenjsko besedotvorje* pa sta tudi osnovna strokovna in študijska literatura današnjim študentom slovenistike.

Svojo raziskovalno pot je zaslužna profesorica FF UL Ada Vidovič Muha takorekoč nadaljevala kar iz študijskih klopi. V smislu slavističnih centrov na Češkem in v takratni Sovjetski zvezi se je pri seminarju profesorice Brede Pogorelec že lahko seznanjala z osnovami strukturalistične jezikoslovne teorije. Široko področje strokovnega zanimanja Brede Pogorelec, od zgodovine slovenskega jezika do jezikovne zvrstnosti in stilne razslojenosti, sodobnih jezikovnih, zlasti sociolingvističnih pojavov, predvsem pa spoznanje, da mora slovenski knjižni jezik na podlagi teorije modernega evropskega jezikoslovja postati predmet samostojnega znanstvenega jezikoslovja, ji je omogočilo utrditev njene lastne suverene jezikoslovne usmeritve. Že med dodiplomskim študijem se je pri češkem lektoratu, pri odličnem bohemistu profesorju Borisu Urbančiču, dodobra seznanila s češkim jezikom in kulturo. Ta jo je tudi kot dober znanec čeških leksikologov leta 1963 skupaj s še nekaj mladimi bodočimi uredniki slovarja slovenskega knjižnega jezika napotil na podiplomsko izpopolnjevanje na Karlovo univerzo v Pragi. To praško obdobje in seveda praška šola, srečevanja z vidnimi češkimi jezikoslovci, kot je bil Alois Jedlička, in pa mladostna navdušenost so jo po vrnitvi potegnili v slovarsko delo, v leksikološko sekcijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Strokovni dialogi in razčiščevanja z mladogramatikom Antonom Bajcem, s pronicljivim analitikom Jakobom Riglerjem in delovna doslednost Staneta Suhadolnika so jo izoblikovali v leksikologinjo. In ker prva zaposlitev, kot prva ljubezen, praviloma trajno zaznamuje človeka, je svoje leksikološko znanje na seminarjih prenašala na današnje generacije študentov, slovenistov in slavistov. Bila je soavtorica in sourednica prvih treh knjig *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1970, 1975, 1979) in višja strokovna sodelavka v leksikološki sekciji. Posledica natančnega potrpežljivega slovarskega dela in vzporednega študija je magistrsko delo *Pomen pridevniške besede in njena skladenjska zveza* (1977). Pomenska sistematizacija pridevniških besed z njihovimi podstavami,

ki odkrivajo pomenska razmerja, potrebna za razvrstitev v levem prilastku, je našla svoje mesto v *Novi slovenski skladnji* (1982) in v delno predelani slovnici Jožeta Toporišiča (1984).

Želja po pedagoškem delu jo je konec sedemdesetih let pripeljala na katedro za slovenski knjižni jezik in stilistiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Zlasti delovna intenzivnost in dosledna strokovnost sta ji posledično omogočali izoblikovanje samostojnih strokovnih stališč ob takratnih slovenističnih avtoritetah, kot sta bila Breda Pogorelec in Jože Toporišič. V razvoj slovenskega skladenjskega besedotvorja se je intenzivno vključila z utemeljitvijo slovenskega skladenjskega besedotvorja – uvedla in definirala je pojem besedotvorne skladnje, ki jo kot enota določa skladenjska podstava. Svoj prispevek k slovenski besedotvorni teoriji je potrdila in obranila z doktorsko disertacijo *Zloženke v slovenskem knjižnem jeziku* leta 1983. Predelano in problemsko razširjeno delo je leta 1988 izšlo v knjigi *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek* (SSB) in v začetku devetdesetih svojo znanstveno trajnost še utrjevalo v polemičnih nadaljevanjih o slovenski besedotvorni teoriji s profesorjem Jožetom Toporišičem. V smislu, da je kritika v bistvu spodbuda in znak, da te opazijo, je nadaljevala svoje delo. Tudi v njem, čeprav je strokovno, se tu in tam opazi navezanost na domači kraj – kako si sicer razlagati, da npr. zgledu *Zemlja – zemeljski* sledi kar *Pivka – piv-(š)ki* (SSB) ali pa pripombe »beseda je uporabljena na Pivskem«. Lahko bi rekli, da njen pester opus samo potrjuje njeno večkrat izrečeno stališče, da »jezikoslovje, odrezano od jezikovne ustvarjalnosti, ne more biti verodostojna veda. V enaki meri tudi literarna veda brez jezikovnih razčlenitev ne more ohraniti ustvarjalne celovitosti«.

Podiplomsko praško obdobje jo je s prakticiranjem češčine zaneslo v prevajalstvo s prevodi Jana Grossmana, Ludovika Aškenazyja, Bohumila Hrabala, Františka Benharta, Ivana Vyskočila, Milana Kundere idr., objavljenih v *Problemih, Naših razgledih, Sodobnosti* in pri Mladinski knjigi. Pogosti pa so bili že bolj leksikografsko in leksikološko naravnani prispevki kot Razmišljanje o činitelju, faktorju, dejavniku, Zunaj in izven, Kdaj upravičiti in kdaj opravičiti, o razlikah med pokazateljem, pokazovalcem, kazalnikom in kazalcem, o žarkih alfa in o alfa žarkih (vse je izšlo v *Gospodarskem vestniku* leta 1968) ipd. Njene nekdane inštitutske kolegice še danes povejo, kako so po njeni zaslugi bile opozorjene na zmrznjene in zamrznjene izdelke v trgovinah (Zmrzniti ali zamrzniti, *JiS* 1973/74). Ne moremo mimo nekaterih jezikovnozvrstnih in jezikovnostilnih prispevkov kot Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika (1971/72) in Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike (1972), ki so nanovo pridobljene slavistične smernice (spoznanja A. Jedličke, M. Šalingové in J. Zime) skušali uveljaviti tudi na slovenskem gradivu.

Kot že rečeno, je bila v osemdesetih osrednja tema njenega znanstvenega delovanja skladenjsko besedotvorje, s katerim je pojasnjevala tudi probleme in razvojne zmožnosti slovenskega strokovnega izrazja (*Slovenski jezik v znanosti*, 1985, 1989, 1996). Dokazuje tudi, da ji večinoma strukturalni vidik omogoča nova in nova aktualna branja zgodovinske jezikoslovne zapuščine, npr. Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordninki (1986), Zgradba tvorjenk v Brižinskih spomenikih (1989), Besedotvorna tipologija »novoslovenskega« gradiva pri Miklošiču (1992). S spoštovanjem do zgodovinske jezikoslovne zapuščine, zlasti še tiste prezrte, je s članki in razpravami strokovno in človeško oživila portret prvega slovenskega strukturalističnega jezikoslovca Radivoja Fraciscusa Mikuša in tako po dolgih letih vsem nam približala tega med Slovenci kar pozabljenega jezikoslovca. Tudi nekatere jezikoslovne ocene, kot je tista o *Novi slovenski skladnji* J. Toporišiča (*SR* 1984), prinašajo poleg obravnave posameznih jezikovnih pojavov tudi dragocen večravninski pregled sodobne jezikoslovne problematike, v tem primeru recimo konkretne predloge za novo funkcijskoskladenjsko delitev besednih vrst.

V devetdesetih so v ospredje njenega zanimanja spet intenzivneje stopili leksikalno pomenoslovje, jezikovnosistemska stilistika in sociolingvistična vprašanja.

Obravnava še vedno ne povsem pomenskoskladenjsko dorečeno in zato problemsko vprašanje določnosti v Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika (1996). Članka Razmerja med leksemi in homonimija (1997) in Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja (SJLK 1999) sta sistemsko uredila pomenoslovno izrazje in hkrati že napovedala profesoričino monografijo *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. S prvotnostjo prostorsosti in iz nje izhajajočimi razmerji se ukvarja pri pomenskoskladenjskih in pretvorbenih povezavah med glagoloma biti in imeti v razpravi Pomenski preplet glagolov imeti in biti – njuna jezikovnosistemska stilistika (SR 1998).

Tudi prvi dve desetletji po letu 2000 sta bili za Ado Vidovič Muha zelo tvorni. Izšlo je *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja* (2000) kot teoretično-metodološki rezultat njenega petnajstletnega redakcijskega dela pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika in prenašanja slovaropisnega znanja tudi v seminarje za študente. Sledilo je prenovljeno in razširjeno *Slovensko skladenjsko besedotvorje* (2011) in nato zlasti družbeno angažirana jezikoslovna monografija *Moč in nemoč knjižnega jezika* (2013), in nato spet vrnitev v čisto jezikoslovje z monografijo *Iz zgodovine slovenskega besedotvorja* (2019).

Vsaj iz zadnjega desetletja velja izpostaviti še nekaj bolj temeljnih razprav, mimo katerih se v nadaljnjih raziskavah ne bo moglo: Prostor v leksikalno-morfološkem segmentu jezika (antropocentrični vidik) (2014), Propozicija v funkcijski strukturi stavčne povedi: vprašanje besednih vrst (poudarek na povedkovniku in členku) (2015), Spol – jezikovni sistem in ideologija (2019).

Za razvoj slovenističnega jezikoslovja so pomembne tudi njene ugotovitve in zahteve, objavljene v *Delu*, *Večeru* in *Razgledih*. Ugotavlja, da je dandanes za verodostojnost in aktualnost tako temeljnih kot aplikativnih slovenističnih jezikoslovnih raziskav nujna časovno podprta računalniška zbirka besedil, raziskovalno in pedagoško jedro pa je potrebno nadgrajevati v smislu, da mora slovenski znanstveni oz. strokovni jezik postati sestavina študijskega programa vseh fakultet slovenskih univerz. Vzporedno, zlasti z jezikovnokulturnega vidika, se mora še naprej razvijati stalno jezikovno svetovanje, še naprej je potrebno razvijati tudi programe za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

Strokovno delo zaslužne profesorice Ade Vidovič Muha je bilo vezano tudi na različna uredništva in pomembne strokovne funkcije. Poleg souredništva pri prvih treh knjigah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* je uredila zbornik *Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* (1986), bila urednica dveh zbornikov prispevkov s simpozijev *Slovenski jezik v znanosti 1, 2* (1986, 1989), sourednica mednarodnega simpozija *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi* (1987), sourednica študijskih programov *Slovenski jezik s književnostjo* za študijski leti 1991/92 in 1993/94. Kot nacionalna koordinatorica mednarodnega raziskovalnega projekta *Sodobne spremembe v slovanskih jezikih 1945–1995* je uredila zbornika *Jezik in čas* (1996) in *Slovenski jezik* (Opole 1998). Sodelovala je na mnogih posvetovanjih, kongresih in simpozijih doma in v tujini. Desetletje je tedensko predavala tudi na Pedagoški fakulteti v Mariboru. Predavala je na univerzah v Tübingenu, Bratislavi, Gradcu, Celovcu, in bila v letih 1996/97 in 1997/98 gostujoča profesorica na Karlovi univerzi v Pragi, pozneje, po letu 2000, še na univerzah v Buenos Airesu, Tübingenu, Trstu, Vidmu itd.

Ada Vidovič Muha je bila v letih 1990–92 tudi predstojnica Oddelka za slovanske jezike in književnosti, od leta 1996 je bila predstojnica katedre za slovenski knjižni jezik in stilistiko,

od leta 1999 pa predstojnica Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik; in ko je bil leta 2002 ustanovljen Oddelek za slovenistiko, je bila njegova prva predstojnica.

Leta 2010 so ji podelili naziv častne članice Slavističnega društva Slovenije in naslednje leto 2011 še naziv zaslužne profesorice Univerze v Ljubljani.

Danes nadaljuje svoje aktivno jezikoslovno delo tudi kot odgovorna urednica za jezikoslovje pri *Slavistični reviji*.

Še zlasti skozi zadnja tri desetletja ostaja zelo aktualen njen kredo, da je pri obravnavi vlog slovenskega jezika v raziskovalni interes potrebno enakovredno zajeti celotni slovenski prostor z vsemi avtohtonimi slovenskimi manjšinami – tu pa se računa na konkretno podporo odgovornih državnih institucij, saj »slovenisti jezikoslovci pač ne moremo prevzemati odgovornosti za stanje, ko bodo slovenščino čez dvajset ali trideset let raziskovali ameriški in francoski jezikoslovci kot izjemno zanimiv jezik z mnogimi staroslovanskimi relikti, ki se po nekaterih odročnih krajih celo še govori«. In lahko ji pritrdimo, da je bistveni problem slovenščine danes verjetno res v tem, da »mnogi ne znajo ali celo nočejo biti v svojem jeziku«, in »Kam? Koliko jih je, ki so res lahko svobodni zunaj njega?«

Profesorici, mentorici in kolegici želimo še nadaljnjega življenjskega in ustvarjalnega elana!

Andreja Žele
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani,
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
andreja.zele@ff.uni-lj.si

ZASLUŽNI PROFESORICI DR. ADI VIDOVIČ MUHA OB 80. ROJSTNEM DNEVU

Zgodba se začne nekako takole: *V Notranjem stoji vas, Št. Peter po imenu. [...] Ne, pravzaprav gre takole, saj je bila tedaj že nekaj let vzpostavljena rapalska meja: Na Primorskem stoji vas, Šempeter (it. San Pietro del Carso) po imenu. V tej vasici se je 1940. leta rodila Ada. Ni bilo pozimi, čeprav razkladajo, da je v nekdanjih časih tod sneg ležal krog in krog. Bilo je spomladi ...*

Ta zavest krajevne in pokrajinske pripadnosti je pri prof. Vidovič Muha za vselej ostala in jo je bilo mogoče večkrat čutiti. S profesorico sem se prvič seznanila kot študentka generacije 2001 pri predmetu Slovenski knjižni jezik 1 (profesorica nam je sicer predavala še v tretjem letniku in zlasti s področja leksikalnega pomenoslovja). V spominu so mi najbolj ostala njena sistematično pripravljena predavanja, kako smo polemizirali o tedaj svežem *Slovenskem pravopisu 1* in kako poglobljeno in kritično sem tedaj študirala predpisane jezikoslovne reference (izmed slovenskih seveda Toporišiča).

Vsaj tako močno pa se mi je v spomin usedlo »doživetje« na ustnem izpitu. Profesorica je imela vprašanja oštevilčena in razporejena po več vsebinskih sklopih. Asistent je študentu dal številke vprašanj, na katera naj bi odgovarjal. Ne vem več, katere številke sem dobila, vem pa, da sem si vprašanja prepisala na list papirja in stopila k profesorici. Imela je mizo ob oknu, sedeli sva druga nasproti druge, na vsa vprašanja sem pravilno odgovorila, bila je navdušena, skoraj sem že opravila, potem pa – nepričakovano. Profesorica je ugotovila – jaz pa tudi –, da sem povsem nezavedno prepisala vsa vprašanja iz istega vsebinskega sklopa. Mučna reč! Postala je nejevoljna, nezaupljivo me je pogledala in dejala, da me bo poslala ven, saj sem porabila svoj čas. Vedela sem, da imam za reakcijo na razpolago nekaj sekund. Da ne grem ven, sem izustila, ali nekaj takega. Profesorica me je začudeno pogledala, sledilo je vprašanje, ki je zahtevalo pojasnilo. Ker da pač ni bilo namerno in ker da slovnico obvladam, sem dejala. Tisti pogled z druge strani in svoje občutke težko odpišem, a pristala je, da nadaljujem. Malo pozneje so se profesoričine oči spet zasvetile, za njenim nasmehom se je skrivalo zadovoljstvo – jaz pa sem izstopila z najbolj grenko desetico.

Ko sem čez nekaj let vstopila v uredništvo *Slavistične revije*, kjer sem se morala kot sveža tehnična urednica seznaniti s člani uredništva, v katerem prof. Vidovič Muha še danes z vso skrbnostjo in ogromno energije opravlja vlogo glavne urednice za jezikoslovje, me je spremljal spomin na tisti pripetljaj. Mislila sem, da se bo profesorica vsega spomnila, pa se ni in je bilo nadalje prijetno in toplo srečanje. Navezali sva lep stik in najina srečanja, v glavnem spodbujena s sejami revije, so še danes takšna, k čemur gotovo prispeva tudi najina skupna pokrajinska pripadnost.

Ni običajno, da se literarna zgodovinarica poklanja jezikoslovki, vendar pri prof. Vidovič Muha ni mogoče niti mimo njenega stališča o povezovanju jezika in literature, elementov literarne vede in jezikoslovja v prid ohranjanja »ustvarjalne celovitosti«. Tudi v uredništvu SR je nemalokrat izrekla stališče o nesmiselnosti »kupčkanja literatura - jezik« in obratno, nekoč s pristavkom, naj se avtor sam odloči, »kje se mu bo bolje godilo.« Med literarno vedo in jezikoslovje je uvrstila tudi nekatere moje prispevke. Sploh sem vesela, ko kdaj z veliko zanimanja in natančnosti prebere, kar napišem, pa ne samo v reviji, ki nas na svojevrsten način povezuje.

Nedavno mi je omenila, da me je brala in poslušala, ko sem govorila o literarni ustvarjalki in dami z začetkov slovenske književnosti.

Dama v več ozirih te besede je kakopak tudi profesorica Vidovič Muha. Draga Ada, vse najboljše!

Urška Perenič

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

urska.perenic@ff.uni-lj.si